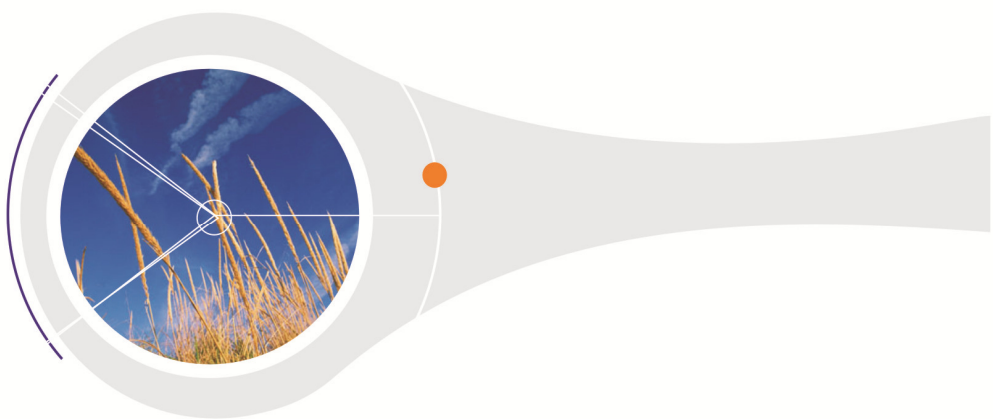

**Pasākumu plāna ēnu ekonomikas apkarošanai
un godīgas konkurences nodrošināšanai
2010.-2013. gadam**

NOVĒRTĒJUMS

Saturs

IEVADS	5
I DAĻA - TEORĒTISKĀS ATZIŅAS ĒNU EKONOMIKAS JOMĀ	6
1. IEVADS	6
1.1. KAS IR ĒNU EKONOMIKA	6
1.2. ZINĀTNISKIE PĒTĪJUMI PAR ĒNU EKONOMIKU	7
2. ĒNU EKONOMIKAS TEORĒTISKIE ASPEKTI	7
3. ĒNU EKONOMIKAS IEMESLI	9
4. ĒNU EKONOMIKAS VEIDI UN FORMAS	12
5. VALSTS IEDARBĪBAS UZ ĒNU EKONOMIKU METODES UN VEIDI	14
6. ĒNU EKONOMIKAS RAKSTURS PASAULES SAIMNIECISKO STRUKTŪRU KONTEKSTĀ	16
7. PASAULES KRIMINĀLĀ EKONOMIKA	18
8. PASAULES KORUPCIJA	19
9. ĒNU EKONOMIKAS NOVĒRTĒŠANAS METODES	21
10. ĒNU EKONOMIKA LATVIJĀ – PĒTĪJUMU APSKATS	23
10.1. IEVADS	23
10.2. NAUDAS PIEPRAŠĪJUMA MODELIS (1995–2003)	23
10.3. ĒNU EKONOMIKAS IZPAUSME RAŽOŠANAS UN PAKALPOJUMU NOZARĒS LATVIJĀ. 2002.G. PĒTĪJUMS	25
10.4. ĒNU EKONOMIKAS LĪMENIS LATVIJĀ UN PASAULĒ 2000-2002.G.	26
10.5. 2005 G. A.T. KEARNEY PĒTĪJUMS "ĒNU EKONOMIKA EIROPĀ"	26
10.6. PASAULES BANKAS PĒTĪJUMS „ĒNU EKONOMIKA PASAULĒ” 1999-2007 G.	28
10.7. EIROPAS UNIVERSITĀTES 2003.G. PĒTĪJUMS	30
10.8. ASV ATLANTAS GEORGIA STATE UNIVERSITY ĒNU EKONOMIKAS PĒTĪJUMS 2009 G.	31
10.9. FR.SCHNEIDER, A.T.KEARNEY PĒTĪJUMS ĒNU EKONOMIKA EIROPĀ 2009 G.	31
10.10. ANDREAS BUEHN, FRIEDRICH SCHNEIDER PĒTĪJUMS PAR KORUPCIJU UN ĒNU EKONOMIKU, 2009 G.	32
10.11. KORUPCIJA LATVIJĀ (PASAULES BANKAS 2000 G. PĒTĪJUMS)	34
10.12. PĒTĪJUMU APKOPOJUMS	38
II DAĻA – ĒNU EKONOMIKAS APKAROŠANAS METODES – ĀRVALSTU PIEREDZE	41
1. IEVADS	41
2. IEBIEDĒŠANAS METODES	42
2.1. ATKLĀŠANA	42
2.2. SODĪŠANA	45
3. VEICINĀŠANAS METODES	45
3.1. NOVĒRŠANA	46
3.2. NEDEKLARĒTO IEŅĒMUMU LEGITIMIZĀCIJA	51
III DAĻA – ĒNU EKONOMIKAS APKAROŠANAS PASĀKUMU NOVĒRTĒJUMS	58
1. IEVADS	58
2. NODOKĻU POLITIKAS PASĀKUMI	58
3. SAMAZINĀT ADMINISTRATĪVO SLOGU	59
4. ATBALSTS UZTICAMAJIEM UZŅĒMĒJIEM UN PĀREJAS UZ LEGĀLO EKONOMIKU VEICINĀŠANA	60
5. KONTROLĒJOŠO IESTĀŽU KAPACITĀTES NODROŠINĀŠANA	62
6. NORMATĪVO AKTU IZSTRĀDE	64
7. SODU POLITIKA	64
8. DARBS AR SABIEDRĪBU	66
9. ĒNU EKONOMIKAS APJOMA SAMAZINĀŠANA BŪVNIECĪBĀ	67
10. ĒNU EKONOMIKAS APJOMA SAMAZINĀŠANA IZLOŽU UN AZARTSPĒĻU JOMĀ	67
11. ĒNU EKONOMIKAS APJOMA SAMAZINĀŠANA TRANSPORTA NOZARĒ	69
12. ĒNU EKONOMIKAS APJOMA SAMAZINĀŠANA LAUKSAIMNIECĪBĀ, ZIVSAIMNIECĪBĀ UN MEŽNIECĪBĀ	69
13. ĒNU EKONOMIKAS APJOMA SAMAZINĀŠANA MAZUMTIRDZNIECĪBĀ	70
14. ĒNU EKONOMIKAS APJOMA SAMAZINĀŠANA METĀLAPSTRĀDĒ	71
IV DAĻA PRIEKŠLIKUMI RISINĀJUMU PILNVEIDOŠANAI	72
1. NODOKĻU POLITIKAS PASĀKUMI	72
2. ADMINISTRATĪVĀ SLOGA SAMAZINĀŠANA	72
3. ATBALSTS UZTICAMAJIEM UZŅĒMĒJIEM, PĀREJAS UZ LEGĀLO EKONOMIKU VEICINĀŠANA	72

4. KONTROLĒJOŠO IESTĀŽU KAPACITĀTES NODROŠINĀŠANA	73
5. TIESĪBU AKTU IZSTRĀDE	73
6. SODU POLITIKA	73
7. DARBS AR SABIEDRĪBU	73
8. ĒNU EKONOMIKAS APJOMA SAMAZINĀŠANA NOZARU GRIEZUMĀ	73
9. CITI	74
IZMANTOTĀS LITERATŪRAS SARAKSTS	75
PIELIKUMI	77
PIELIKUMS NR.1 – DZIMUMA, VECUMA UN NODARBOŠANĀS LOMA ĒNU EKONOMIKAS VEIDOŠANĀ	78
PIELIKUMS NR.2 - ĒNU EKONOMIKAS APJOMI UN FAKTORI ĒMPĪRISKS STRUKTURĀLO VIENĀDOJUMU MODELIS AR SLĒPTO MAINĪGO	79
PIELIKUMS NR.3 - ĒNU EKONOMIKA OECD VALSTĪS, % NO IKP	80
PIELIKUMS NR.4 - ĒNU EKONOMIKA JAUNAJĀS VALSTĪS GADU LAIKĀ	81
PIELIKUMS NR.5 - ĒNU EKONOMIKA CENTRĀLAJĀ UN AUSTRUMEIROPĀ	82
PIELIKUMS NR.6 - ĒNU EKONOMIKA BIJUŠAJĀS PSRS VALSTĪS	83
PIELIKUMS NR.7 - ĒNU EKONOMIKA ATTĪSTĪBAS VALSTĪS	84
PIELIKUMS NR.8 KORUPCIJAS UZTVERES INDEKSS	85
PIELIKUMS NR.9 – ĒNU EKONOMIKAS NOVĒRTĒTIE INDIKATORI	87
PIELIKUMS NR.10 - ĒNU EKONOMIKAS APJOMI UN FAKTORI	88

Lietotie saīsinājumi

ANO – Apvienoto Nāciju Organizācija
ASV – Amerikas Savienotās Valstis
ES – Eiropas Savienība
ĒĒ – ēnu ekonomika
IKP – iekšzemes kopprodukts
KUI – korupcijas uztveres indekss
LDDK – Latvijas Darba Devēju Konfederācija
OECD – Ekonomiskās Sadarbības un Attīstības organizācija (Organization for Economic Co-operation and Development)
SEK – Zviedrijas krona
SIA – sabiedrība ar ierobežotu atbildību
SVF – Starptautiskais Valūtas fonds
USD – Amerikas Savienoto Valstu dolārs

Ievads

Pasākumu plāns ēnu ekonomikas apkarošanai un godīgas konkurences veicināšanai (turpmāk – pasākumu plāns) izstrādāts, lai izpildītu Ministru prezidenta 2010. gada 15. marta rīkojuma Nr. 96 „Par darba grupu” uzdevumu – līdz 2010. gada 1. jūnijam izstrādāt un iesniegt Ministru kabinetā konceptuālus risinājumus ēnu ekonomikas apkarošanai. Darba grupa, kuras sastāvā piedalījās sociālie partneri (LBAS, LTRK, ZS un LDDK), FM, EM, TM, ZM, SM, LM, VK, VM, VP, VID, KNAB, kā arī LB un CSP speciālisti, izstrādāja konceptuālus risinājumus, kas vērsti uz ēnu ekonomiku veicinošo faktoru (cēloņu) ierobežošanu un nodokļu maksātāju uzvedības sistēmisku korekciju „Pasākumu plānu ēnu ekonomikas apkarošanai un godīgas konkurences nodrošināšanai 2010.-2013.gadam”.

„Pasākumu plāna ēnu ekonomikas apkarošanai un godīgas konkurences nodrošināšanai 2010.-2013.gadam” novērtējuma mērķis ir veikt padziļinātu, vispusīgu problēmas analīzi, kā arī apzināt citu valstu pieredzi.

Novērtējuma pirmajā daļā tika izpētīti teorētiskie ēnu ekonomikas veidošanās pamati, t.i. kas ir ēnu ekonomika, kādās sfērās tā visbiežāk sastopama, kādi apstākļi un darbības nosaka ēnu ekonomikas veidošanos un ko jādara, kādi pasākumi jāveic valstij, lai samazinātu vai nepieļautu ēnu ekonomikas veidošanos. Šo sadaļu noslēdz pētījumu pārskats par ēnu ekonomikas novērtējumu Latvijā dažādos laika periodos, ko veikuši dažādu valstu pētnieki vai institūcijas, kā arī pētījumi, kuros ietvertas jaunas un oriģinālas atziņas un pētījumu apkopojums.

Otrajā daļā tika apzināta citu valstu pieredze ēnu ekonomikas apkarošanas pasākumu jomā. Tika analizēta pieejamā informācija par pielietotajām ēnu ekonomikas apkarošanas metodēm Eiropas Savienības dalībvalstīs un OECD dalībvalstīs, kā arī analizēti atsevišķi ieviestie pasākumi un to efektivitāte.

Novērtējuma trešā daļa veltīta, lai izvērtētu „Pasākumu plānā ēnu ekonomikas apkarošanai un godīgas konkurences nodrošināšanai 2010.-2013.gadam” iekļautās aktivitātes no makroekonomiskā, uzņēmējdarbības, administratīvā un sabiedrības uzvedības viedokļa, salīdzinot tos ar citu valstu pieredzi un novērtējot to atbilstību teorētiskajām atziņām un Latvijas situācijai.

Ceturtajā daļā, pamatojoties uz iepriekš veikto teorijas un citu valstu pieredzes analīzi, kā arī veikto izvērtējumu, sniegti priekšlikumi par izstrādāto ēnu ekonomikas apkarošanas pasākumu pilnveidošanu un papildināšanu.

Izvērtējumu veikuši SIA „Baltijas Konsultācijas” eksperti Dr.oec. Sarmīte Jēgere, Artūrs Kokins un Sanita Kovaļeva.

I DAĻA - TEORĒTISKĀS ATZIŅAS ĒNU EKONOMIKAS JOMĀ

1. Ievads

„Pasākumu plāna ģēnu ekonomikas apkarošanai un godīgas konkurences nodrošināšanai 2010.-2013.gadam” novērtēšanai teorijas apskatā tika izpētīti teorētiskie ģēnu ekonomikas veidošanās pamati, t.i. kas ir ģēnu ekonomika, kādās sfērās tā visbiežāk sastopama, kādi apstākļi un darbības nosaka ģēnu ekonomikas veidošanos un ko jādara, kādi pasākumi jāveic valstij, lai samazinātu vai nepieļautu ģēnu ekonomikas veidošanos. Tā kā ģēnu ekonomikā iekļaujas arī korupcija, kontrabanda, nelegālās darbības, tādas kā narkotiku tirdzniecība, tika analizēta arī Latvijas situācija šajās sfērās. Ne tikai korupcijas, bet arī ikviena cita ģēnu ekonomikas elementa aprēķināšanā liela nozīme ir metodēm, modeļiem pēc kuriem tiek veikts šis aprēķins. Ir pierādīts, ka dažādas metodes vienas valsts ģēnu ekonomikas aprēķināšanā var dot pilnīgi atšķirīgus rezultātus. Tiek sniegts ieskats metožu dažādībā un to piemērotībā aprēķiniem Latvijas apstākļos.

Šo sadaļu noslēdz pētījumu pārskats par ģēnu ekonomikas novērtējumu Latvijā dažādos laika periodos, ko veikuši dažādu valstu pētnieki vai institūcijas, kā arī pētījumi, kuros ietvertas jaunas un oriģinālas atziņas un pētījumu apkopojums.

1.1. Kas ir ģēnu ekonomika

Ģēnu ekonomika ir makroekonomikas daļa, kur uzņēmumi par iegūtajiem naudas līdzekļiem nemaksā nodokļus, darbinieki saņem algas aploksnēs, tiek reģistrēta fiktīva saimnieciskā darbība. Ģēnu ekonomikā iekļaujas arī korupcija, kontrabanda, nelegālās darbības, tādas kā tirgošanās ar narkotikām.

Ģēnu ekonomika ir fenomens, kas negatīvi ietekmē valsts budžetu, IKP, brīvo konkurenci uzņēmēju starpā, kā arī rada iespaidu, ka valsts ir nabadzīgāka, nekā patiesībā.

Ģēnu ekonomika savā ziņā var tikt uzskatīta par pozitīvu, jo tā atbilst tirgus pieprasījumam pēc specifiskiem pakalpojumiem un precēm. No šī skatu punkta ģēnu ekonomika veicina uzņēmējdarbības garu, var novest pie lielākas konkurences, augstākas efektivitātes un būtiskiem valdības rīcības ierobežojumiem. Neformālais sektors var sniegt ieguldījumu tirgu radīšanā, palielināt finanšu resursus, veicināt uzņēmējdarbību un pārveidot tiesiskās, sociālās un ekonomiskās institūcijas. Izvēles iespēja starp formālo un neformālo sektoru var veicināt ekonomisko izaugsmi un tādējādi pozitīvu korelāciju starp ģēnu ekonomikas pieaugumu un ekonomisko izaugsmi.(28)

Ģēnu ekonomiku veicina dažādas nepilnības valsts likumos, zems iedzīvotāju ienākumu līmenis, zema iedzīvotāju tiesiskā un ekonomiskā kultūra, kā arī dažādi ierobežojumi, kas uzlikti preču un pakalpojumu cenām

Tiek uzskatīts, ka ģēnu ekonomika ir īpaši raksturīga pārejas ekonomikas valstīs.

Kontrabanda tiek uzskatīta par ekonomisko noziegumu. Tā savukārt ir ciešā sasaistē ar korupciju, tai skaitā korumpētiem ierēdņiem. Ģēnu ekonomikas pamatos ir arī izvairīšanās no nodokļiem. Eksperti skaidro, ka ģēnu ekonomikas apmēru galvenokārt ietekmē uzkrājumu veidošana, pilnībā vai daļēji nemaksājot nodokļus, vainas izjūtas trūkums par nodokļu nemaksāšanu, kā arī nelielā varbūtība, ka nodokļu nemaksātāji tiks pieķerti.(1;5;10)

1.2. Zinātniskie pētījumi par ēnu ekonomiku

Zinātniskajiem ēnu ekonomikas pētījumiem ir vismaz trīsdesmit gadu ilga vēsture, tomēr joprojām trūkst vienotas pieejas termina „ēnu ekonomika” lietojumā, un, pats galvenais, ir diskutabli jautājumi par ēnu ekonomikas sekām un iespējamām politikām tās ierobežošanai. Viens no iemesliem, kāpēc ēnu ekonomikas efekti ir maz pētīti, ir sistemātiski un pēc vienas metodoloģijas vāktas informācijas trūkums par ēnu ekonomikas apjomu atsevišķas valsts ekonomikā.

Ēnu ekonomikas sektora pētījumi ir nepieciešami, lai valsts realizētā ekonomikas politika būtu efektīva. Politika, kas veidota, balstoties uz informāciju, kurā nav ņemts vērā ēnu ekonomikas pieaugums, var stabilu ekonomikas līdzsvaru pārvērst par nestabilu, kura raksturīgā pazīme ir stagflācija. Pastāvot pieaugošam ēnu ekonomikas sektoram, kurš neatspoguļojas statistikā, šķietamas problēmas (konstatētas, balstoties uz nepilnīgu informāciju) pareizs politiskais risinājums var tikt transformēts reālā ekonomikas problēmā.

Arī teorētiskie secinājumi par ēnu ekonomikas sekām nav viennozīmīgi. No vienas puses ēnu ekonomika grauj sociālās vienlīdzības principus, pārdalot ienākumus par labu kādai šaurai iedzīvotāju grupai un izkropļo tirgus konkurenci. No otras puses ēnu ekonomikas sektors var būt izeja tajās situācijās, kad valsts pārmērīgi iejaucas indivīda darbībā. (1)

2. Ēnu ekonomikas teorētiskie aspekti

20. gadsimta 70. gados ASV ekonomisko rādītāju prognozēs, izmantojot makroekonomikas modeļus, palielinājās šo prognožu kļūdas. Līdz ar to pieauga interese par neoficiālās ekonomikas aktivitāšu ietekmi uz ekonomiku kopumā un par to, kādu daļu no prognožu kļūdām izraisa ēnu ekonomikas sektors. Statistikas biroju, pārvalžu, aģentūru u. tml. izplatītās informācijas raidītie signāli virza gan ekonomikas analīzi, gan politiku. Pieaugošs un informācijas sistēmu apejošs ēnu ekonomikas sektors apstākļos, kad valdības politika orientēta uz pilnas nodarbinātības politiku, var radīt stagflācijas sindromus, kas atbilst bezdarba līmeņa un inflācijas vienādi vērstām izmaiņām. Turpretī, ja politika ir orientēta uz cenu stabilitāti, augošs ēnu ekonomikas sektors iepriekš minētajos apstākļos var radīt budžeta deficītu.

Fiskālās politikas kontekstā novērotais sektors attiecināms uz to ienākumu apjomu. Tātad liels un augošs neregistrētais sektors pārvieto resursus prom no novērojamās un kontrolējamās sfēras. Tas savukārt ietekmē ekonomikas stāvokļa uztveri un izkropļo reālo ainu. Tāpēc ienākumu pārdalīšanai un sadalīšanai starp registrēto un neregistrēto sektoru ir nozīmīga loma, veidojot makroekonomikas stabilizācijas politiku un nodokļu politiku.

Lai arī ēnu ekonomikas pētījumiem ir vairāk nekā 30 gadus ilga vēsture, literatūrā vēl aizvien nav vienota nosaukuma šī fenomena apzīmēšanai. Parādības „ēnu ekonomika” apzīmēšanai izmanto arī tādus jēdzienus kā „pagrīdes ekonomika”, „neoficiālā”, „apslēptā”, „pelēkā”, „melnā”, „paralēlā”, „beznodokļu”. Dažādi termini tiek lietoti atkarībā no konteksta, kuru pētnieki vēlas izcelt.

Ēnu ekonomiku pēc darījumu formas var grupēt divējādi. Pirmkārt, pēc darījumu tiesiskuma: legāli (nav aizliegti ar likumu normām, bet konkrēta indivīda interesēs ir nedeklarēt šos darījumus) vai nelegāli (tās ekonomiskās aktivitātes un darījumi, kas ir pretrunā ar vietējiem normatīvajiem aktiem), otrkārt, pēc tā, vai darījumos kā apmaiņas līdzeklis ir izmantota nauda.

Ekonomiskās darbības saistībā ar oficiālo sektoru ēnu ekonomikā var iedalīt trīs grupās:

- paralēlā ekonomika (literatūrā arī „balto apkaklīšu” ekonomika);
- pelēkā ekonomika („neformālā”);
- melnā ekonomika („pagrīdes”) 1.tabula.

1. tabula Ēnu ekonomikas tipoloģija pēc saistības ar oficiālo sektoru (1)

	Paralēlā ekonomika	Pelēkā ekonomika	Melnā ekonomika
Subjekti	oficiālā ekonomikas sektora darbinieki	nelegāli nodarbinātie	Profesionāli noziedznieki
Objekti	ienākumu pārdale neeksistē	pēc būtības legālu preču ražošana un pakalpojumu sniegšana	bez ražošanas aizliegtu un deficītu preču ražošana un pakalpojumu sniegšana
Saistība ar oficiālo sektoru	bez oficiālās ekonomikas	relatīvi patstāvīga	patstāvīga

Paralēlā un melnā ekonomika rada labumu tikai šaurai indivīdu grupai, tajā pašā laikā radot zaudējumus citiem indivīdiem. Turpretī pelēkā ekonomika varētu radīt labumu sabiedrībai kopumā, esot kā alternatīva, piemēram, ekonomikai ar augstu birokrātijas un dažādu ierobežojumu līmeni. No sabiedrības un valsts pārvaldes viedokļa interesi rada jautājumi par faktoriem, kas varētu veicināt pelēkajā sektorā iesaistīto indivīdu pilnīgu pāreju uz oficiālo sektoru. Paralēlās un melnās ekonomikas sektori ir nevis integrējami, bet gan izskaujami, tāpēc minētie sektori tiek analizēti atsevišķi no pelēkā sektora.

Nacionālo Kontu sistēmā neregistrētās ekonomikas aktivitātes ir iedalītas piecās grupās: „pagrīdes”, pretlikumīgās, neoficiālās aktivitātes, māsaimniecības ražošana pašu vajadzībām un ražošana, kas nav uzskaitīta nepilnīgas datu vākšanas programmas dēļ. Ēnu ekonomikas tipoloģijas formas viena otru neizslēdz. Piemēram, organizētā noziedzība ienākumus no narkotiku izgatavošanas un tirdzniecības (melnā ekonomika; pretlikumīga ražošana), vai arī savāktās nodevas no neoficiāliem ražotājiem legalizē, izmantojot oficiālus uzņēmumus. Tāpēc šajā izvērtējumā tiks izmantota vispārīgākā ēnu ekonomikas definīcija, kāda tiek lietota arī vairākumā darbu par ēnu ekonomikas novērtēšanu ar modelēšanas metodi: „ēnu ekonomika ir iekšzemes kopprodukts, kas nedeklarēšanas un (vai) nepilnīgas deklarēšanas rezultātā nav uzskaitīts oficiālajā statistikā”.

Teorētiski ēnu ekonomikas sekas nav skaidri vērtējamas. Ēnu ekonomika grauj sociālās vienlīdzības principus, pārdalot ienākumus par labu kādai šaurai iedzīvotāju grupai, izkropļo tirgus konkurenci. Tāpat tiek grautas ētikas normas un izkropļota centralizētā ekonomikas politika, jo, balstoties uz nepatiesu oficiālo statistiku, var pieņemt situācijai neatbilstošus lēmumus – piemēram, pastāvēt nelegālai nodarbinātībai, valdības lēmums veicināt jaunu darbvietu veidošanu var nesamazināt šķietamo bezdarba līmeni, bet budžeta deficīts pieaugs. Acīmredzot no ekonomikas viedokļa ir labāk, ja aktivitātes tiek veiktas oficiāli, nevis ēnu ekonomikā. Mazāk redzams labums ir no tā, ka aktivitātes netiek veiktas vispār, nekā no tā, ja tās notiek ēnu ekonomikā. Tas sagādā problēmas politikas analizē, jo fakts, ka vērojams liels ēnu ekonomikas apjoms, pats par sevi neatklāj alternatīvas ēnu ekonomikai. Ēnu ekonomikas aktivitātes ir saistītas ar vairākiem negatīviem labklājības efektiem. Galvenā problēma ir konkurences izkropļošana starp diviem sektoriem. Pieņemot, ka nelegālie nodarbinātie var izmantot kredītu resursus tikai par augstāku samaksu nekā oficiāli nodarbinātie, jāatzīst, ka viņi nav motivēti tos izmantot vispār. Ja varbūtība tikt atklātam ir salīdzinoši augsta, tā ir vienāda ar augstu risku zaudēt kapitālu. Rezultātā kapitāls ir relatīvi lētāks oficiālajā sektorā, un līdz ar to uzņēmumi to izmanto daudz intensīvāk, nekā

būtu vajadzīgs resursu ierobežotības apstākļos. Kapitāla koeficients oficiālajā ekonomikā ir augstāks arī tāpēc, ka vēsturiski darbaspēks ir daudz dārgāks valsts un kolektīvo līgumu dēļ. No tā izriet, ka ražošana ēnu ekonomikas sektorā ir vairāk darbaspēka-intensīva, jo šis faktors ir relatīvi lētāks nekā kapitāls.

Tā kā visas uzkrātās zināšanas kļūst neizmantojamas, ja personu atklāj, ka ēnu ekonomikas sektorā darbinieku apmācība nav izdevīga. Tas var ietekmēt ekonomikas izaugsmi ilgā laika periodā, palielinot ilgtermiņa bezdarba līmeni: neregistrētam darbaspēkam kļūst aizvien grūtāk iegūt regulāru darbu, jo trūkst izglītības. Protams, nodarbinātajiem, kas tikai piestrādā nelegālajā sektorā (strādā ēnu ekonomikas sektorā paralēli oficiālam darbam) šāda problēma nepastāv. Turklāt vāja intelektuāla īpašuma tiesību aizsardzība neveicina uzņēmumus ieguldīt kapitālu vai piesaistīt cilvēku resursus, lai attīstītu jaunus un labākus produktus vai pakalpojumus. Tādēļ cilvēku resursu un kapitāla deficītam ēnu ekonomikā ir tālejošas negatīvas ekonomiskās augsmes sekas. Ilgā laika periodā deficītie cilvēka resursi samazina izaugsmes potenciālu, samazinās jauno tehnoloģiju attīstība un to izmantojuma iespējas, jo darbiniekiem trūkst zināšanu. Turklāt produktivitāti nekādi nevar paaugstināt ar lielāku kapitāla resursu palīdzību.

Iepriekš minētais savukārt izskaidro, kāpēc ēnu ekonomikas aktivitātes galvenokārt koncentrētas pakalpojumu sektorā. Pakalpojumu sektors ir vairāk darbaspēka-intensīvs, bet oficiālajā sektorā darbaspēks kļūst dārgāks racionalizācijas un kapitāla-intensīvas ražošanas dēļ. Oficiālā ekonomika valdības regulēšanas dēļ var būtiski novirzīties no perfekta konkurences. Ēnu ekonomikā neeksistē daudzi šie nosacījumi un kolektīvās vienošanās, nodrošinot daudz augstāka līmeņa patērētāju suverenitāti, indivīda brīvību un cenu elastību, kur cenu elastībai ir resursu deficīta indikatora funkcija. Tas ir svarīgs priekšnosacījums resursu efektīvam izlietojumam. Cenas līdzsvaro pieprasījumu un piedāvājumu un koordinē individuālu uzņēmumu un mājsaimniecību lēmumus. Līdz ar to ēnu ekonomika ir gandrīz ideāls variants optimālai resursu izvietojšanai. Ēnu ekonomikas sektors nav ierobežots ar pārmērīgu regulēšanu un administrēšanu kā oficiālais sektors. Tā ir lētākā alternatīva resursu izvietojšanā maziem uzņēmumiem pārejas ekonomikas un attīstības valstīs. Ilgā laika periodā ēnu ekonomikas spiediens var palīdzēt transformēt oficiālās normas, kā arī sabiedriskās un ekonomiskās institūcijas. Valsts budžetam nonākot grūtībās, valdība var būt spiesta veikt tirgus reformas.

3. Ēnu ekonomikas iemesli

Ēnu ekonomikas cēloņi ir saistīti gan ar cilvēka dabu, gan ekonomiskajiem lēmumiem un apkārtējiem apstākļiem.

1. Antropoloģiskie faktori – saistīti ar cilvēka pretrunīgo dabu. Cīņa starp labo un ļauno ne vienmēr beidzas ar labā uzvaru.

2. Ekonomiskie faktori – „pakļaušanās cena ekonomikai”:

- pieeja legālajai ekonomikai – reģistrācijas maksa, licences, bankas rēķina atvēršanas izmaksas, juridiskā adrese un citas izmaksas;
- darbības turpināšana legālajās robežās – nodokļi, likuma prasības attiecībā uz darba attiecībām, tiesu izdevumu apmaksa konfliktu gadījumā legālās tiesu sistēmas robežās;
- tās ir ne tikai finansu, bet arī laika izmaksas.

Veidojas tieša atkarība starp augsto pakļaušanās cenu legālajai ekonomikai un ēnu ekonomikas apjomu. Taču arī ēnu ekonomikai ir izmaksas, kuras var nosaukt par „nelegālo cenu”. To veido šādas izmaksas:

- Izmaksas, kas saistītas ar izvairīšanos no juridiskām sankcijām – nodokļu un citu konsultantu apmaksa, dubultās grāmatvedības izmaksas, un līdz ar to uzskaites un kontroles problēmas uzņēmumā;
- Izmaksas, kas saistītas ar izvairīšanos no nodokļiem un darba izmaksām (nav stimula tehniskiem jauninājumiem un darba ražīguma pieaugumam);
- Izmaksas, kas saistītas ar īpašuma tiesību nostiprināšanas problēmām;
- Izmaksas, kas saistītas ar nelegālām konfliktu atrisināšanas procedūrām (ģimenes-radu, mafijas).

Lēmums par darbību ēnu ekonomikas vai legālās ekonomikas sektorā tiek pieņemts, izvērtējot iepriekš minētās izmaksas.

3. Sociālais faktors.

Mūsdienu sabiedrībām tā arī nav izdevies atrisināt daudzas sociālās problēmas galvenā no kurām ir sabiedrības sociālā diferenciācija. Sabiedrības struktūra nosaka potenciālo ēnu ekonomikas dalībnieku skaitu. Pielikums Nr.1 parāda saistību starp dzimumu, vecumu, nodarbošanos, sociālo slāni un indivīda iesaistīšanos ēnu ekonomikā

4. Likumdošanas faktori.

Saistīti ar uzņēmējdarbības likumdošanas nepilnībām. Savukārt tāds sektors kā mājsaimniecības netiek regulēts ar likumdošanu, bet gan izveidojušos praksi, paradumiem un tradīcijām. Arī likumdošanas normas var dažādi ietekmēt gan biznesus, gan tirgus dalībniekus. Lobējot vai finansiāli ietekmējot likumu pieņemējus, var iegūt izdevīgumu atsevišķām sociālām grupām.

5. Ētiskie faktori.

Pamatā vāja uzņēmējdarbības ētika. Īpaši jāizdala atšķirības, pretrunas starp likumdošanu un uzņēmējdarbības morāli-ētiskajām pamatiem. Uzņēmējdarbības ētiskie pamati ir daudz plašāki par saimniecisko likumdošanu. Būtiskas ir nacionālās tradīcijas.

6. Politiskie faktori.

Faktori, kurus veido pretrunas politiskajā sistēmā. Tās ir arī varas un lielā biznesa attiecības. Savukārt, motīvus, kas indivīdu veicina iesaistīties ēnu ekonomikas darījumos, var iedalīt divās grupās - struktūras un ekonomikas motīvi.

Struktūras motīviem nav ietekmes uz indivīda tieksmi iesaistīties ēnu ekonomikas darījumos īsā laika periodā, tie ir invarianti pret konkrētas valdības politiskajiem lēmumiem, bet var mainīt indivīda attieksmi vidējā vai ilgā laika periodā. Ekonomikas motīvi ietekmē indivīda tieksmi iesaistīties ēnu ekonomikas darījumos īsā laika periodā, tā var mainīties līdz ar konkrētām izmaiņām valdības politikā. Pielikums Nr.2 parāda ēnu ekonomikas trīs galvenajos noteicējus un to sastāvdaļas no indivīda viedokļa.

Struktūras motīvus var aplūkot trīs aspektos:

- valdības normas (ierobežojumi);
- valdības uztvere;
- indivīda rīcības brīvība.

Lai Eiropas Ekonomikas zonas valstu kontekstā noteiktu, cik cieša ir sakarība starp struktūras motīviem un ēnu ekonomikas apjomu, analizēti dati par 22 ES valstīm (neskaitot Maltu, Kipru un Luksemburgu) un Norvēģiju. Par struktūras motīvu indikatoru 2000. gadā izvēlēti organizācijas *Transparency International* aprēķinātie korupcijas uztveres indeksi valstu kontekstā. (Sīkāks pētījuma apskats 8.nodaļā)

No veiktās korelāciju analīzes izriet secinājums, ka Eiropas Ekonomikas zonas kontekstā ir spēkā apgalvojums - jo struktūras motīvi mazāk liek izšķērdēt resursus un veicina

ražošanu, jo mazāks ir ēnu ekonomikas apjoms. Tātad, veicot uzlabojumus ekonomikas struktūrā, ir iespējams panākt, ēnu ekonomikas apjoma samazināšanos. (1;4;5;7)

Pieaugot dzīves līmeņa dārdzībai, var pieaugt reālā nodokļu nasta, un līdz ar to, iespējams, var palielināties motivācija strādāt ēnu ekonomikā. It īpaši, ja ienākumi oficiālajā ekonomikā nav indeksēti, vai arī nodokļu sistēma netiek indeksēta vispār, pieaugot dzīves dārdzībai, ieņēmumi ēnu ekonomikā kļūst relatīvi pievilcīgāki salīdzinājumā ar reālajiem pēc nodokļu ieņēmumiem oficiālajā sektorā.

Latvijā ir viens no zemākajiem relatīvajiem ienākumu līmeņiem ES. Atbilstoši augsmes teorijai, tuvojoties ES vidējam līmenim, reālajiem augsmes tempiem vajadzētu samazināties. Tādējādi, var secināt, ka: samazināt vai vismaz ierobežot ēnu ekonomikas apjomu iespējams, nodrošinot pēc iespējas lielāku reālo ienākumu līmeņa pieaugumu vai vismaz samazinot inflācijas līmeni.

Saskaņā ar F. Šneidera *A.T.Kearney* pētījumu četri būtiskākie faktori, kas nosaka ēnu ekonomikas izplatību pasaulē, ir:

- Uzkrājumi (Cilvēki cenšas ietaupīt naudu, nemaksājot nodokļus, līdz ar to, jo vairāk ar nodokļiem tiek aplūkts darbaspēks, jo lielāka būs ēnu ekonomika);
- Vainas apziņas neesamība (Ēnu ekonomika tiek uztverta kā normāla sabiedrības sastāvdaļa. Tas sevišķi izpaužas vietās, kur ir zema sagaidītā valsts pakalpojumu kvalitāte un zema uzticība valsts institūcijām).
- Līdzdalības vienkāršība (Jo vienkāršāk veikt nedeklarētas darbības, jo tās tiek veiktas biežāk. Attiecīgi labākais līdzeklis, kā izsekot cilvēku darbībām, ir bezskaidras naudas norēķini.
- Zems atklāšanas risks (Jo zemāks risks tapt pieķertam un zemāki sodi, jo augstāka ēnu ekonomika).(27)

Citā pētījumā apkopotie 25 OECD valstu empīriskie rezultāti liecina, ka bez nodokļu nastas un nodokļu apziņas ēnu ekonomikas pamatcēloņi ir:

- darbaspēka un preču tirgus regulējošā likumdošana;
- vispārējie regulējošie normatīvie akti;
- zema valsts pārvaldes iestāžu un administrācijas kvalitāte. (17)

Kā galvenos ēnu ekonomikas iemeslus Austrumeiropā, tai skaitā Latvijā pamatojoties uz D. Enstes pētījuma secinājumiem var minēt:

- Valsts iestāžu kompetences trūkums un uzticības trūkums tām (piem. Likumdošana, administrācija/birokrātija, tiesu sistēma);
- Administrācija bieži ir neefektīva un korumpēta
- Īpašumtiesības netiek pienācīgi garantētas no valsts iestāžu puses un cilvēki meklē citas alternatīvas;
- Neadekvāts noteikumu un likumu apjoms;
- Augstas izmaksas un administratīvie šķēršļi uzņēmējiem;
- Augsti nodokļi – kombinācijā ar neadekvātu sabiedrisko pakalpojumu un infrastruktūras piedāvājumu;
- Zema iespēja tapt pieķertiem nelegālajā nodarbinātībā un izvairties no nodokļiem;
- Reizēm darbība ēnu ekonomikā ir nepieciešama izdzīvošanai vai biznesa uzsākšanai;
- Vispārējs akcepts nelegālai nodarbinātībai (piem. Kredītu pieejamība). (18)

4. Ēnu ekonomikas veidi un formas

Pastāv dažādas ēnu ekonomikas klasifikācijas. Liela daļa par klasifikācijas pamatu izmanto juridisko pieeju, izmantojot par galveno kritēriju likumu pārkāpšanu. Šī klasifikācija jau tika raksturota izvērtējuma 3. nodaļā. Ēnu ekonomiku dala divās daļās:

1. kriminālā (melnā)
2. nekriminālā (pelēkā)

Nekriminālā pelēkā ekonomika slēpj ienākumus vai izdevumus, bet kriminālā (melnā) ekonomika – slēpj pašu uzņēmējdarbības faktu.

Savukārt kriminālā ekonomika aptver:

- nelikumīgo, nelegālo uzņēmējdarbību. Nelegālā uzņēmējdarbība ir ar likumu aizliegta darbība un tā var būt:
 - ieroču ražošana un pārdošana,
 - narkotiku bizness,
 - kontrabanda,
 - azartspēles,
 - prostitūcija utt.
- ekonomisko noziedzību. Pie ekonomiskās noziedzības pieskaitāmi noziegumi ekonomiskajā sfērā, kam ir spēcīgi izteikts savtīgs raksturs, kam nav saistība ar tiešu ražošanu (parasti tie pārdala jau izveidotās vērtības):
 - dienesta stāvokļa ļaunprātīga izmantošana – kukuļņemšana,
 - krāpniecība,
 - laupīšana,
 - zādzības, vandālisms, personīgā īpašuma zādzības,
 - izspiešana (rekets) utt.

Statistikā pieeja ēnu ekonomikas klasifikācijā traktē to kā:

- no statistikas slēpto- apzināta informācijas slēpšana gan no valsts gan statistikas pārvaldes;
- neuzskaitīto;
- fiktīvo – uzņēmējdarbību, kas eksistē tikai uz papīra;

Informācijas slēpšana var būt saistīta ar diviem iemesliem:

1. nekriminālā (pelēkā) daļa, kad uzņēmēji nodarbojas ar legālo ekonomiku, bet slēpj atsevišķus datus, lai samazinātu izmaksas, izvairītos no nodokļiem, atsevišķiem administratīviem pienākumiem vai sociālām izmaksām, kas nav aizliegta ar likumu. Tātad runa ir par uzņēmējdarbību, kas nav aizliegta ar likumu, bet kura neievēro atsevišķas normas. Informācijas slēpšana var notikt šādos virzienos:

- uzņēmuma slēpšana,
- saimniecisko operāciju slēpšana,
- nodarbinātā darbaspēka slēpšana,
- ienākumu slēpšana.

2. kriminālā (melnā) ekonomika pilnībā izslēgta no oficiālās ekonomikas.

Kompleksā sociāli-ekonomiskā pieeja ietver visus iepriekšminētos kritērijus un vēl papildina tos. Tiek izmantotas šādas kritēriju grupas:

- A) tiesiskās,
- B) statistiskās,
- C) ekonomiskās,
- D) sociālās,
- E) ētiskās.

Ēnu ekonomikas klasifikācijai var arī izmantot šādus kritērijus:

- Pēc ēnu ekonomikas subjektiem (izcelsmes avoti, ekonomiskās darbības veidi, personīgā īpašuma apjomi, politiskā ietekme)
- Pēc ēnu ekonomikas mērķiem un motīviem
- Pēc valstij nodarītā zaudējuma lieluma un veida (ekonomiskā, sociālā, morāli-tikumiskā)
- Pēc valsts atbildības pakāpes par ēnu ekonomikas veidošanos
- Pēc sabiedrības attieksmes pret konkrēto ēnu ekonomikas veidu

Ēnu ekonomiku var klasificēt arī pēc ekonomiskās darbības sfērām:

A) ražošanas sfērā notiek

- produkcijas falsifikācija,
- pāreja uz ārzonām,
- peļņas pārvietošana uz ārzemēm,
- mākslīgais bankrots,
- ierēdņu apmaksa, lai tiktu pie valsts pasūtījuma,
- bartera darījumi,
- nelegālo strādnieku izmantošana,
- darba algas izmaksu aizkavēšana.

B) tirdzniecības sfērā

- falsificētu produktu pārdošana,
- kontrabanda,
- vienošanās ar muitu,
- neliela preču daudzuma nelegāla tiešā tirdzniecība (preču izplatītāji).

C) finansu-kredīta sfērā

- finansu piramīdas,
- naudas atmazgāšana,
- finansu operācijas, ko veic dažādi nekomerciāli fondi.

D) pakalpojumu sfērā

- firmas- viendienītes,
- tā saucamie konsultāciju pakalpojumi,
- apsardzes firmu saistība ar kriminālām struktūrām.

E) veselības aizsardzības sfērā

- neformāla vienošanās starp farmaceitu firmām un medicīnas iestādēm, nelegālie maksas pakalpojumi.

F) izglītības sfērā

- kukulis, lai iestātos, mācītos un saņemtu diplomu,
- samaksa par kursa darbu, diplomdarbu, disertāciju u.c.

Novērtējot ēnu ekonomikas teorētiskos aspektus var secināt, ka:

1. Ēnu ekonomika – objektīvi eksistējoša un nepārtraukti atjaunojošās tirgus saimniecības apakšsistēma.
2. Ēnu ekonomikas veidošanās iemesli ir:
 - dabīgie (antropoloģiskie),
 - ekonomiskie,
 - sociālie,
 - tiesiskie,
 - kultūras,
 - politiskie.
3. Ēnu ekonomika pastāv visās ekonomiskās darbības sfērās.
4. Ēnu ekonomikai ir sava iekšējā struktūra (tipi un veidi).
5. Ēnu ekonomika – valsts un sabiedrības iedarbības objekts. (3;4;5;7;10)

5. Valsts iedarbības uz ēnu ekonomiku metodes un veidi

Valsts ir atbildīga par ēnu ekonomikas apjomiem. Tā ir nepārdomāta sociāli-ekonomiskā politika, kas dzen saimnieciskos subjektus ēnā. Kopumā valsts atbildību un tās apjomus var novērtēt šādos virzienos:

- kā valsts pārkāpj tiesiskās normas, morāli-ētiskos sabiedrības principus (tiesiskā un ētiskā patvaļā);
- valsts un tās oligarhu pārstāvju ēnu vienošanās, kas ir pretrunā ar sabiedrības interesēm;
- valsts ierēdņu korumpētība, valsts institūcijas kā korupcijas objekti;
- valsts politiku neprofesionālisms, to ekonomiskās politikas kļūdas un pārrēķini, kuru rezultāts ir piespiedu nelegālās ekonomikas veidošanās.

Lai noteiktu valsts ēnu ekonomikas apjomus var izmantot dažādas metodes:

- monetārā, balstās uz hipotēzi, ka nelegālos norēķinos izmanto tikai skaidro naudu un tās apjoms apgrozībā liecina par ēnu ekonomiku;
- izdevumu un ieņēmumu bilances metode, kad deklarētos ienākumus salīdzina ar izdevumu summu preču un pakalpojumu iegādei;
- nodarbinātības analīze, jo ilgstoši pastāvot augstam neregistrēto bezdarbnieku skaitam pastāv reāla iespēja atrast darbu nelegālā sektorā;
- tehnoloģisko koeficientu metode, kas ļauj noteikt reālo produkcijas izlaidi, salīdzinot patērēto elektroenerģiju un deklarēto produkciju;
- mājāsaimniecību un uzņēmuma vadītāju aptaujas metode, kas palīdz ekspertiem novērtēt ēnu ekonomiku;
- socioloģiskā metode, kas analizē īpašas normas, pēc kurām nosaka nelegālos darījumus, to izplatību sabiedrībā un šo darījumu biežumu.

Var izcelt atsevišķus virzienus:

1. Valsts sociāli-ekonomiskās attīstības valstiska stratēģija, kur uz ēnu ekonomiku attiecas tādas lietas kā:
 - ēnu ekonomikas minimizācija,
 - galveno nacionālās ekonomikas makroekonomisko parametru veidošana, pamatojoties uz labvēlīgu konkurenci,
 - efektīva antimonopoli regulēšana,
 - ēnu ekonomikas galējo robežu fiksēšana.
2. Saimnieciskā likumdošana:
 - pieņemams nodokļu un muitas tarifu līmenis,
 - saimniecisko subjektu finansiālās darbības caurspīdīgums,
 - reģistrācijas un atskaišu veidlapu vienkāršums,
 - banku atbildība noguldītāju priekšā.
3. Sociālā politika:
 - sociālās valsts veidošana,
 - izdzīvošanas minimuma pamatota lieluma noteikšana,
 - sabiedrības dziļas sociālās diferenciācijas nepieļaušana,
 - ēnu ekonomikas samazināšana darba attiecību sfērā,
 - īpaša uzmanība jauniešu nodarbinātības problēmām.
4. Attiecības ar biznesu:
 - vienādas tiesības visiem tirgus dalībniekiem,
 - atbalsts īpaši jutīgām sfērām,
 - biznesa un varas atdalīšana,
 - valsts atbalsts mazam un vidējam biznesam.

-
5. Sodīšanas funkcijas:
 - kriminālo darbību sodīšana,
 - ierēdņu korumpētības izslēgšana,
 - ēnu ekonomikas operāciju atpazīšana.
 6. Audzinoša funkcija:
 - likumpaklausības kultūras veidošana,
 - vardarbības kultu, visatļautības, narkotiku biznesa, prostitūcijas, pornogrāfijas utt. nosodīšana,
 - nacionālās idejas veidošana, pamatojoties uz morāli ētiskiem sabiedrības principiem.
 7. Sadarbība ar pilsoņu sabiedrības institūtiem, t.i., apvienības, asociācijas, interešu apvienības- saimnieciskās, profesionālās, radošās, kultūras, konfesiju, izglītības, atpūtas utt. Te ietilpst arī tādi sociālie institūti kā ģimene, baznīca, kopiena, pašvaldības, kooperatīvi, darba kolektīvi, politiskās partijas, sabiedriskās organizācijas un kustības, masu informācijas līdzekļi, radošās apvienības utt. Būtiski sadarbības veidi ir:
 - vietējās pašvaldības un tiesību aizsargājošo organizāciju darbības koordinēšana,
 - masu informācijas līdzekļu veikto neatkarīgo izmeklēšanas rezultātu par ekonomisko noziedzību izmantošana,
 - sadarbība uzņēmumu korporatīvās ētikas veidošanā un sociālajā politikā;
 - sadarbība ar sabiedriskām un reliģiskām organizācijām sabiedrības garīgā audzināšanā.
 8. Sadarbība ar starptautiskām organizācijām:
 - kopīgu principu izstrādāšana cīņai ar naudas atmazgāšanu, korupciju, krāpniecību,
 - dalīšanās operatīvajā informācijā par ekonomiskiem noziegumiem
 - pieredzes apmaiņa starptautiskās konferencēs, semināros un apmācībās,
 - kompetentu starptautisko organizāciju viedokļa par ēnu ekonomiku uzklauššana.

Valsts iedarbībai jābūt diferencētai. Uz piespiedu nelegālo ekonomiku jāiedarbojas netieši, veidojot labvēlīgu tirgus vidi. Bet uz kriminālo – ar tiešo, administratīvo iedarbību kopā ar tiesībsargājošām organizācijām. (5;6;15)

6. Ēnu ekonomikas raksturs pasaules saimniecisko struktūru kontekstā

1. Globalizācijas ietekme.

Angļu žurnāla "Economists" eksperti novērtē pasaules ēnu ekonomikas apjomu 1,85 triljonu angļu mārciņu apjomā. Savukārt SVF ir to novērtējis 10 – 11 triljonu dolāru apjomā. Šos skaitļus var salīdzināt ar ASV IKP. Aprēķinu loģika varētu būt šāda – ja pasaules IKP ir vairāk kā 40 trilj. dolāru un, ņemot vērā to, ka 70% no IKP veidojas 30 vadošajās pasaules valstīs (OECD), bet ēnu ekonomikas līmenis perifērijas valstīs ir ap 50%, tad aprēķina rezultāti ir samērā reāli, bet ēnu ekonomika ir jau globāla problēma. Ēnu ekonomikas pārstāvji jau izmanto jaunākos tehnikas sasniegumus savās interesēs.

Viens no iespaidīgākajiem ir starptautiskie finansu tirgi. Ne vairāk kā 2% ir valūtas operācijas, kas ietver pasaules tirdzniecības un ārvalstu investīciju apkalpošanu. Visi pārējie valūtas darījumi ir spekulatīvi.

Globalizācijas rezultātā notiek sabiedrības noslāņošanās. Tās ietekmē pieaug nelegālo imigrantu skaits attīstītās valstīs. Pēc speciālistu vērtējuma kopējā peļņa no nelegālo migrantu piegādes ir 5-7 miljrd. dolāru gadā. ASV patstāvīgi atrodas apmēram 4 milj., bet Rietumeiropā – 3 milj. migrantu. Galvenie ieguvēji ir transnacionālās korporācijas. Peļņu iespējams gūt pārvietojot ražošanu uz mazāk attīstītām valstīm, tā ietaupot uz sociāliem un ekoloģiskiem maksājumiem.

2. Ārzonu izveidošana.

Ļauj veiksmīgi izvairīties no nodokļiem un kriminālām struktūrām veikt naudas atmazgāšanu

3. Izveidojusies jauna ēnu ekonomikas sfēra – interneta noziedzība.

Saistīta ar noziegumiem, kurus veic, pamatojoties uz datoru sistēmu vai tīklu. Saskaņā ar Interpola datiem internets ir sfēra, kurā visstraujāk pieaug noziedzība. (Informācijas, finanšu līdzekļu zādzība, finanšu mahinācijas, rūpnieciskā spiegošana, vīrusi un šantāža u.c.).

Gandrīz visās pasaules valstīs pēdējās desmitgadēs notiek ēnu ekonomikas pieaugums. Tā Vācijā 1975 g. ēnu ekonomika bija 5,75% no IKP, bet 1980 g. – 10,8%, 1985 g. – 11,2%, 1990 g. 12,2%, 1995 g. – 13,9%, 2000 g. – 16%. Ja 70. gadu beigās ēnu ekonomikā bija iesaistīti 8-12% Vācijas darbaspējīgo iedzīvotāju, tad šobrīd šis rādītājs ir izaudzis līdz 22%. Rekordiste attīstīto valstu vidū ir Itālija, kur ēnu sektorā ir nodarbināti no 30-48% ekonomiski aktīvo iedzīvotāju (šeit gan runa ir par otro, papildu ienākumu sniedošu nodarbošanos). ES ne mazāk kā 10 milj. ir nodarbināti ēnu ekonomikā, bet OECD valstīs – 17 milj. Pielikums Nr.3.

Iespējams izdarīt šādu secinājumu:

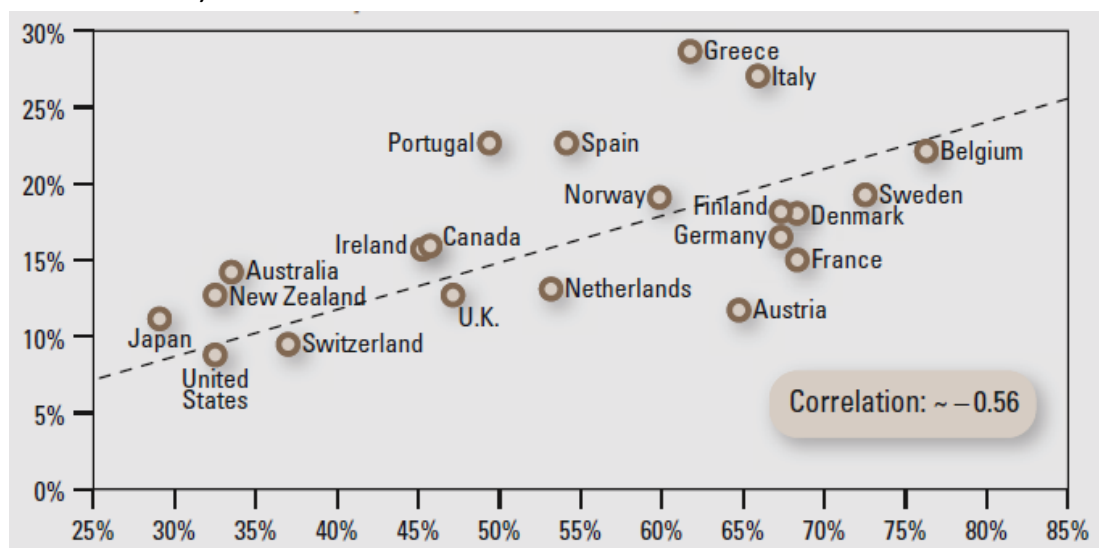
Jo augstāks ir ienākumu līmenis uz 1 iedzīvotāju, jo zemāka ēnu ekonomika. Valstīs, kurās šis rādītājs ir augstāks par 30 tūkst. dolāru gadā, dominējošo lomu sociālajā struktūrā ieņem vidusslānis, kas ir 60-70% no visiem iedzīvotājiem. Tie galvenokārt ir likumpaklausīgi pilsoņi un apzinīgi nodokļu maksātāji. Protams, šajās valstīs ir arī mazturīgie. taču sociālo garantiju programmas attur tos no iesaistīšanās ēnu ekonomikā.

Ēnu ekonomikas motivācija attīstītās valstīs pamatā ir saistīta ar lielo nodokļu slogu un pārlietu lielu uzņēmējdarbības regulēšanu. Grieķijā, Itālijā, Beļģijā un Zviedrijā ir lielākie nodokļi Eiropā. Tai pat laikā valstīm ar nelielu nodokļu slogu (ASV, Šveice) ir samērā zems ēnu ekonomikas sektors. Saskaņā ar A.T.Kearney veiktu pētījumu pastāv tieša korelācija starp nodokļu slogu darbaspēkam un ēnu ekonomikas apjomu valstī (attēls Nr.1). Vienlaicīgi nav vērojama korelācija starp lielu kopējo nodokļu slogu (nodokļu ieņēmumi pret IKP (%)) un ēnu ekonomiku (attēls Nr.2).

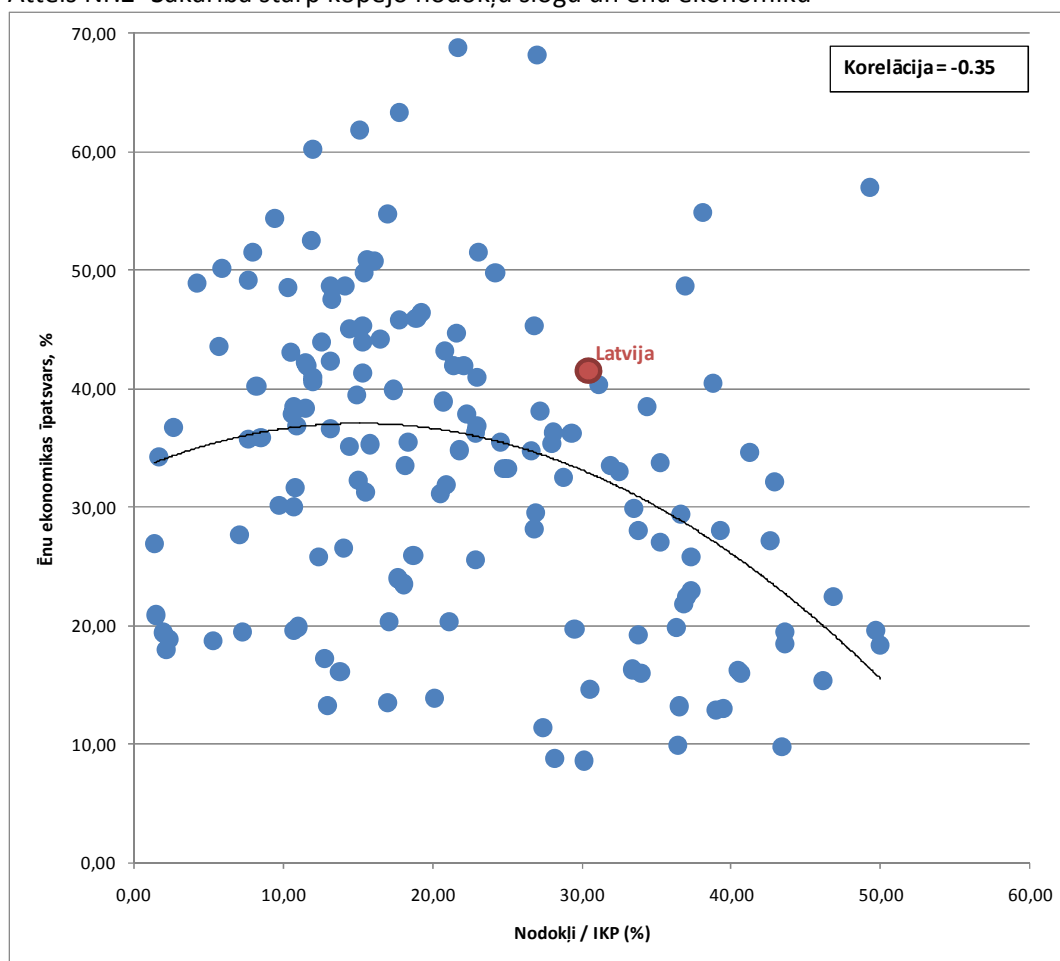
Attēls Nr.1 Sakarība starp darbaspēka nodokļu slogu un sociālās apdrošināšanas maksājumiem un ēnu ekonomikas apjomu

Ēnu ekonomikas daļa

Nodokļu un sociālās apdrošināšanas maksājumu slogs darbiniekiem

Attēls Nr.2¹ Sakarība starp kopējo nodokļu slogu un ēnu ekonomiku

¹ Datu avoti: Pasaules Bankas dati par ēnu ekonomikas apjomu un Heritage Foundation dati - http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_tax_revenue_as_percentage_of_GDP#cite_note-0 par nodokļu slogu

Saskaņā ar attēlu Nr.2 valstīs ar lielu kopējo nodokļu slogu ēnu ekonomikas īpatsvaram ir tendence būt zemākam nekā valstīs ar augstu nodokļu slogu.

Daudzās valstīs (piemēram, ASV) ēnu ekonomika galvenokārt ir saistīta ar intensīvu imigrantu plūsmu. Savukārt jaunajās jeb pārejas ekonomikas valstīs ēnu ekonomikas līmenis ir augsts un gandrīz nemainīgs 1999-2006 g. Pielikums Nr.4.

Attīstītām valstīm ir efektīvs valsts institūciju pretdarbības mehānisms ēnu ekonomikai. Vispirms jau informācijas tehnoloģijas nodrošina šīm valstīm efektīvu finanšu plūsmu kontroli un ienākumu veidošanās pamatojumu, gan fiziskām, gan juridiskām personām. Nodokļu pārkāpumi šajās valstīs tiek uzskatīti par smagākiem. Piemēram, ASV par nepareizi aizpildītu nodokļu deklarāciju draud sods līdz 1000 dolāru, bet par ienākumu apzinātu samazināšanu sods 5000 un cietumsods līdz 5 gadiem. Valsts ierēdņu augstais prestižs un sociālo garantiju komplekts attur valsts ierēdņus no korupcijas.

Jārēķinās arī ar valstu sociāliem- kultūras faktoriem: vēsturi, reliģiju. Tā valstīs ar spēcīgu protestantu vai katoļu ietekmi ēnu ekonomika ir zemāka.

Bijušās PSRS valstu vidū 1990. gados visaugstākais ēnu ekonomikas līmenis bija Gruzijā un Azerbaidžānā (apm.60% no IKP), kā arī Krievijā un Ukrainā (40-50%). Pielikums Nr.5, 6, 7.

Smagais iedzīvotāju stāvoklis un biznesa veidošanās uz valsts īpašuma pamata bija iemesls daudzām nelikumībām un ļaunprātībām. Plašos apmēros notika valsts aparāta korumpēšanās. (3; 4;14)

7. Pasaules kriminālā ekonomika

Mūsdienās var runāt jau par to, ka paralēli oficiālajam eksistē nelegālais pasaules tirgus. Ieskatīsimies pasaules kriminālās ekonomikas apgrozījumā un produktu un pakalpojumu struktūrā 2. tabula.

2.tabula Pasaules kriminālās ekonomikas apjomu izmaiņas

Kriminālās ekonomikas pieauguma dinamika	
Pasaules kriminālā ekonomika 1990 g. 2,2 triljoni USD	Pasaules kriminālā ekonomika 2000 g. 5,1 triljoni USD
Pasaules kriminālā ekonomika % no pasaules IKP	
Pasaules kriminālā ekonomika 1990 g. 7,3%	Pasaules kriminālā ekonomika 2000 g. 12,7%

Pasaules kriminālās ekonomikas struktūra 2000 g., %, pirmās 3 vietas.

1. Finanšu un ekonomiskie pārkāpumi banku un korporatīvajā sfērā – 15%
2. Narkotiku bizness – 14%
3. Prostitūcija, cilvēku tirdzniecība, pornogrāfija – 10%

Tātad pats lielākais kriminālās ekonomikas segments ir tā saukto „balto apkaklīšu” noziegumi. Pie šiem noziegumiem pieder: krāpniecība, mākslīgs bankrots, krāpšanās ar kredītkartēm, viltotas naudas un vērtspapīru izgatavošana, krāpniecība ar datora starpniecību, krāpšanās ar vērtspapīriem, apdrošināšanu, viltus liecības, naudas atmazgāšana, ekonomiskā spiegošana, mākslīgs cenu kāpums utt. Pēc FIB datiem no visiem noziegumiem ASV 3,8 ir šīs grupas noziegumi. Lai gan procentuāli tie nav lieli, to cietušajiem sagādā daudz lielākus zaudējumus kā parastās zādzības. Ja vidēji īpašuma noziegumos cietušais no zādzībām zaudē 1,8 tūkst dolāru, tad balto apkaklīšu noziegumos– 9,2 tūkst dolāru.

Narkobiznesa apgrozījums veido 400 miljardus USD, kas ir 8% no visas pasaules tirdzniecības.

Vēl viens kriminālās ekonomikas segments ir nelegālā tirdzniecība ar ieročiem. Parasti tā ir 1-2 miljardi USD, bet pastiprinoties kara darbībai atsevišķos gados tā ir 5-10 miljardi USD.

Cilvēku tirdzniecībā atkal parādās verga jēdziens, tikai paša verga vērtība ir dramatiski kritusies. Ja 1850.g. ASV dienvidos vergu varēja nopirkt par mūsdienu 40 000 dolāriem, tad tagad verga vērtība ir 90 dolāri.

Sieviešu tirdzniecība ienes 7-12 miljardi dolāru peļņu gadā un ir tā ir salīdzinoši mazāk riskanta nodarbošanās, kā narkotiku vai ieroču tirdzniecība.

Šo darbību rezultātā nelegāli iegūtā nauda parasti iziet šādas stadijas:

- kriminālo ienākumu gūšana
- kriminālo fondu legalizācija
- kriminālās investīcijas- legalizēto ienākumu izmantošana nelegālā biznesa attīstībai
- legalizēto ienākumu izmantošana legālā biznesā
- personīgais patēriņš;

Pēc valūtas fonda aprēķiniem katru gadu tiek atmazgāti no 500 milj. – 1,5 trilj. USD, kas ir 5% no pasaules IKP. Tāpēc ir izveidota grupa cīņai ar naudas atmazgāšanu FATF – *Financial Action Task Force on Money Laundering*. Tajā ietilpst visas OECD valstis un divas starptautiskās organizācijas (Eiropas Komisija un Arābu valstu apvienība). Tā sastāda sarakstu ar tām valstīm, kas nesadarbojas naudas atmazgāšanas jautājumos. Sākotnēji melnajā sarakstā, ko publicēja 2000 g., bija Bahamu salas, Kaimanu un Kuka salas, Dominika, Izraēla, Libāna, Lihtenšteina, Maršala salas, Nauru, Niue, Panama, Filipīnas, Sent-kits un Nevis, Sent-vincenta, Grenadini un Krievija. 2005 g. šajā sarakstā bija tikai septiņas valstis- Kuka salas, Gvatemala, Indonēzija, Mjanma, Nauru, Nigērija un Filipīnas.

Par situāciju Latvijā diemžēl precīza informācija un pētījumi nav pieejami.

8. Pasaules korupcija

Korupcijai ir tikpat sena vēsture, kā tās videi – valstij. Jau Senindijas „Manu likumos” (11 gs. pirms mūsu ēras) ir runāts par to, ka ierēdņi ”mēdz būt negodīgi, ar tieksmi sagrābt svešu īpašumu un naudas izkrāpšanas vēlmī”. N. Makiavelli korupciju definē kā : sabiedrisko iespēju izmantošana privātās interesēs. ANO dokumentos korupcija tiek uztverta kā valsts varas izmantošana personīgo interešu labā. Korupcija ir plašāks jēdziens kā kukuļdošana. Šis jēdziens ietver gan kukuli (atalgojumu par profesionālo pienākumu nepildīšanu), gan nepotismu (aizbildniecību, pamatojoties uz personiskiem sakariem) un nelikumīgu publisko līdzekļu izmantošanu personiskām vajadzībām. Vārds "nepotisms" cēlies no latīņu valodas, kurā vārdiņš "nepos" attiecas uz mazdēlu vai arī māsas (brāļa) dēlu. Tas veidojies Viduslaikos un par to, tāpat kā par tik ļoti daudz ko, varam būt "pateicīgi" Romas katoļu baznīcai. Viduslaiku baznīcas vadoņi vismaz pēc idejas ievēroja celibātu, tāpēc pašiem bērnu vismaz pēc idejas nebija, un augstos amatos viņi tāpēc bīdīja radniekus. Šādi korupciju var formulēt kā iepriekš plānota pušu neatkarības principa neievērošanu ar mērķi gūt jebkura veida labumu sev un ar sevi saistītām personām.

Starptautiskie korupcijas pētījumi parāda, ka korupcijas formas valsts, pašvaldības un nevalstiskās struktūrās ir ļoti līdzīgas:

1. darbā iekārtošana tikai pēc draugu, radnieku un paziņu principa,
2. politisko pasākumu subsidēšana,
3. samaksa par izdevīgu kontraktu slēgšanu („melnā” komisija vai pseidokonsultāciju apmaksā),
4. dienesta krāpniecība,

-
5. apmaksas noteikšana par pakalpojumiem, kas ietilpst dienesta pienākumos,
 6. komisijas naudas saņemšana par valsts pasūtījuma realizēšanu,
 7. pārlieku viesmīlības izrādīšana ierēdņiem,
 8. ierēdņu darbība kā valsts kontraktu aizbildņu, vai partneru, vai konsultantu veidā,
 9. sevis nosūtīšana komandējumā un patvaļīga dienas naudas noteikšana,
 10. politisko partiju ietekmes izmantošana, lai saņemtu „brīvprātīgos „ziedojumus apmaiņā pret valsts pasūtījumu,
 11. nodokļu un muitas darbinieku kukuļu izspiešana no eksportētājiem un importētājiem, veidojot priekšstatu, ka no viņu lēmuma ir atkarīgs nodokļa lielums paredzētā likuma ietvaros,
 12. „valsts ceļu rekets” t.i. autovadītāji tiek pakļauti sodiem ar un bez iemesla, cenšoties tos apmainīt pret samaksu skaidrā,
 13. samaksu „izspiešana” par ātrāk izsniegtiem dokumentiem vai pieņemtiem lēmumiem,
 14. kārtība, kurā tiešie priekšnieki gaida iknedēļas vai ikmēneša naudas pienesumu noteiktā apjomā, kas ir paredzēts „tur augšā”.

Sākot ar 1990. gadiem, par korupcijas sarežģīto un nopietno problēmu sāka runāt arī starptautiska līmenī. To apsprieda gan reģionālās, gan starptautiskās konferencēs, gan ANO. Tā bija vēlēšanu un politisko aktivitāšu centrālais moments. 1996 g. šai problēmai PB un SVF veltīja atsevišķu sesiju. 1999 g. G8 valstu konferencē šī problēma tika apzīmēta kā mūsdienu globālākā.

Lai gan par korupciju tiek nepārtraukti runāts (galvenokārt masu medijos), tās aprēķināšana un salīdzināšana ar situāciju citās valstīs izrādījās samērā grūta. Faktiskie dati, kas ir saistīti ar aizturēšanu, tiesas prāvām u.tml. vairāk raksturo tiesībsargājošo institūciju darbu nevis korupcijas līmeni. Tāpēc par analīzes metodi izvēlējās socioloģisko aptauju.

Pamatojoties uz uzņēmēju, ekspertu un vienkāršo iedzīvotāju aptauju, starptautiskā un komerciālā sabiedriskā organizācija *Transparency International* izstrādāja korupcijas uztveršanas indeksu. Un tā lai Eiropas Ekonomikas zonas valstu kontekstā noteiktu, cik cieša ir sakarība starp struktūras motīviem un ēnu ekonomikas apjomu, analizēti dati par 22 ES valstīm (neskaitot Maltu, Kipru un Luksemburgu) un Norvēģiju.

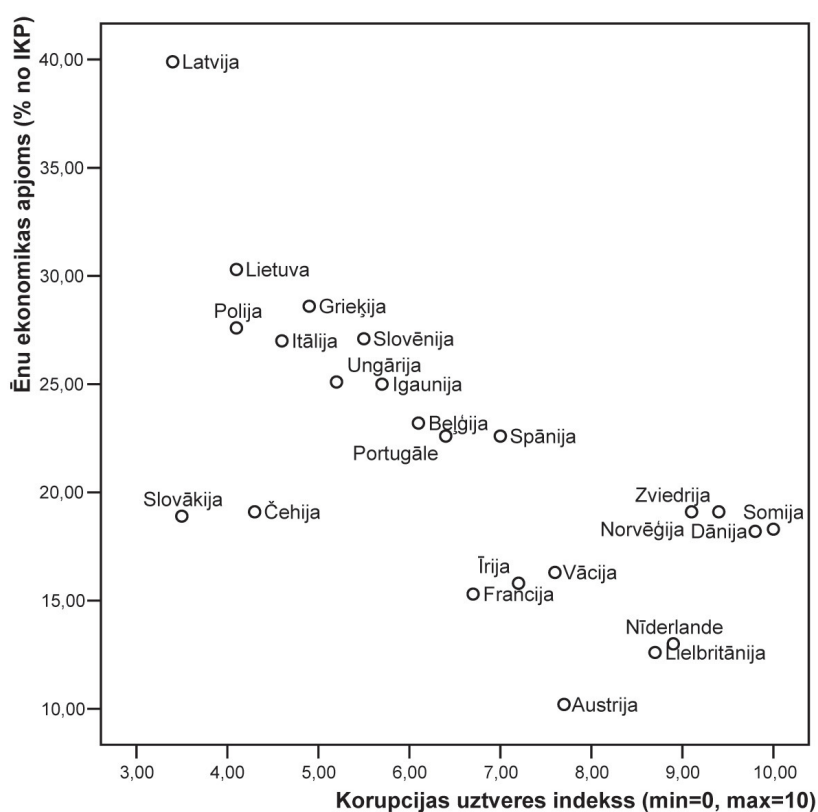
Par struktūras motīvu indikatoru 2000. gadā izvēlēti jau minētās organizācijas *Transparency International* aprēķinātie korupcijas uztveres indeksi valstu kontekstā. Pēc izstrādātās metodoloģijas interviju un aptauju rezultāti tiek standartizēti skalā no 0 līdz 10. Jo lielāks ir vērtējums – jo pēc biznesa līderu viedokļa mazāka ir korupcijas ietekme (struktūra nekavē uzņēmējdarbību). Dati par ēnu ekonomikas apjomu 2000. gadā ņemti no F. Šneidera un R. Klinglmaira (F. Schneider, R. Klinglmaier) pētījuma, kurā ēnu ekonomikas novērtējumi iegūti pēc naudas pieprasījuma modeļa valstu kontekstā (3. attēls).

No veiktās korelāciju analīzes izriet secinājums: Eiropas Ekonomikas zonas kontekstā ir spēkā apgalvojums, jo struktūras motīvi mazāk liek izšķērdēt resursus un veicina ražošanu, jo mazāks ir ēnu ekonomikas apjoms. Tātad, veicot uzlabojumus ekonomikas struktūrā, ir iespējams panākt, lai samazinātos ēnu ekonomikas apjoms.

2003 g. ar šī indeksa palīdzību tika novērtēta korupcija 133. valstīs. Vissliktākā situācija ar korupciju ir Bangladešā, Nigērijā un Haiti. Latvija ir 58 vietā ar indeksu 3,8. Igaunija – 33 vietā (5,5), Lietuva – 41. vieta (4,7). 70% no analizētām valstīm saņēma indeksu zem 5 punktiem. Attīstības valstīs šis rādītājs ir vēl augstāks -90%. Pielikums Nr.8

Eksistē arī vēl cits korupcijas rādītājs- firmu skaits, kuras dod kukuļus. Līderis – Azerbaidžāna, kur 59,3% firmu dod kukuļus, Uzbekijā - 46,6%, Armēnijā – 40,3%, Gruzijā – 36,8%. Pēc zinātnieku, kas nodarbojas ar korupcijas pētīšanu, novērtējuma tikai viens no 22'000 korupcijas gadījumiem tiek atklāts. (8;13)

3. attēls. Korupcijas uztveres indekss un ēnu ekonomikas apjoms (2000. gads)²

9. Ēnu ekonomikas novērtēšanas metodes

Metodes, kuras tiek izmantotas ēnu ekonomikas pētījumos, var iedalīt trīs grupās: tiešās metodes, netiešās metodes un modelēšana.

Tiešajās (mikro -datu)metodēs tiek izmantotas aptaujas un (vai) anketas ar brīvas izvēles atbildēm vai nodokļu audits. Tā kā nodokļu audita programmas ir veidotas, lai atklātu ienākumus, kas nav aplikti ar nodokļiem, tās kombinācijā ar speciāli veidotām aptaujām ir pamatā ēnu ekonomikas aprēķiniem. Metodes lielākais trūkums ir vidējās precizitātes un rezultātu lielā atkarība no respondentu vēlmes sadarboties, kas ietekmē gan rezultātu ticamību, gan arī izmaksas. Galvenais ieguvums no tiešo metožu izmantošanas ir detalizētā informācija par ēnu ekonomikas struktūru, bet rezultāti ir ļoti atkarīgi no jautājumu formulējuma anketās. Lielās izmaksas un informācijas jutīgums ir iemesli, kāpēc ēnu ekonomikas pētījumos tiešās metodes galvenokārt tiek veiktas ar valsts institūciju vai sabiedrisko organizāciju atbalstu.

Netiešās (makro -indikatoru) metodes ir:

- Nacionālo kontu statistikas metode;
- Monetārās metodes;
- Darbaspēka statistikas metode;
- Materiālo resursu izmantošanas metode;
- Spoguļstatistikas metode;
- Piecu indikatoru metode;

² Datu avoti: Schneider, Klinglmair (2004); Transparency International Releases, The Year 2000 Corruption Perceptions Index

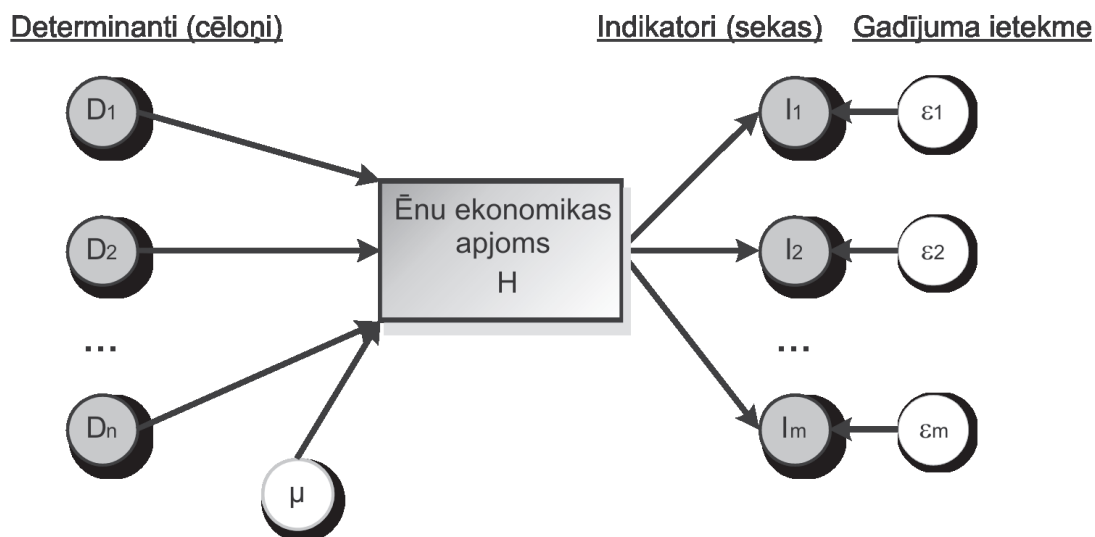
– Modelēšana.

Netiešās metodes, sauktas arī par indikatoru metodēm, galvenokārt ir makroekonomiskas, un tajās izmantoti dažādi ekonomikas un citi indikatori, kas satur informāciju par ēnu ekonomikas dinamiku. Pamatā tiek analizēti pieci indikatori, kurus ietekmē ēnu ekonomika:

- 1) valsts izdevumu un ienākumu statistikas nesakritība;
- 2) oficiālā un patiesā darbaspēka nesakritība;
- 3) tirdzniecisku darījumu apjoma izmaiņas;
- 4) fizisko resursu (elektrības) patēriņa izmaiņas;
- 5) naudas pieprasījuma izmaiņas.

Ēnu ekonomikas apjoma novērtēšanas metodes, kas balstās uz minētajiem indikatoriem, ir izveidotas, pieņemot, ka kāds viens „indicators” var uztvert visus ēnu ekonomikas efektus - ēnu ekonomikas sektora izmaiņas. Saprrotams, ka ēnu ekonomikas efekti parādās vienlaikus ražošanas, darbaspēka un naudas tirgos. Ar šo metodi nosakot ēnu ekonomikas apjomu, tikai dažās netiešajās metodēs tiek ņemti vērā ēnu ekonomikas cēloņi, turklāt tikai viens faktors. Piemēram, naudas pieprasījuma metodē kā ēnu ekonomikas cēlonis tiek izmantota nodokļu nasta. Lai iegūtu ēnu ekonomikas laika rindas, pamatā izmanto divas netiešās metodes – elektrības patēriņa metodi un naudas pieprasījuma metodi. Modelēšanas metodē tiek pieņemts, ka vairāki cēloņi nosaka ēnu ekonomikas eksistenci un izaugsmi, savukārt ēnu ekonomikas izmaiņas rada vairākus efektus laikā. Ekonometriskā metode balstās uz nenovērojamo mainīgo teoriju. Dinamiskais „vairāku indikatoru – vairāku cēloņu” modelis (angl. The Dynamic Multiple Indicators – Multiple Causes Model jeb saīsināti ēnu ekonomikas pētījumu literatūrā minētais MIMIC modelis) ļauj iegūt laika rindas indeksus par neregistrētā un registrētā izlaidis līmeņa attiecību valstī ilgstošā periodā, ko savukārt var iegūt, izmantojot kādu no netiešajām metodēm, arī naudas pieprasījuma metodi 4.attēls.

4. attēls. Ēnu ekonomikas apjoms kā latentais mainīgais (1)

Šīs metodes izmantojums Latvijas apstākļos ir apgrūtināts. Balstoties uz Edgara Brēķa pētījumā veikto ēnu ekonomikas novērtējuma metožu analīzi, jāsecina, ka Latvijai piemērotākā ir naudas pieprasījuma metode. Par to liecina arī pielikums Nr.9, kas parāda dažādu indikatoru un latentu mainīgo izmantošanu valstu novērtēšanā.

1. Tiešā metode ir atmešta, jo dod novērtējumus tikai konkrētam laika segmentam, turklāt tā ir ļoti dārga metode, galvenokārt tāpēc, ka Latvijā respondences līmenis varētu būt ļoti zems.

2. Lai ar modelēšanas metodi iegūtos indeksus konvertētu neregistrētā un reģistrētā sektora attiecībā, nepieciešama a priori informācija par šo attiecību ilgā laika periodā.
3. Tāpēc loģiski ir sākt ēnu ekonomikas novērtēšanu ar netiešām metodēm.

No netiešām metodēm izvērtētas divas – elektrības patēriņa un naudas pieprasījuma metode. Priekšroka ir dota naudas pieprasījuma metodei, jo elektrības patēriņa metodē ir diskutējami divi pamatpieņēmumi. Pirmkārt, ne visas ēnu ekonomikas darbības ir saistītas ar elektroenerģijas patēriņu, turklāt var tikt izmantoti arī citi enerģijas avoti. Otrkārt, eksistē ēnu ekonomikas aktivitātes, kas nav saistītas tikai ar mājāsaimniecību sektoru. Līdz ar to ēnu ekonomikas novērtēšanai E.Brēķa pētījumā izvēlēta naudas pieprasījuma metode. Ar elektrības patēriņa metodi vai ar naudas pieprasījuma metodi iegūtie ēnu ekonomikas novērtējumi ir augstāki nekā tie, kas iegūti, izmantojot nacionālo izdevumu un ienākumu statistikas nesakritību. *Latvijas Centrālās statistikas pārvaldes* vērtējumi ir viszemākie, jo izmantotā nesakritības metode ļauj uztvert tikai to ēnu ekonomikas sektora daļu, kurai pēc definīcijas vajadzētu būt deklarētai, bet kura dažādu apstākļu dēļ apiet uzskaites sistēmu. Savukārt ar elektrības patēriņa metodi iegūtie Latvijas ēnu ekonomikas novērtējumi ir tuvāki E.Brēķa aprēķiniem, bet tie ir savstarpēji atšķirīgi, jo atšķiras pieņēmumi par ēnu ekonomikas apjomu izvēlētajā bāzes gadā. Turklāt ar elektrības patēriņa metodi ēnu ekonomikas vērtējumi iegūti valstu kontekstā, kas galvenokārt ļauj relatīvi salīdzināt valstis pēc aplūkojamā indikatora, bet atklāts paliek jautājums, kā ēnu ekonomikas novērtējumus valstu kontekstā ietekmē atsevišķu ekonomiku atšķirīgie izaugsmes tempi. E.Brēķa izvēlētais metodes priekšrocība ir tā, ka tiek ņemta vērā visu rādītāju dinamika laikā vienas ekonomikas ietvaros

10. Ēnu ekonomika Latvijā – pētījumu apskats

10.1. Ievads

Pēdējo gadu laikā ēnu ekonomikai ir veltīti dažādi pētījumi. Tomēr tie pamatā satur vienveidīgu informāciju un to galvenā uzmanība veltīta ēnu ekonomikas novērtēšanas metodēm, kas nav šī izvērtējuma mērķis. No daudzveidīgajiem pētījumiem tika izvēlēti un analizēti tie, kas savos aprēķinos ietvēra Latviju (10.2. līdz 10.6. sadaļas). Tika analizēts arī pētījums par korupcijas apmēriem Latvijā, kas ir būtisks ēnu ekonomiku ietekmējošs faktors (10.11.sadaļa). Tika izvēlēti arī Ēnu ekonomikas eksperta F.Šnaidera un 2009.gada pētījumi par ēnu ekonomikas apmēru Eiropā un ēnu ekonomikas saistību ar korupciju (10.9. un 10.10.sadaļas). Lai nedaudz dažādotu pētījumu secinājums analizētas J.Vostroknutovas (10.7.sadaļa) un K. Sabirianovas (10.8.sadaļa) pētījumi, kas analizē likumsakarības starp ēnu ekonomiku un tās ietekmējošo faktoru korelāciju, kā arī novērtē uz elektrības izlietojuma pamatota ēnu ekonomikas novērtējuma realitāti (patiesumu). Noslēgumā apkopoti būtiskākie pētījumu secinājumi un pētījumos ietvertais Latvijas ēnu ekonomikas apjoma izvērtējums.

10.2. Naudas pieprasījuma modelis (1995–2003)

Naudas pieprasījuma metodes pamatā ir šādi pieņēmumi:

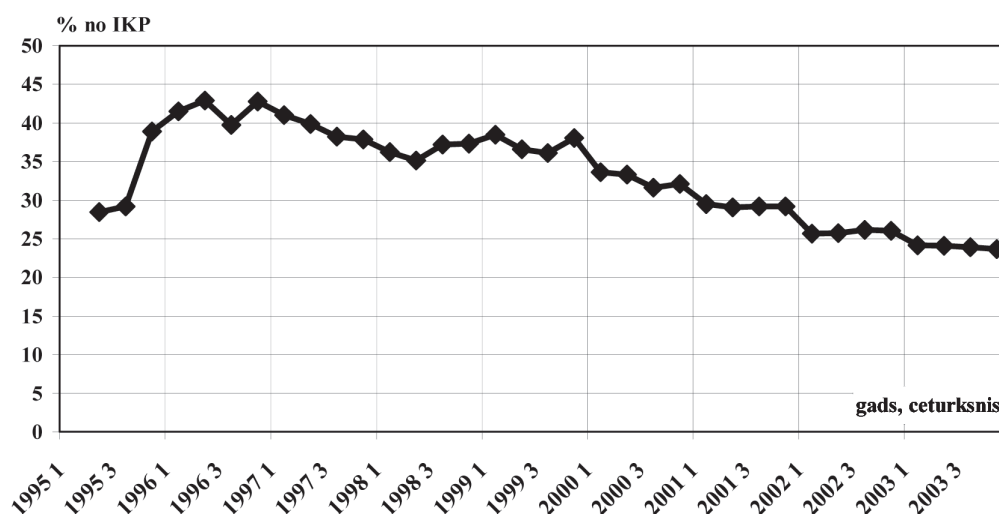
- 1) ēnu ekonomikā kā vienīgais maiņas līdzeklis ir skaidrā nauda;
- 2) apgrozībā esošās skaidrās naudas un depozītu attiecība ir nemainīga, izņemot gadījumus, kurus izraisa ēnu ekonomikas pieaugums;

- 3) skaidrās naudas apgrozījuma ātrums ēnu ekonomikā ir vienāds ar skaidrās naudas un depozītu apgrozījuma ātrumu oficiālajā ekonomikā.

Latvijas ēnu ekonomikas apjoma novērtēšana veikta, izmantojot ekonometrisku metodoloģiju. Zinātniskā darba rezultātā iegūta ēnu ekonomikas dinamiskā laika rinda pa ceturkšņiem. Latvijā pašlaik neeksistē citi zinātniskie pētījumi, kuros ēnu ekonomikas apjoms būtu novērtēts pa ceturkšņiem vai būtu iegūta tās laika rinda. Metodes pamatā ir naudas pieprasījuma modelis, kurā papildus pamata faktoriem izmantota arī nodokļu nasta (kopējo nodokļu ieņēmumu daļa IKP). Balstoties uz pieņēmumu, ka tieši nodokļi rada papildu naudas pieprasījumu, kas attiecināms uz ēnu ekonomikas sektoru, nodokļu nasta modelī izmantota kā ēnu ekonomikas aizstājējs. Aprēķinu rezultāti apkopoti 5.attēlā.

5.attēls. Ēnu ekonomikas apjoms Latvijā, procentos no IKP 1995-2003 gadam (1)

Kā redzams no iegūtajiem rezultātiem (3. attēls), ēnu ekonomikas sektors Latvijā veido visu ekonomisko darbību nozīmīgu daļu. Augstāko līmeni 42% no IKP ēnu ekonomikas sektors sasniedz 1996. gadā. 1995. gadā Latvijas ekonomiku satricināja banku krīze, līdz ar to ne-banku sektora depozīti samazinājās par trešdaļu, bet skaidrā nauda apgrozībā – tikai par 1.7%. No 1995. gada 1. aprīļa stājās spēkā jaunais likums „Par uzņēmuma ienākuma nodokli”, un no tā paša gada 1. maija – likums „Par pievienotās vērtības nodokli”. Tajā pašā laikā nodokļu administrācijā bija nopietni trūkumi. Iepriekš minētais darbojās tā, lai motivētu izvairīšanos no nodokļiem un veicinātu ēnu ekonomikas strauju pieaugumu, kā tas vērojams 1995.–1996. gadā. 1996. gadā nodokļu politika kļuva stingrāka, tika pastiprināta nodokļu iekasēšanas kontrole un tika samazināts vairumtirgotāju skaits, kas izplatīja akcīzes preces. 3. attēlā redzams, ka ēnu ekonomikas apjoms ar 1996. gadu pakāpeniski sarūk, izņemot 1998. gada 2. pusi un 1999. gadu, kad Latvijas ekonomikā vajadzēja pārvarēt 1998. gada augusta Krievijas finanšu krīzes sekas. Savukārt pielikums Nr.10 demonstrē salīdzinošo pasaules situāciju veicot aprēķinus ar šo modeli. Latvija ar 29,6% ir 34.vietā no 35 valstīm (Rumānijai 35.vieta 29,7%). Līdzīgus aprēķinus ir veicis arī Herwartz variējot indikatorus, kas gan Latvijas situāciju tikai nedaudz maina (max 21,6 min 19,6). Taču autora iegūtie rezultāti krasi atšķiras no F.Šneidera tā paša perioda vērtējuma, kur Latvijas ēnu ekonomika ir 39,9%.

10.3. Ēnu ekonomikas izpausme ražošanas un pakalpojumu nozarēs Latvijā. 2002.g. pētījums

Cits 2002 g. pētījums liecina, ka vislielākais ēnu ekonomikas īpatsvars Latvijā ir kokrūpniecībā, būvniecībā, tirdzniecībā un zvejniecībā. Jo lielāks ir konkrētās sfēras apgrozījums, jo vairāk tajā ir ēnu ekonomika.

Viena no nozarēm, kurā ēnu ekonomikas īpatsvars sasniedz pat 80 % ir būvniecība. Tas labi redzams dažādos būvniecības konkursos, kuros parādās nesamērīgi lēti piedāvājumi, kas daudzos gadījumos tiek akceptēti kā izdevīgākie. Taču visbiežāk zemas cenas var piedāvāt firmas, kas izmanto nelegālus līdzekļus un nelegālo beznodokļu darbaspēku. Kā īpašu ēnu ekonomikas pusi atzīmē privātmāju būvniecības sektoru, kurās dominējošās ir „melnās” brigādes. Par zemām cenām tiek būvēti arī lieli objekti, kas pēc tam tiek piedāvāti tirgū par normālām cenām. Būvniecība ir viena no nozarēm, kur ļoti ērti ir atmazgāt naudu, jo, piemēram, gatavā objektā pat speciālistiem bieži vien ir grūti noteikt, cik naudas tajā ieguldīts.

Vēl viena no sfērām, kur ēnu ekonomika ir attīstīta, ir tirdzniecība. Lielos veikalos tā gan nav iespējama, jo tie tiek stingri kontrolēti, taču tā iespējama mazajos veikalos, kas „tālu prom no acīm”. Ēnu ekonomika neesot liela alkohola tirdzniecībā, jo tajā viss esot sakārtots. Taču ēnu ekonomika attīstās rūpniecības preču tirdzniecībā, jo šīs preces bez nodokļu maksāšanas tiek ievestas ļoti lielos daudzumos.

Ēnu ekonomika ir attīstīta arī zvejniecības nozarē. Vislielākais tās īpatsvars ir novērojams tālējūras zvejā – aptuveni 70%. Tas ir tāpēc, ka tur kuģi strādā ārpus Latvijas muitas darbības zonas un Jūras vides pārvaldes inspektoriem ir grūti tos kontrolēt. Savukārt Baltijas jūrā uzraudzība ir daudz stingrāka un arī ēnu ekonomikas īpatsvars līdz ar to ir neliels.

Viena no nozarēm, kurā ēnu ekonomikas īpatsvars ir liels visā pasaulē, ir finansu joma. Latvijā gan tā šajā nozarē nav tik ļoti attīstījusies, jo pagaidām iedzīvotājiem trūkst līdzekļu, kā arī mūsu kultūra nenosaka aktīvu līdzdarbošanos finansu tirgos. Ēnu ekonomiku šajā sfērā veicina banku un citu finanšu iestāžu nekompetence un nevēlēšanās riskēt. Ja bankas baidās riskēt, aizdodot naudu, vai arī šī procedūra ir pārāk sarežģīta, tad var atrasties uzņēmīgas personas, kas gatavas šo naudu izsniegt. Argumenti, priekšrocības kādam darījumam tiek „pamatotas” tik pārliecinoši, ka bieži klientam nerodas šaubas par tā izdevīgumu. Taču arī Latvijā ir bijuši gadījumi, kad pārāk lielas uzticēšanās dēļ, tiek zaudēta nauda, kā tas bija gadījumos ar „Auseklīti” un „Banku Baltija”. Šis tirgus ir arī ļoti labs izmēģinājumu lauks visam jaunajam un samērā riskantajam finansu darījumu jomā.

Savukārt LDDK lielākās ēnu ekonomikas riska nozarēs ierindojusi apsardzes un būvniecības pakalpojumus, lauksaimniecību un tirdzniecību, kā arī alkohola un cigarešu tirdzniecību.

Liels ēnu ekonomikas īpatsvars vērojams dažādos pakalpojumos, piemēram, telpu uzkopšanā un sabiedriskajā ēdināšanā. Apsardzes pakalpojumos ēnu ekonomikas īpatsvars ir pat 80% apmērā, paudis Apsardzes uzņēmumu asociācijas izpilddirektors Alberts Juhņevičs Ēnu ekonomika ir veselības aprūpes, celtniecības un daudzās pakalpojumu jomās, atzinis SIA "Veselības centrs 4" valdes priekšsēdētājs Māris Rēvalds.

Parasti ēnu ekonomikas ienākumi tiek slēpti ar nodokļu palīdzību. Galvenie veidi, kā Latvijā tiek apieti nodokļi, ir:

- likumu nepilnību izmantošana savā labā;
- „dubultā grāmatvedība”, kad viena uzskaitē ir faktisko izmaksu fiksēšanai, otra iesniegšanai kontrolējošām iestādēm;
- barters vai darījumi skaidrā naudā, kas bieži neparādās pārskatos un par kuriem netiek maksāti nodokļi;
- norēķini bez čekiem jeb pirkuma neregistrēšana kases aparātā;
- nelegālās ražotnes.

10.4. Ēnu ekonomikas līmenis Latvijā un pasaulē 2000-2002.g.

Ēnu ekonomikas līmeni nevar noteikt precīzi. Tāpēc pat Latvijā par vienu un to pašu periodu ir atšķirīgi vērtējumi. (3.tabula)

3. tabula **Ēnu ekonomika % no IKP pēc dažādu iestāžu novērtējuma (2002. gada 11.aprīļa dati)**

Finansu ministrija	25%
Centrālā statistikas pārvalde	17% - 25%
Latvijas Banka	25% -30%
Latvijas Tirdzniecības un rūpniecības kamera	40%
Valsts ieņēmumu dienests	25%

Pēc VID datiem iepriekš ēnu ekonomikas līmenis Latvijā bijis 30-33%. Andrejs Sončiks 2002.gadā paudis cerību, ka ēnu ekonomikas īpatsvars Latvijā samazināsies līdz 20%, kas esot uzskatāms par „pieklājīgu” attiecībā pret legālo uzņēmējdarbību. Diemžēl viņa prognozes nav piepildījušās.

Vairāki uzņēmēji ir norādījuši uz tendenci, ka ēnu ekonomikā strādājošie, kad ir uzkrāts nepieciešamais kapitāls, lēnām legalizējas un sāk maksāt nodokļus.

Ēnu ekonomikas līmenis pasaules valstīs (2000. gada dati). Pasaules valstīs ekonomisti izmanto dažādas metodes ēnu ekonomikas novērtēšanai, tāpēc rodas tik lielas atšķirības, aprēķinot ēnu ekonomikas procentus.

ASV	5-15% no NKP
Itālija	10-35% no NKP
Šveice	3-5% no NKP
Čehija	15% no IKP
Polija	15% no IKP
Slovākija	12-14% no IKP
Slovēnija	1% no IKP
Rumānija	18-40% no IKP
Bulgārija	12-13% no IKP
Igaunija	20% no IKP
Lietuvā	20% no IKP
Vācijā	15% no IKP

Ēnu ekonomika tās organizētājiem dod milzīgu peļņu, bet ražošanas procesā nodarbinātie, pavirši raugoties, dažkārt saņem lielākus materiālos labumus, nekā legāli strādājošie. Toties viņi zaudē iespēju saņemt izdienas un vecuma pensijas.

Nodokļu nemaksāšana, naudas atmazgāšana, nelegāla darbaspēka izmantošana, kā arī kreisā prece būtiski grauj godīgas konkurences iespējas, kā arī gan savas, gan citu valstu ekonomisko varenību. (16)

10.5. 2005 g. A.T. Kearney pētījums "Ēnu ekonomika Eiropā"

Latvijā tā dēvētās ēnu jeb pelēkās ekonomikas īpatsvars ir augstākais Eiropas Savienībā, sasniedzot 39,4% no iekšzemes kopprodukta (IKP). Par to liecina globālās menedžmenta konsultāciju kompānijas "A.T. Kearney" jaunākais pētījums, kurā aprēķināts, ka nelegālā ekonomika mūsu valstij nodara 5,127 miljardu eiro (3,6 miljardu latu) lielu kaitējumu.

Otra lielākā ēnu ekonomika ir Latvijas ziemeļu kaimiņvalstī Igaunijā - 38,2% no IKP. Seko Bulgārija, Rumānija un Lietuva, kur nelegālās ekonomikas daļa sasniedz attiecīgi 36,2%, 35,4% un 30,2% no IKP.

Ēnu ekonomika vismazākā ir Austrijā un Lielbritānijā, kur tās īpatsvars ir attiecīgi 9,3% un 10,3% no IKP. Savukārt no ES jaunajām dalībvalstīm vislabākā situācija šajā ziņā ir Slovākijai un Čehijai, kur ēnu ekonomika sasniedz attiecīgi 18,2% un 18,3% no IKP.

Visā ES vidēji ēnu ekonomikas apmērs veido 16,6% no IKP. Naudas izteiksmē ēnu ekonomikas apmērs ES sasniedz 1,8 triljonus eiro (1,27 triljonus latu).

Pētījumā norādīts, ka ēnu ekonomikas apmēru galvenie ietekmējošie faktori ir uzkrājumu veidošana, pilnībā vai daļēji nemaksājot nodokļus, vainas izjūtas trūkums par nodokļu nemaksāšanu, kā arī zema risks, ka nodokļu nemaksātāji tiks pieķerti.

Pētnieki brīdina, ka saistībā ar globālās ekonomikas recesiju var pieaugt tādu cilvēku skaits, kuri iesaistīsies nelegālajā nodarbinātībā. Viņi arī uzskata, ka ēnu ekonomikas īpatsvaru varētu samazināt, reformējot nodokļu un sociālās nodrošināšanas sistēmas, kas mudinātu strādājošos pievērsties legālajai nodarbinātībai.

Turklāt pētījuma autori pauž, ka skaidra nauda, iespējams, ir nozīmīgākā ēnu ekonomikas veicinātāja, jo skaidras naudas darījumiem ir grūti izsekot. Piemēram, taksometru vadītāji vai bārmeņi var viegli noslēpt no valsts nodokļu institūcijām daļu savu ienākumu skaidrā naudā, tāpēc efektīvs līdzeklis ēnu ekonomikas apkarošanā būtu elektronisko maksājumu sistēmas izmantojums, jo tas apgrūtinātu darbību ēnu ekonomikā.

"Valstīs ar augstu elektronisko maksājumu izmantojuma līmeni, piemēram, Lielbritānijā un Nīderlandē, ēnu ekonomikas daļa ir mazāka nekā tajās, kur šis līmenis ir zems, piemēram, Bulgārijā un Rumānijā," sacīts pētījumā.

Pētījumā iekļauti 2005.gada dati.

A.T.Kearney pētījumā konstatēts, ka tā 2005. gadā vismazākā bijusi Austrijā (9,3% no IKP) un Lielbritānijā (10,3%), bet Eiropas vilcējekonomikā Vācijā - 15,4%. Visā ES vidēji ēnu ekonomikas veidoja 16,6% no IKP. Naudas izteiksmē ēnu ekonomikas apmērs ES sasniedzot 1,8 triljonus eiro (1,27 triljoni latu).

Jau minētais pētījums rāda: jaunās ES dalībvalstis pēdējos 10 gados nav novirzījušās no sava ēnu maršruta. Latvijā kopš 1999. gada ēnu ekonomikas procents, pētnieku vērtējumā, visu laiku bijis visaugstākais. No Baltijas valstīm arī Igaunijā vērojams augsts ēnu ekonomikas īpatsvars, kamēr Lietuvā tas ir par nepilniem 10% zemāks (4.Tabula).

4. Tabula Ēnu ekonomika jaunajās valstīs gadu gaitā

Valsts	1999	2000	2001	2001	2003	2004	2005	2006
Bulgārija	35,0	34,8	34,9	35,0	35,4	35,4	36,3	36,4
Čehija	17,7	18,1	17,7	17,9	17,9	17,8	18,3	18,3
Igaunija	36,8	37,1	37,1	37,5	37,8	37,5	38,2	38,1
Ungārija	23,0	22,8	23,2	23,3	23,2	23,3	24,3	24,3
Latvija	37,6	37,3	37,6	37,7	36,2	38,7	39,4	39,2
Lietuva	28,3	28,2	28,4	28,9	29,2	29,2	30,2	30,5
Polija	25,9	26,0	26,1	26,1	26,1	26,0	27,3	26,7
Rumānija	35,6	35,6	35,8	35,9	36,0	36,2	36,9	37,5
Slovākija	16,7	16,5	16,9	17,1	17,1	17,1	18,2	18,3
Slovēnija	25,8	26,5	26,6	26,7	26,8	26,9	27,3	27,2

A.T.Kearney pētījumā norādīts, ka ēnu ekonomikas apmēru galvenie ietekmējošie faktori ir uzkrājumu veidošana, pilnībā vai daļēji nemaksājot nodokļus, vainas izjūtas trūkums par nodokļu nemaksāšanu, kā arī zema risks, ka nodokļu nemaksātāji tiks pieķerti. Skaidra nauda, iespējams, esot nozīmīgākā ēnu ekonomikas veicinātāja, jo skaidras naudas darījumiem ir grūti izsekot. Valstīs ar augstu elektronisko maksājumu izmantojuma līmeni,

piemēram, Lielbritānijā un Nīderlandē, ēnu ekonomikas daļa ir mazāka nekā tajās, kur šis līmenis ir zems, piemēram, Bulgārijā un Rumānijā, BNS atstāsta pētījumā secināto.

Latvijā ir bijuši padziļināti atsevišķu nozaru nelegālās darbības pētījumi. Piemēram, 2007. gada pētījums, ko Lauku atbalsta dienesta projektu ietvaros veikusi „Darba grupa par nelikumīgu darījumu ar koksni novēršanai”. Projekta mērķis bijis izskaust nelikumīgus darījumus ar koksni Latvijā. Projekta atskaitē lasāms, ka kopumā aptaujāto ekspertu viedoklis, kā arī atbildīgo organizāciju dati un vērtējumi liecina: nelegālo darījumu apjoms un to ietekme meža nozarē lēni un pakāpeniski, bet samazinās.

10.6. Pasaules Bankas pētījums „Ēnu ekonomika pasaulē” 1999-2007 g.

Vidējais ēnu ekonomikas īpatsvars Latvijā šajos gados bija 41,6% no IKP, tādējādi tā ierindojas 109.vietā no pētījumā iekļautās 151 valsts un uzrāda sliktāko rezultātu Eiropas Savienības (ES) dalībvalstu vidū. Igaunijā un Lietuvā vidējais ēnu ekonomikas īpatsvara rādītājs minētajā periodā bijis labāks - attiecīgi 40,3% un 31,9% no IKP, kas ļāvis abām Latvijas kaimiņvalstīm ierindoties attiecīgi 102. un 64.pozīcijā. Par valstīm ar vismazāko ēnu ekonomikas īpatsvaru atzīta Šveice (vidēji 8,6% no IKP), ASV (8,8%), Austrija (9,8%) un Luksemburga (9,9%). Savukārt vissliktākos rezultātus uzrādījusi Gruzija (68,8%), Bolīvija (68,1%) un Azerbaidžāna (63,3%). Ukraina ierindojusies 145.vietā ar 54,9% no IKP, Baltkrievija - 136.vietā ar 49,8%, bet Krievija - 130.pozīcijā ar 48,6% no IKP. Turklāt ēnu ekonomikas īpatsvara pieaugums šajā valstī apskatītajā periodā bijis visai liels - no 45,1% līdz 52% no IKP. PB pētījuma dati liecina, ka ēnu ekonomikas īpatsvars pasaulē no 1999. līdz 2007.gadam arī ir nepārtraukti pieaudzis.

Apskatītajā 151 valstī tas šajā periodā vidēji palielinājies no 32,9% līdz 35,5% no IKP. Latvijā tajā pašā laikā ēnu ekonomika ir augusi no 39,6% līdz 44,3% no IKP. Turklāt ēnu ekonomikas īpatsvara kritums fiksēts tikai 11 valstīs, tostarp Haiti, Papua-Jaungvinejā un Zimbabvē. Aprēķini arī rāda, ka 2006.gadā vidējais ēnu ekonomikas īpatsvars 98 attīstības valstīs bija 38,7% no IKP, savukārt 21 Austrumeiropas un Centrālāzijas valstī - 38,1% no IKP, bet 25 ekonomiski visattīstītākajās Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas (OECD) valstīs - tikai 18,7% no IKP.

PB norāda, ka ēnu ekonomikas cēloņi ir saistīti ar nodokļu slogu, darba tirgus regulāciju, sabiedrisko pakalpojumu kvalitāti un valsts "oficiālās" ekonomikas stāvokli. Līdz ar to pētījumā ēnu ekonomikas līmeņa noteikšanai izmantoti tādi rādītāji kā kopējais nodokļu slogs, tiešo nodokļu īpatsvars, valsts aparāta lielums, valsts pārvaldes efektivitāte, bezdarba līmenis, IKP uz vienu iedzīvotāju un IKP pieaugums.

Kā galvenie ēnu ekonomikas iemesli Pasaules Bankas pētījumā atzīmēti:

1. Nodokļu un sociālo maksājumu slogs
 - tiešo nodokļu daļa visos nodokļos (gaidāms pozitīvs rezultāts)
 - netiešo nodokļu daļa visos nodokļos (gaidāms pozitīvs rezultāts)
 - valdības izdevumu apjoms % no IKP(gaidāms pozitīvs rezultāts)
 - fiskālā brīvība, t.i., nodokļu slogs pret uzņēmējdarbības un individuālo ienākumu.

Vērtējums 0-100, kur 0 zema fiskālā brīvība un 100 augsta fiskālā brīvība (negatīvs vērtējums).

2. Regulēšanas intensitāte (min alga, tirdzniecības barjeras – importa kvotas, viesstrādnieki). Ņemot vērā šo iemeslu ir izvēlēti šādi kritēriji:

- biznesa brīvība, t.i., laiks un pūles, kas veltītas biznesa realizācijai;

Vērtējums no 0 -100, kur 0 ir zema biznesa brīvība, bet 100 augsta (negatīvais vērtējums).

- ekonomiskā brīvība. 0 zems brīvības līmenis, 100 augsts. Negatīvs vērtējums;
- Regulēšanas kvalitāte. Pasaules Bankas regulēšanas kvalitātes indekss ietver tirgum nedraudzīgus pasākumus tādus kā cenu regulēšana vai neadekvāta banku uzraudzība, tieši tāpat kā ārējās tirdzniecības un biznesa attīstības regulēšana. Indeksa vērtība ir -2,5; +2,5, kur augstākā vērtība nozīmē labāku rezultātu.
- 3. Sabiedriskā sektora pakalpojumi
- 4. Oficiālā ekonomika
 - IKP uz 1 iedzīvotāju (negatīvs);
 - Bezdarba līmenis (pozitīvs);
 - Inflācijas līmenis (pozitīvs);
 - Atklātums: eksporta un importa daļa IKP (negatīvs).

Ēnu ekonomikas indikatori:

1. Monetārie indikatori

- M0 pret M1; ($M0 + \text{depozīti} = M1$ oficiāli);
- Naudas apgrozība virs M2 (tas ataino naudu ārpus bankas kā M2 daļu).

2. Darba tirgus indikatori

- darba spēka nodarbinātības līmenis;
- darba spēka pieaugums – nodarbinātības līmeņa pieaugums, ekonomiski aktīvie iedzīvotāji.

3. Valsts ekonomikas indikatori

- IKP uz 1 iedzīvotāju;
- IKP uz 1 iedzīvotāju ikgadējais pieaugums.

Rezultāti:

Pasaules Banka saviem aprēķiniem izmanto MIMIC metodi. Divi piemēri raksturo Pasaules Bankas noslēdzošo vērtējumu. Pirmais - 151 valstij no 1996.-2007. gadam un otrs 120 valstīm no 1996. -2006. gadam. Papildinājums pamata pētījumam ir ēnu ekonomikas novērtējums 98 attīstības valstīm, 21 Austrumeiropas un Centrālāzijas valstīm jeb pārejas valstīm un 25 augsti attīstītām OECD valstīm. Šāds grupējums bija nepieciešams, jo pieejamie dati bija dažādi dažādās valstīs un laika periodos. Katrai iepriekšminētai valstu grupai tika variēti indikatori. Mūs interesējošā Austrumeiropas un Centrālāzijas valstu grupa tika vērtēta pēc šādiem indikatoriem:

- Valdības lielums (izdevumi); valsts regulēšana ,fiskālās brīvības indekss; biznesa brīvības indekss;
- Valsts ekonomikai – bezdarba līmenis; inflācija; atklātums – eksporta un importa summa % no IKP.
- Kā mainīgie indikatori tika izmantoti IKP pieaugums uz 1 iedzīvotāju; nodarbinātības līmeņa pieaugums un attiecība M0 pret M1.

Rezultātu apkopojumā 151 valstij tika izvēlēti šādi indikatori:

- valdības lielums, bezdarbs, valdības efektivitāte, IKP uz 1 iedzīvotāju. Kā mainīgie lielumi izmantoti – valūta (M0 pret M1) ,IKP pieaugums uz 1 iedzīvotāju, nodarbinātības līmeņa pieaugums.

10.7. Eiropas universitātes 2003.g. pētījums

Jekaterina Vostroknutova Eiropas universitātes institūtā 2003 g. veikusi pētījumu par ēnu ekonomiku un nelikumīgām darbībām ar nekustamo īpašumu. (14)

Pastāv šādas likumsakarības, kas formulētas pētījumos un tematiskajā literatūrā:

1. Pastāv pozitīva korelācija starp ēnu ekonomikas sektora lielumu un korupcijas indeksu (valstīs ar lielāku korupcijas indeksu ir lielāka ēnu ekonomika – Friedman, 2000);
2. Negatīva korelācija ir starp neoficiālo ekonomikas apjomu un uzņēmuma nodokļu slogu (Johnson et al., 1998a);
3. Negatīva korelācija starp korupciju un IKP pieaugumu (Mauro 1995);
4. Patstāvīgas stabilas attiecības starp ēnu sektora pieaugumu un ražošanas kritumu (samazināšanos) pārejas perioda valstīs (Johnson et al., 1997; Matveenko et al., 1998);
5. Negatīvas attiecības starp uzņēmuma izmēriem un kukuļa maksājumiem (EBRD, 1997; Clarke and Xu, 2002).

Pētījumā izteikti šādi priekšlikumi:

1. Tīcis apsvērts ekonomikas modelis ražotājiem un darījumiem ar nekustamo īpašumu, kur iespēja „noiet ēnā” eksistē ražotājiem. Tika konstatēts, ka, iepazīstinot ēnas sektoru ar tīrās produkciju modeli, varētu izskaust „slikto” līdzsvaru un liktu ekonomikai virzīties uz līmeni ar zemu spekulatīvo darījumu skaitu ar nekustamo īpašumu (pie jebkādiem sākuma nosacījumiem) skaitu.
2. Līdz ar empīriskiem pierādījumiem, ja viss pārējais ir vienlīdzīgs, mazie uzņēmumi slēpj lielāko daļu savas izlaides.
3. Konstatēts, ka tiešās ēnu ekonomikas samazināšanas politikas efektīvāka piemērošana, kuras strādā ekonomikās ar zemu korupciju, ir pretēja reakcijai ekonomikās, kurās nemainās darījumu ar nekustamo īpašumu līdzsvars. It sevišķi piemērošanās pieaugums veicina produkcijas samazināšanos un korupcijas līmeņa palielināšanos. Iepazīstināšana ar iespēju „noiet ēnā” , ekonomikā, kurā tas ir bijis perfekti ieviests jau iepriekš, neietekmē nekorumpētās ekonomikas, kamēr jo augstāka ir korupcija šāda iespēja ir labvēlīga ražotājiem. Rezultāti ir spēcīgi kukuļdošanas tehnoloģijas izvēlē.
4. Ekonomikā ar anti korupcijas kampaņām, valdības tēriņu pieaugums tām pozitīvi ietekmē salīdzinošo neto atgriešanu no ražošanas. Palielinājums anti korupcijas centienos samazina līdzsvaru korupcijas līmenī uz darbībām ar nekustamo īpašumu vērstām sabiedrībām. Tomēr šādām ekonomiku politikām ir jābūt mērķētām uz korupcijas samazināšanu un ne uz ēnu aktivitāšu tiešu atbaidīšanu.

10.8. ASV Atlantas Georgia State University ģēnu ekonomikas pētījums 2009 g.

Klara Sabirianova Peter. Ienākumu nodokļa „saplacināšana” vai tas palīdzēs samazināt ģēnu ekonomiku.

Pēdējās 3 dekādēs daudzas pasaules valstis samazināja nodokļu likmes, uzlaboja – samazināja nodokļu sarakstu, vienkāršoja aizpildīšanas sistēmu.

No 1981 -2005 g. 189 valstīs ar likumu noteiktais uzņēmuma ienākuma nodoklis samazinājās no 39% uz 28%, iedzīvotāju ienākuma nodoklis no 47% uz 29%. Vidēji IIN tika samazināts no 11 pamatnodokļiem 1981 g. līdz 4 pamatnodokļiem 2005 g. Kopumā nodokļu kompleksais indekss ir nokritis par 20%. Dzīvokļu individuālo ienākumu nodokļa likmes kļuva strauji populāras. Nodokļu maksātājiem vidēji nodokļu likmes samazinājās, iepriecināja un vienkāršoja nodokļu struktūru salīdzinot ar 25 g. vēsturi.

Dzīvokļu ienākuma nodoklis, kā rāda pētījumi Ģēnu ekonomikas samazināšanai, ir derīgs tikai īstermiņā, tikai 1. gadā pēc to pieņemšanas. Tās efekts samazinās un izzūd 5- 9 gadu laikā.

Uz elektrības izlietojuma pamatots ģēnu ekonomikas novērtējums.

Veikuši šādi pētnieki - Johnson et al. (1997) 15 pārejas ekonomikas valstīs, Johnson et al. (1998) 32-49 valstīs (galvenokārt OECD un bijušam PSRS blokam), un Friedman et al. (2000) 69 dažādām valstīm.

Metode nevērtē relatīvās cenu izmaiņas, izmaiņas saražotās produkcijas mix, laika apstākļos un enerģijas ietaupījumu izmantojot jaunas tehnoloģijas (Eilat and Zinnes 2002, Hanousek and Palda 2006)

Gala novērtējums pēc šīs metodes no Kaufman-Kaliberda ir apšaubāms. Piemēram, augsti novērtēts ģēnu ekonomikas līmenis Ukrainā (48,9%) 1995 g., zems vērtējums ir Uzbekistānai (6,5%) un Rumānijas (19,1%). Ģēnu ekonomika Slovākijā ir 2 reizes zemāka kā Čehijā (5,8% un 11,3%). Vairākās valstīs aprēķini uzrādīja negatīvu ģēnu ekonomiku.

10.9. Fr.Schneider, A.T.Kearney pētījums Ģēnu ekonomika Eiropā 2009 g.

Saskaņā ar šo pētījumu ģēnu ekonomika ES ir 2 triljoni eiro sākot no 10% no IKP Lielbritānijā līdz 40% atsevišķās Austrum un Centrāleiropas valstīs.

A.T.Kearney un Friedrich Schneider Ph.D. ekonomikas profesors, J.Keplera universitātē, Linz, Austrija. Dr. Šneiders daļa ģēnu ekonomiku 17 industriālos sektoros 5 Eiropas valstīs. A.T.Kearney analizē datus, lai novērtētu kur skaidras naudas maksājumu ierobežošana varētu samazināt ģēnu ekonomiku.

Katrā no 5 valstīm tika vērtētas šādas nozares:

1. Lauksaimniecība, medības un mežsaimniecība
2. Zvejniecība
3. Kalnrūpniecība
4. Ražošana un apstrādes rūpniecība
5. Elektrība, gāze un ūdens piedāvājums
6. Celtniecība
7. Vairumtirdzniecība un mazumtirdzniecība
8. Viesnīcas un restorāni
9. Transports, noliktavas un komunikācijas
10. Finanšu un finanšu starpniecība
11. Nekustamais īpašums, noma un biznesa aktivitātes

12. Administrācija , aizsardzība, obligātā sociālā apdrošināšana
13. Izglītība
14. Veselība un sociālais darbs
15. Citas pašvaldības, sociālās un personas pakalpojumu aktivitātes
16. Privātās mājsaimniecības ar nodarbinātajiem
17. Extra teritoriālās organizācijas un cilvēki

Vācijā lielākais Ēnu ekonomikas procents ir celtniecībā – 38%, vairum un mazumtirdzniecībā – 19%, viesnīcas un restorāni – 17%. Arī Spānijā un Turcijā Ēnu ekonomika visbūtiskākā ir celtniecībā 32% un 35 % attiecīgi. Spānijā 2. vietā ir viesnīcas un restorāni 21% un trešajā vietā vairum un mazumtirdzniecība – 20%. Savukārt Turcijā 2.-3. vietu ar 30% ieņem ražošana un tirdzniecība un 4.vietā transports un komunikācijas ar 25%.

Nozares, kurās visās 3 valstīs nav noteikta Ēnu ekonomika ir: kalnrūpniecība, elektrība, gāze un ūdens piedāvājums, finanšu starpniecība, izglītība.

Pētījuma rezultāti, t.sk. nodokļu sloga un Ēnu ekonomikas, kā arī IKP pieauguma, korelācija, nozaru, kurās Ēnu ekonomika visplašāk sastopama, salīdzinājums 5 dažādās valstīs un Ēnu ekonomikas novērtējums eiro (Latvijā tas ir 5,127 milj. eiro 2005 g.) redzami pielikumos 12.-15.

Vienlaikus darba devēju organizācija nāca klajā ar viedokli, ka 2010. gadā saglabājas risks Ēnu ekonomikai pieaugt vēl vairāk, jo tās iemesli tradicionāli rodami augstā nodokļu slogā un birokrātijā. LDDK arī vērsa uzmanību uz to, ka šāds Ēnu ekonomikas apjoms ir kritisks un liek izdarīt secinājumus, ka valdības un SVF vienošanās par nodokļu palielināšanu cerētos rezultātus nedos.

10.10. Andreas Buehn, Friedrich Schneider pētījums par Korupciju un Ēnu ekonomiku, 2009 g.

5.tabula Ēnu ekonomikas iedalījums

Aktivitātes	Naudas transakcijas		Beznaudas transakcijas	
Nelegālās aktivitātes	Zagtu preču tirdzniecība. Darījumi un narkotiku ražošana. Prostitūcija. Azartspēles. Kontrabanda. Krāpšana.		Narkotiku barters. Zagtās preces. Kontrabanda utt. Narkotiku audzēšana, Ražošana personīgām vajadzībām, narkotiku zādzība	
Legālās Aktivitātes	Izvairīšanās no nodokļiem Neziņotie ienākumi no Pašnodarbinātiem, Algas, aktīvi no Neziņotiem darbiem, Saistītiem ar oficiālām, Likumīgām precēm Un pakalpojumiem	Nodokļu anulēšana Darbinieku atlaide, blakus Labums	Izvairīšanās no nodokļiem Barters ar legālām precēm	Nodokļu anulēšana visu dara paši un ar kaimiņu atbalstu

Korupcija tāpat kā Ēnu ekonomika ir nelegāla aktivitāte. Korupcijas vispārējā definīcija ir - sabiedrisko spēku izmantošana privātam ieguvumam. PB (2009) definēja korupciju kā vienu no lielākajiem šķēršļiem ekonomikas un sociālai attīstībai.

Ir vairākas problēmas saistītas ar korupciju:

-
1. korupcija ir lielākais šķērslis demokrātijai, jo institūcijas zaudē savu likumību un lieto to privātām interesēm.
 2. korumpētie uzņēmēji ļoti bieži pārkārto sabiedriskos resursus uz augsti profilētiem projektiem par iespaidīgi zemām izmaksām, bet vitāliem sabiedrības infrastruktūras projektiem tādiem kā skolas un slimnīcas.
 3. Korupcija brīvā tirgū izkropļo konkurenci.
 4. Lai gan korupcijas politiskās un ekonomiskās izmaksas ir augstas, daudz būtiskāks ir izmaksu efekts uz sabiedrības struktūru: korupcija iedragā cilvēku ticību institūcijām un politiskai vadībai, vai citādi negodīgi līderi pārvērš nacionālos aktīvus savos privātos (bagātībā).

Korupcijai ir šādi cēloņi:

1. Politiskie un juridiskie cēloņi

Jo zemāka ir politiskās sistēmas kvalitāte un politikas formulējums, jo zemāka ir ticība likumdošanai un augstāka korupcija.

2. Sociālie un kultūras

Jo zemāka ir pamatskolas uzņemšanas norma, jo augstāks ir korupcijas līmenis. Jo izglītotāki un literāri ir iedzīvotāji, jo zemāka korupcija.

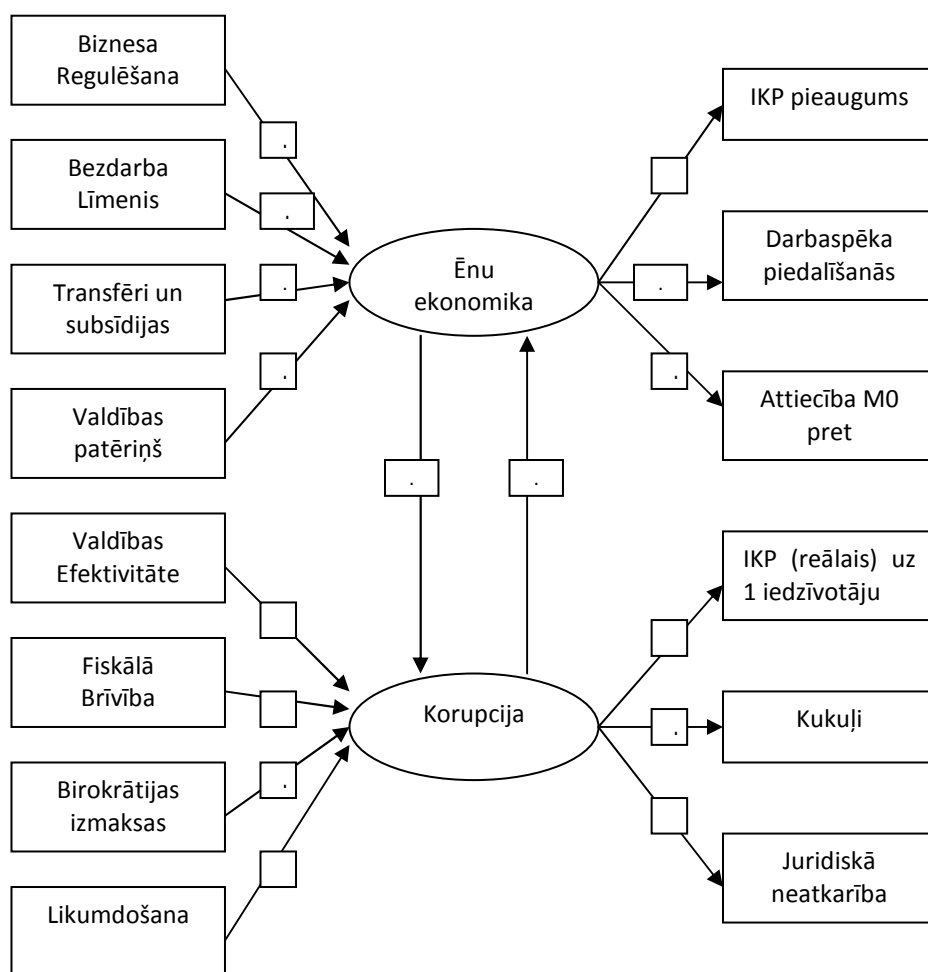
3. Ekonomiskie cēloņi

Jo zemāka ir ekonomikas brīvība, t.i., augstāks valdības iejaukšanās līmenis, jo augstāks korupcijas līmenis. Ēnu ekonomikas un korupcijas ietekmējošo rādītāju kopsakarības novērtējamās 6.att.

Korupcijas indikatori:

- Jo augstāks korupcijas līmenis, jo zemāks ekonomikas attīstības līmenis, ko mēra kā IKP uz 1 iedzīvotāju;
- Nedokumentēti ekstra maksājumi vai kukulis – kukuļu maksātāju indekss;
- Juridiskā brīvība jeb tiesu vara ir taisnīga un neietekmējās gan no politiķiem, lobistiem, interešu grupām vai iedzīvotājiem un uzņēmējiem.

6.attēls Ēnu ekonomikas un korupcijas ietekmējošo rādītāju kopsakarības

10.11. Korupcija Latvijā (Pasaules Bankas 2000 g. pētījums)

Pasaules Banka ar savu pētījumu par korupciju Centrālās un Austrumeiropas valstīs Latvijas valdību iepazīstināja 2000. gada rudenī. Presē un citos masu medijos ir parādījušies atsevišķi izteikumi par šo pētījumu.

Par Pasaules Bankas pētījumu 2000. gada beigās Inteligences apvienības konferencē runāja Guntars Krasts, bijušais ekonomikas ministrs un ministru prezidents, kas kā vienu no Pasaules Bankas minētās korupcijas piemēriem izcēla privatizācijas procesu, kas liecinājis par politikas un ekonomikas saaugšanu tādās formās, kas veicina korupciju. Tā kā pretendentu atlases procedūra privatizācijā balstījās vairāk uz piederību vienai vai otrai paņēmu grupai, nevis objektīviem vērtēšanas kritērijiem, privatizācija nekļuva par sietu, kurā paliktu tikai efektīvākie, stratēģiski domājošie un darbojošies uzņēmēji. Līdz ar privatizācijas beigām korupcija saglabāsies tādās jomās kā – valsts pasūtījumi, izdevīgi likumi, kredītu garantijas u.c.

Pasaules Bankas ziņojums „Cīņa pret korupciju pārejas periodā”. Pārskata sākumā izteikts viedoklis, ka Austrumeiropā un bijušās Padomju Savienības teritorijā vienlaikus ar pāreju uz tirgus ekonomiku izveidojusies kārtība, kurā nav skaidri nodalītas valsts un privātās intereses. Daudzās valstīs korupcija, izpaužas priekšrocību iestrādāšanā jaunajos likumos un institūcijās šauru grupu interesēs un tādējādi izkropļojot ekonomiskās un politiskās attīstības

gaitu un veidojot atsevišķiem ekonomiskajiem spēkiem piemērotu tiesisko, stratēģisko un likumdošanas vidi. Daudzu valstu sabiedrība uzskata, ka korupcija ir nesaraucami saistīta ar institucionālo bāzi valstī, graujot pārvaldes sistēmu un mazinot uzticību valstij.

Korupcijas izplatība pārejas perioda desmitgades laikā sakrita ar strauju sākotnēju produkcijas izlaides apjomu samazināšanos un ievērojamu nabadzības līmeņa un nevienlīdzības pieaugumu visā reģionā. Viens no empīrisko pētījumu rezultātiem liecina, ka tieši nabadzīgie visvairāk cieš korupcijas rezultātā. Korupcija pasliktina sabiedrisko pakalpojumu nodrošinājumu, sekmē nepareizu valsts līdzekļu izlietojumu un bremzē attīstību.

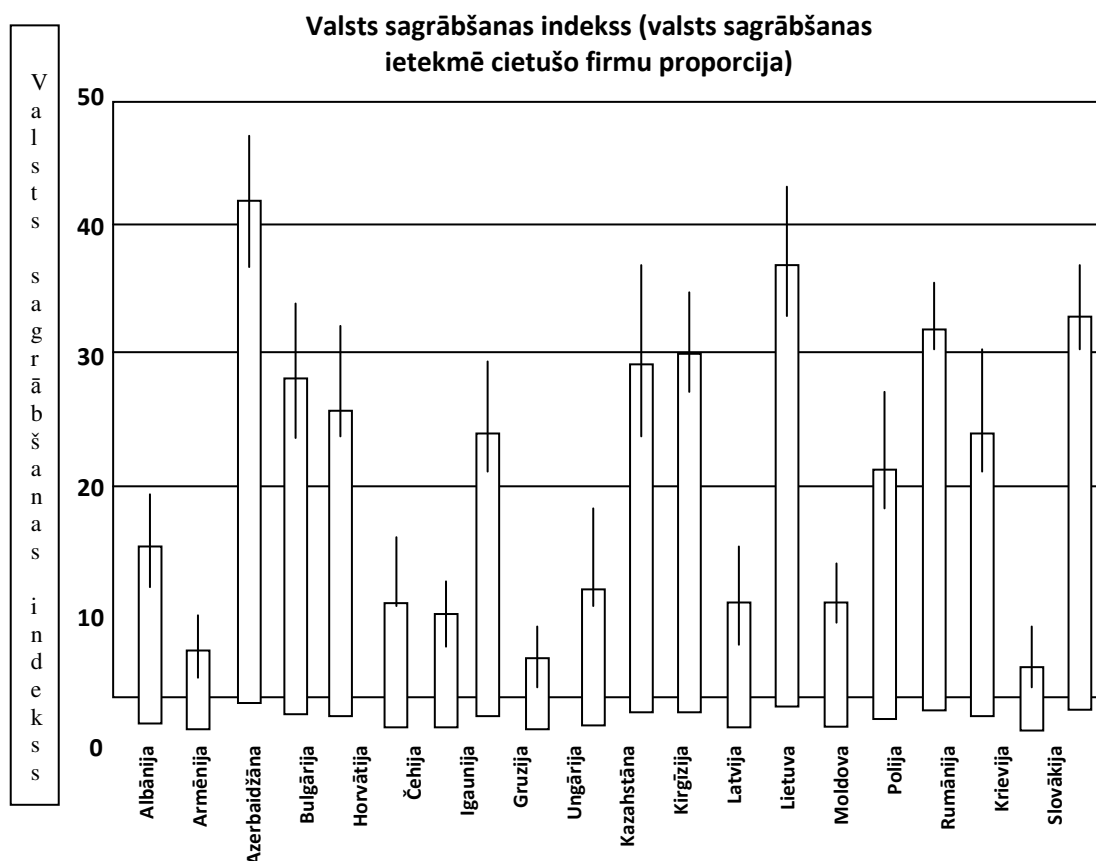
Valstīs ar augstu korupcijas līmeni uzņēmumi ir spiesti darboties ēnu ekonomikā, svarīgi resursi aizplūst uz ārzonām, ārvalstu investoru interese samazinās. Tā rezultātā dažas valstis riskē kļūt ierautas apburtajā lokā, kurā uzmācīgā korupcija samazina valsts ieņēmumus, grauj sabiedrības ticību, vājina valsts tēlu, un tikai izlēmīgi izšķiroša valdība ir spējīga ieviest nepieciešamās reformas.

Apzinoties un atzīstot, ka korupcija ir viens no visbūtiskākajiem šķēršļiem attīstības un izaugsmes ceļā, Pasaules Banka par galveno institucionālo prioritāti ir atzinusi cīņu ar korupciju.

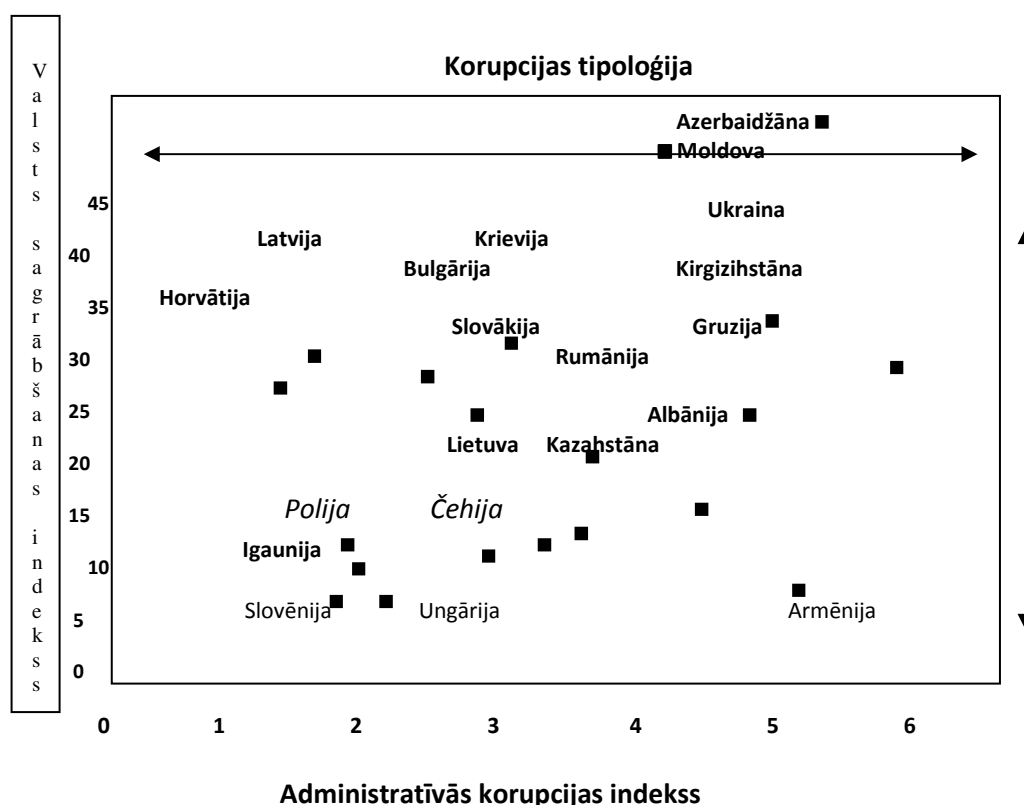
Pasaules Bankas pētījumā norādīts, ka būtībā visās pārejas valstīs darbojas vieni un tie paši negatīvie procesi, kas mazina ekonomiskās attīstības efektivitāti, veicina ēnu ekonomiku un korupciju, noved lielu daļu iedzīvotājus nabadzībā. Tai pašā laikā bankas eksperti korupcijas procesus iedala divās kategorijās: valsts sagrābšanā un administratīvajā jeb pārvaldes korupcijā. Savukārt katra kategorija tiek iedalīta trīs līmeņos: zemā, vidējā un augstā. Atkarībā no tā, kādā kategorijā un kādā līmenī valstī atrodas korupcijas attīstība, nosaka to, cik lielā mērā tā apdraud valsts ekonomisko attīstību un sabiedrības labklājības līmeni.

Pasaules Bankas pētījumā tiek sniegtas salīdzinošās tabulas par valstu korupcijas attīstības līmeņiem.

7.attēls

8.attēls

Pasaules Bankas eksperti Latviju atzīst kā valsti ar augstu valsts sagrābšanas līmeni un vidēju administratīvās korupcijas līmeni, kas redzami 7. un 8. attēlos. Augstāks valsts sagrābšanas līmenis, nekā Latvijā ir tikai no Azerbaidžānā, Moldovā, Krievijā un Ukrainā.

Ar valsts sagrābšanu Pasaules Banka saprot „atsevišķu personu, cilvēku grupu vai firmu darbības gan valsts, gan privātajā sektorā, kas vērstas uz likumu, lēmumu un noteikumu izstrādes procesa, kā arī vispārējās valdības stratēģijas ietekmēšanu savā labā, nelikumīgi piedāvājot amatpersonām necaurskatāmus personīgos labumus.

Ja valsts sagrābšana paredz priekšrocības noteiktām personām vai grupām esošās tiesiskās un regulējošās sistēmas ietvaros, tad administratīvā korupcija nozīmē plānotu izkropļojumu uzspiešanu paredzētajam esošo likumu, likumību, noteikumu ievērošanas procesam, valstiskiem vai nevalstiskiem izpildītājiem īstenojot savus priekšrocību gūšanas plānus, nelikumīgi un necaurskatāmi dodot valsts amatpersonām iespēju gūt personīgo labumu”.

Par valstīm ar augstu valsts sagrābšanas līmeni un vidēju administratīvo korupciju, tai skaitā arī Latviju, sniegts sekojošs atzinums: „Problēmas, kas saistītas ar valsts sagrābšanu, var sakņoties spēcīgā ekonomiskās varas koncentrācijā lielās rūpniecības nozarēs vai politiskos režīmos ar slikti veidotām atskaitīšanās un atbildības tradīcijām, kuri veidojas ap populistiskiem vai nacionālistiski noskaņotiem politiķiem, kas ir cieši saistīti ar lielajiem uzņēmumiem. Latvija ir ilustratīvs piemērs šim gadījumam -spēcīgai ekonomiskās varas koncentrācijai, jo politiskās partijas ir cieši pieslēkušās ekonomiskajām interesēm, bet valsts ģeogrāfiskais stāvoklis - tirdzniecības un enerģētisko resursu tranzīta ceļi starp austrumiem un rietumiem - veicina atvērtību ietekmīgam korupcijas spiedienam.

Ir jāizstrādā pilnvērtīga reformu programma, kas paaugstina valsts amatpersonu atbildību plašākam cilvēku skaitam. Pretkorupcijas stratēģijā nozīmīga vieta jāierāda centieniem sekmēt kolektīvu korupcijas apkarošanas atbalstītāju un konkurējošo interešu

grupu darbību. Arī politiskās uzraudzības institucionālo mehānismu attīstības veicināšanai un partiju finansēšanas procesa caurskatāmības palielināšanai var būt pozitīva ietekme.

Neveiksme ierobežot un samazināt valsts sagrābšanu var sekmēt tālāku regresu un administratīvo korupciju kontrolējošo funkciju pasliktināšanos. Ilgstoša korumpētības stimulu izmantošana politikas veidotāju un administratoru ietekmēšanai noved pie uzticības zuduma valsts institūcijām un civildienestam. Neformālās sistēmas nostiprinās, lai iegūtu privilēģijas. Pieaugošais neformālisms vājina ieņēmumu iekasēšanas procesu, tādējādi ierobežojot resursus, kas nepieciešami profesionāla civildienesta uzturēšanai un valsts finansu sistēmas atbalstam”.

10.12. Pētījumu apkopojums

Lai salīdzinātu analizētos pētījumus, par kritērijiem tika izvēlēti autori, kas veica šos pētījumus, metodes, kas tika izmantotas, un, kas pamato rezultātu dažādību. Bet kā būtiskākais pētījumu rezultāts ir Latvijas ēnu ekonomikas novērtējums un tie secinājumi, ko autori izsaka, apkopojot iemeslus ēnu ekonomikas pastāvēšanai Latvijā, kaitējumu apmēriem, ko tā nodara budžetam, un būtiskākajām nozarēm un rādītāju kopsakarībām, kuras nepieciešams analizēt, veidojot pasākumu plānu ēnu ekonomikas ierobežošanai (6.tabula).

6.tabula Pētījumu apkopojums

Nr.	Pētījuma nosaukums, gads	Autors	Izmantotās metodes	Latvijas rezultāti	Secinājumi
1.	Latvijas ēnu ekonomikas modelēšana nodokļu politikas aspektā. Promocijas darbs, Rīga, 2007.	E. Brēķis	Naudas pieprasījuma metodes, ekonometriskā metodoloģija.	Laika periodā no 1995 g – 2003 g. ceturkšņu griezumā ĒE no 42% – 25% no IKP.	Augstāko līmeni 42% ĒE sektors sasniedz 1996. g., jo 1995. g. Latvijas ekonomiku satricināja banku krīze, 1996. gadā nodokļu politika kļuva stingrāka, tika pastiprināta nodokļu iekasēšanas kontrole un tika samazināts vairumtirgotāju skaits, kas izplatīja akcīzes preces. ĒE apjoms sarūk, izņemot 1998,1999 g.- Krievijas finanšu krīze.
2.	Ēnu ekonomikas izpausme ražošanas un pakalpojumu nozarēs Latvijā. 2002.g.	Latvijas Sabiedriskās organizācijas.	Tiešās metodes, ekspertu aptaujas.	ĒE būvniecībā ir 80% Zvejniecībā 70% Apsardzes pakalpojumos – 80% Liels ĒE apjoms ir tirdzniecībā, veselības aprūpē un finanšu sfērā.	Galvenie veidi kā Latvijā a Piet nodokļus ir likumu nepilnību izmantošana savā labā; „dubultā grāmatvedība norēķini bez čekiem”, barters, nelegālās ražotnes.
3.	Ēnu ekonomikas līmenis Latvijā un pasaulē 2000-2002.g.	Valsts institūcijas.	Dažādas.	FM -25% LB 25-30% CSP – 17-25% LTRK-40% VID -25%	uzņēmēji ir norādījuši uz tendenci, ka ēnu ekonomikā strādājošie, kad ir uzkrāts nepieciešamais kapitāls, lēnām legalizējas un sāk maksāt nodokļus. Pasaules valstīs ekonomisti izmanto dažādas

					metodes ēnu ekonomikas novērtēšanai, tāpēc rodas tik lielas atšķirības, aprēķinot ēnu ekonomikas procentus.
4.	Ēnu ekonomika Eiropā, 2005 g.	A.T. Kearney	Netiešās metodes.	Latvijā ĒE -39,4%, Latvijā kopš 1999. gada ēnu ekonomikas procents, pētnieku vērtējumā, visu laiku bijis visaugstākais.	nelegālā ekonomika mūsu valstij nodara 5,127 miljardu eiro (3,6 miljardu latu) lielu kaitējumu. ĒE apmēru galvenie ietekmējošie faktori ir uzkrājumu veidošana, pilnībā vai daļēji nemaksājot nodokļus, vainas izjūtas trūkums par nodokļu nemaksāšanu, kā arī zemais risks, ka nodokļu nemaksātāji tiks pieķerti. Skaidra nauda ir nozīmīgākā ēnu ekonomikas veicinātāja.
5.	Ēnu ekonomika pasaulē 1999-2007 g.	F.Šneiders, A.Buēns, C.E. Montenegro.	MIMIC metode.	Latvijā ĒE 41,6%.	ĒE iemesli: Nodokļu un sociālo maksājumu slogs un Regulēšanas intensitāte.
6.	Eiropas universitātes institūts 2003 g.	J. Vostroknutova	nelikumīgo darbību ar nekustamo īpašumu novērtējums.	Iespēja „noiet ēnā” eksistē ražotājiem Mazie uzņēmumi slēpj lielāko daļu savas izlaides ĒE samazināšanas politikas efektīvāka piemērošana, valstīs ar zemu korupciju Ekonomikā ar anti korupcijas kampaņām, valdības tēriņu pieaugums tām pozitīvi ietekmē salīdzinošo neto atgriešanu no ražošanas.	Pastāv pozitīva korelācija starp ēnu ekonomikas sektora lielumu un korupcijas indeksu. Negatīva korelācija ir starp neoficiālo ekonomikas apjomu un uzņēmuma nodokļu slogu. Negatīva korelācija starp korupciju un IKP pieaugumu Patstāvīgas stabilas attiecības starp ēnu sektora pieaugumu un ražošanas samazināšanos pārejas perioda valstīs Negatīvas attiecības starp uzņēmuma izmēriem un kukuļa maksājumiem.

7.	ASV Atlantas Georgia State University.	Klara Sabirianova Peter.	Uz elektrības izlietojuma pamatots ĒE novērtējums.		Dzīvokļu ienākuma nodoklis ĒE samazināšanai ir derīgs tikai īstermiņā, tikai 1 gadā pēc to pieņemšanas.
8.	Ēnu ekonomika Eiropā, 2009.	Fr.Schneider,A.T.Kearnay.	Netiešās metodes.	Latvijā ĒE tuvu 40%.	2010. gadā saglabājas risks ēnu ekonomikai pieaugt vēl vairāk, jo tās iemesli tradicionāli rodami augstā nodokļu slogā un birokrātijā. Dala ēnu ekonomiku 17 industriālos sektoros.
9.	Pētījums par Korupciju un Ēnu ekonomiku, 2009 g.	A.Buehn; F. Schneider.	DYMIMIC metode.	Latvija nav novērtēta.	Jo augstāks korupcijas līmenis, jo zemāks ekonomikas attīstības līmenis, ko mēra kā IKP uz 1 iedzīvotāju.
10.	Pasaules Bankas pētījums, 2000.	PB eksperti.	Netiešās.	Latviju atzīst kā valsti ar augstu valsts sagrābšanas līmeni un vidēju administratīvās korupcijas līmeni.	Bijušās Padomju Savienības teritorijā korupcija iegūst jaunas dimensijas, paceļas arvien jaunā, augstākā līmenī un met vēl nebijušus izaicinājumus.

II DAĻA - ĒNU EKONOMIKAS APKAROŠANAS METODES – ĀRVALSTU PIEREDZE

1. Ievads

Dažādās valstīs ēnu ekonomikas apkarošanai tiek piemērotas dažādas metodes un pasākumu kopumi, gan lai ietekmētu ēnu ekonomiku kopumā, gan orientējoties uz noteiktiem sektoriem un mērķa grupām. Atkarībā no ēnu ekonomikas cēloņiem un ņemot vērā dažādus ietekmējošos faktorus, kā, piemēram, iedzīvotāju apziņu par nodokļu maksāšanas nepieciešamību valstis izvēlas vai nu iedzīvotājus piespiest maksāt nodokļus ar dažādām iebiedēšanas metodēm, vai arī sekmēt „labprātīgu” nodokļu maksāšanu, pielietojot veicināšanas pasākumus.

Pieejamā informācija par pielietotajām ēnu ekonomikas apkarošanas metodēm Eiropas Savienības dalībvalstīs un OECD dalībvalstīs liecina, ka lielākā daļa valstu fokusējas uz dažādām iebiedēšanas metodēm:

- Iespēja tapt piekerti tiek paaugstināta ar biežākām un intensīvākām kontrolēm;
- Sagaidāmais sods tiek palielināts, ieviešot augstākas soda naudas un smagākos gadījumos apcietinājumu; (28)

Pamazām pieaug arī veicināšanas metožu pielietojums, kas ietver tādas pieejas kā:

- Nelegālo aktivitāšu legalizācijas veicināšana;
- Atviegloti noteikumu ievērošanas nosacījumi;
- Nodokļu un sociālās apdrošināšanas sistēmu uzlabojumi;
- Attieksmes maiņa un motivācijas veicināšana u.c.

Šīs abas pieejas nelegālās ekonomikas apkarošanā nav savstarpēji izslēdzošas un var tikt pielietotas vienotā kopumā.

Lai gan no teorijas viedokļa iebiedēšanas metodes ir pamatotas, empīriskie pierādījumi to iedarbībai ir vāji, nodokļu politikas un valsts deregulācijas ietekme ir ievērojami nozīmīgāka. (20)

Pielietoto metožu lietderība var tikt noteikta tikai aptuveni 10% gadījumu gan tāpēc, ka nav pagājis pietiekami ilgs laiks kopš metodes ieviešanas, gan arī tāpēc, ka vairumā gadījumu tā ir tikai daļa no kopējiem pasākumiem. (28)

Ņemot vērā to, ka lielāko īpatsvaru ēnu ekonomikā sastāda tieši nelegālā nodarbinātība, tad arī pasākumi pamatā tiek īstenoti tieši nelegālās nodarbinātības ierobežošanai. (27)

Turpmākajās sadaļās tiks apskatītas vispārējās tendences ēnu ekonomikas apkarošanā, kā arī labās prakses piemēri no Eiropas Savienības dalībvalstīm, Šveices (kurā ir viens no zemākajiem ēnu ekonomikas līmeņiem pasaulē) un Austrālijas (kurā sekmīgi ieviesti inovatīvi pasākumi ēnu ekonomikas apkarošanā) sadalījumā pa pielietoto metožu veidiem.³

³ Ja nav norādīts citādi, ārvalstu pieredzes apskatā izmantots Colin C. Williams, Piet Renooy „Measures to tackle undeclared work in the European Union”, 2009 un Eurofund datu bāze <http://www.eurofound.europa.eu/areas/labourmarket/tackling/search.php>

2. Iebiedēšanas metodes

Ēnu ekonomikas mazināšanai tradicionāli tikušas izmantotas iebiedēšanas metodes, kas sabiedrības uzvedības maiņu cenšas ietekmēt ar nelegālo darbību konstatēšanu un sodīšanu. Metožu mērķis ir novērst cilvēku dalību ēnu ekonomikas aktivitātēs izmainot šo darbību izmaksu – ieguvumu attiecību. Tas tiek panākts koncentrējoties uz ēnu ekonomikas izmaksu daļu, palielinot esošos un iespējamos riskus un izmaksas:

- Pirmkārt, palielinot iespējamo varbūtību tapt pieķertiem – ieviešot efektīvākus kontroles mehānismus, uzlabojot datu apmaiņu un darbību koordināciju;
- Otrkārt, paaugstinot sodus un sankcijas tiem, kas ir pieķerti.(25)

Metodes, kas ietver jaunus noteikumus, kontroles un sodus tiek uzskatītas par negatīvajām ēnu ekonomikas apkarošanas metodēm. Tajās ietilpst identifikācijas kartes celtniecībā strādājošajiem, piespiedu elektronisko maksājumu lietošana, valsts iestāžu un nodokļu inspekciju vizītes. Šīs metodes parasti ir nepopulāras, bet to veiksmē ir atkarīga no sekmīgas īstenošanas un pamatotiem sodiem. (28)

2.1. Atklāšana

2.1.1. Pārbaudu efektivitātes palielināšana

Nodokļus administrējošās institūcijas praktiski visās valstīs īsteno metodes pārbaudu efektivitātes paaugstināšanai, gan ieviešot jaunas pieejas, gan palielinot pārbaudu skaitu. Tiek ieviestas metodes arī pārbaudu efektivitātes palielināšanai tādos jautājumos kā identificēto ēnu ekonomikas gadījumu skaits, iekasēto nedeklarēto nodokļu apjoms vai piemērotās sankcijas. Lai to sasniegtu, piemēram, pārbaudes tiek koncentrētas sektoros, kur ēnu ekonomikas apjoms ir vislielākais.

Citas bieži sastopamas iniciatīvas ir tieši nelegālās nodarbinātības apkarošanai, metodes, kas paredz, ka darbinieki tiek reģistrēti pirms nodarbinātības uzsākšanas vai, kas veicina identitātes karšu lietošanu. Darbinieku savlaicīga reģistrēšana ieviesta tādās valstīs kā Austrija, Bulgārija, Itālija un Slovākija. Vēl jo vairāk Vācijā patērētāji un sadzīves pakalpojumu sniedzēji kopš 2004.g. ir atbildīgi par rēķinu saglabāšanu par celtniecības un remontdarbiem. Līdzīgi Austrijā Klienta Atbildības Akts (AuftraggeberInnen-Haftungsgesetz) kopš 2008.gada jūnija nosaka, ka uzņēmumi, kas slēdz līgumus ar apakšuzņēmējiem ir atbildīgi par to, ka apakšuzņēmēji veic sociālās apdrošināšanas maksājumus.

Vēl viens mehānisms, lai uzlabotu pieķeršanu ir identitātes kartes, kas līdz šim brīdim plaši pielietotas būvniecības sektorā tādās valstīs kā Čehija, Somija, Itālija, Norvēģija, Zviedrija. Šie identitātes karšu pasākumi varētu tikt plašāk pielietoti arī citos sektoros, kā to rāda Zviedrijas piemērs (9.attēls).

9.attēls. Identifikācijas kartes Zviedrijā

GADĪJUMA IZPĒTE

Kopš 2007.gada Zviedrijas restorānu un skaistumkopšanas nozarēs tika uzsākta darbinieku uzskaites sistēma, ieviešot likumu par obligātu darbinieku reģistrāciju. Uzņēmumā ir jāveido dienas darbinieku reģistrs, kurā jābūt uzņēmuma nosaukumam, darbinieku vārdam un uzvārdam, dzimšanas datumam un darba laikam. Ja darba vietā šāda reģistra nav tad tiek piemērots sods 1000EUR apmērā, kā arī papildus sods 200EUR apmērā par katru neregistrēto darbinieku. 2007.gada laikā 120 atbildīgie nodokļu inspekcijas pārstāvji apmeklēja aptuveni 80% no šīs nozares uzņēmumiem. Pēc šīm inspekcijām aptuveni 4 200 darba vietas tika legalizētas. Kontroles vizītes turpinājās mazākos apmēros arī 2008. un

2009.gados.

Pieminēšanas vērtā ir arī Zviedrijas celtniecības nozares iniciatīva, iesaistot nozares asociācijas un tirdzniecības kameras, kas 2007. gadā uzsāka savu brīvprātīgu reģistrācijas sistēmu sauktu ID06. Shēma sastāv no šādām sadaļām:

- Ikvienam būvlaukuma apmeklētājam jābūt spēkā esošai ID06 identifikācijas kartei;
- Apakšuzņēmējiem darbinieki pirms darbu uzsākšanas jāpiesaka ģenerāluzņēmējam;
- Darbinieku ikdienas reģistrācija darba vietā, kas jāglabā divus gadus un kam jābūt pieejamai uz vietas;
- Ģenerāluzņēmējam ir tiesības jebkuru neautorizētu personu izraidīt no būvlaukuma.
- Ģenerāluzņēmējam ir tiesības iekasēt soda naudu 500 SEK (aptuveni 40LVL) dienā par katru personu, ja darbinieks nevar uzrādīt identifikācijas karti.

Šīs iniciatīvas izvērtējums uz doto brīdi vēl nav pieejams.

Austrijā pēdējo gadu laikā ir paplašinātas un uzlabotas pārbažu un audita sistēmas, ko testējusi nodokļu administrācija. Tikusi uzlabota sadarbība starp dažādām valsts institūcijām, tikušas apmācītas kontroles iestādes, pieņemti papildus darbinieki, kas sagatavoti speciālām kampaņām, kas fokusējas uz noteiktiem krāpšanas veidiem. Tas ir cēlis efektivitāti un iedarbīgumu cīņā ar ēnu ekonomiku. Pārbažu sekmīgu norisi sekmējuši nepārtraukti audita metožu uzlabojumi, efektīvāka datorprogrammu izmantošana, integrēta dažādu aģentūru sadarbība un labi fokusēti pasākumi cīņai ar nodokļu un sociālās apdrošināšanas krāpšanas gadījumiem.(29)

2.1.2. Savstarpēja koordinācija un datu apmaiņa

Lai uzlabotu pieķeršanu vēl viena populāra iniciatīva aptver stratēģiju un darbību koordināciju un datu apmaiņu starp iesaistītajām institūcijām. Šī pieeja ir balstīta uz uzskatu, ka metodes, kas tiek ieviestas ēnu ekonomikas apkarošanai nav efektīvas, jo trūkst koordinācijas starp iestādēm, kas darbojas abos līmeņos – stratēģiskajā un ieviešanas. Atsevišķās valstīs nodibinātas institūcijas, kas koordinē datus, stratēģijas un to īstenošanu nacionālā reģionālā un vietējo pašvaldību līmenī. Pastāv institūcijas, kas vērstas uz vispārēju ēnu ekonomikas ierobežošanu kā Somijā 2000.g. Virke projekta ietvaros nodibinātā Vadības Grupa Cīņai ar Ekonomiskajiem Noziegumiem, kā arī institūcijas orientētas uz nelegālās nodarbinātības apkarošanu kā Starpministriju Delegācija Nelegālās Nodarbinātības Apkarošanai Francijā kopš 1997.g. (Délégation Interministérielle à la lutte contre le travail illégal, DILTI) vai Lietuvā 2001.g. nodibinātā Valsts Darba Inspekcija (Valstybinė darbo inspekcija, VDI).

Pēdējos gados daudzas valstis ir īpašu uzmanību pievēršušas pasākumiem, kas nodrošina datu vākšanu un apmaiņu. Atsevišķās valstīs tas notiek nacionālā līmenī, piemēram, Beļģijā ieviests elektronisko pasākumu kopums (10.attēls).

10.attēls. Informācijas vākšanas un apmaiņas sistēmas Beļģijā

GADĪJUMA IZPĒTE

Elektroniskās datu vākšanas un apmaiņas sistēmas Beļģijā ir pakāpeniski attīstījušās kopš 1991.gada. Tā sauktā Sociālās Apdrošināšanas Krustojuma Banka (Banque Carrefour de la securite sociale/Kruispuntbank van de sociale zekerheid, BCSS/KSZ), kas tika ieviesta Beļģijā 1991.gadā un kalpo kā centrālais mezgls elektroniskajā sociālās apdrošināšanas institūciju tīklā, pildot administratīvās funkcijas, kā arī īstenojot dažādas iniciatīvas nelegālās nodarbinātības novēršanai, piemēram :

- Sociālās Identitātes Kartes ieviešanu, kas apgrūtināja iespēju strādāt nelegāli;
- „Nekavējošās deklarācijas” sistēma ieviesta 2003.g. (Declaration immediate/ONmiddellijke aangifte, Dimona), kas paredz, ka darba devējiem nekavējoties pēc darbinieka pieņemšanas vai aiziešanas no darba elektroniski jāinformē sociālās apdrošināšanas institūcijas;
- Starptautiskā Migrācijas Informācijas sistēma (Landenoverschrijdend Informatiesysteem Migratie Onderzoek Sociaal Administratief, Limosa) ieviesta 2006.gadā, kas nosaka nekavējošu elektronisku reģistrāciju jebkurai ārvalstu strādnieku aktivitātei Beļģijā.

Visas šīs aktivitātes ir vērstas uz to, lai palielinātu pieķeršanas varbūtību, lai gan līdz šim to efektivitāte nav tikusi izvērtēta.

2005.g. Austrijā izveidots darbinieku tīkls cīņai ar krāpnieciskām darbībām, izvietojot koordinatorus muitas un nodokļu administrācijas iestādēs. Tīkls nodrošina ātru informācijas plūsmu visā nodokļu un muitas administrācijā. Šie cilvēki veido ēnu ekonomikas apkarošanas darbību centru savās atbilstošajās darba vietās. Tie ir atbildīgi par informācijas saņemšanu par krāpnieciskām darbībām un nodošanu kompetentām institūcijām, veidojot efektīvu informācijas apriti. Austrijā kopš 2005.g. darbojas arī Riska Informācijas un Analīzes centrs, kura pamatuzdevums ir elektronisko datu apstrādes metožu izpēte un jaunu kvalitātes vadības un audita rīku izstrāde.(29)

Papildus tikušas ieviestas vairākas metodes starpvalstu sadarbībai datu apmaiņā, ne tikai par ārvalstu banku kontiem, bet arī vairākos citos specifiskos gadījumos, nelegālās nodarbinātības apkarošanā.

Izvērtējot iepriekš minēto informācijas apmaiņas, koordinācijas un strukturālo izmaiņu metožu pielietojamību ēnu ekonomikas apkarošanā, jāņem vērā fakts, ka nav pieejami dati par šo metožu faktisko efektivitāti, valstīs, kur tās tikušas ieviestas, līdz ar to jābūt piesardzīgiem, paļaujoties uz šo metožu efektivitāti.

Neskatoties uz to, ka metodes ēnu ekonomikas darbību atklāšanas uzlabošanai tiek plaši izmantotas trūkst pierādījumu šo metožu efektivitātei. No teorētiskā skatu punkta pastāv teorijas, kas liecina par šo metožu efektivitāti noteiktās sabiedrības grupās, bet no otras puses teorijas, kas atklāšanas uzlabošanas efektivitāti noliedz, vai pat uzskata, ka tā ir negatīva. Bieži tiek argumentēts, ka brīvprātīgas nodokļu nomaksas līmeni tikai daļēji var izskaidrot ar efektīvas audita, pārbaužu un pieķeršanas sistēmas darbību. Lielākoties brīvprātīga nodokļu nomaksa tiek īstenota pateicoties augstajam nodokļu apziņas līmenim. Līdz ar to ir uzskatāms, ka atklāšanas uzlabošana var kalpot tikai kā papildus pasākums ēnu ekonomikas mazināšanai.

2.2. Sodišana

Ņemot vērā augstās izmaksas, kas rodas palielinot varbūtību tapt piekertiem reizēm tiek palielinātas soda sankcijas tiem, kas darbojas ēnu ekonomikā. Augstākas soda sankcijas piemērotas vairākās valstīs. Piemēram, Vācijā likumdošana paredz soda naudas līdz pat 300 000EUR par izvairīšanos no ieņēmumu deklarēšanas un par ārvalstnieku nelegālu nodarbināšanu atkarībā no pārkāpuma var tikt piemērots cietumsods no viena līdz trim gadiem. (20) Itālijā 2006.g. ieviestais Besani likums (Decreto Besani) ir piemērs striktām soda sankcijām ēnu ekonomikas darbībām. Tirgotāja darbība var tikt apturēta, ja trīs reizes piecu gadu laikā tas neizsniedz čeku. Būvobjekti var tikt slēgti, ja netiek ievērotas nodarbinātības normas. Skaidras naudas maksājumi par pakalpojumiem, kas pārsniedz 100EUR ir nelegāli. Šie pasākumi 2007.gadā devuši papildus 7,8 miljardu EUR valdības ieņēmumu.(27)

Nozīmīgs aspekts ir tas, ka atsevišķās valstīs ģenerāluzņēmēji ir atsevišķos gadījumos ir atzīti par līdzatbildīgiem darbībās ko veic apakšuzņēmēji, piemēram, Somijā ar likumu noteikta ģenerāluzņēmēju atbildība (11.attēls).

11.attēls. Ģenerāluzņēmēju Atbildības Likums Somijā

GADĪJUMA IZPĒTE

Kopš 2007.gada Somijā darbojas Ģenerāluzņēmēju Atbildības Likums, kas nosaka tiem veicamās darbības un atbildību, slēdzot līgumus ar apakšuzņēmējiem. Ģenerāluzņēmējam ir jāpārlicinās un jānodrošina, ka apakšuzņēmējs pilda savas saistības attiecībā pret valsti. Ģenerāluzņēmēja atbildībā ir pārlicināties, ka attiecīgais apakšuzņēmējs ir reģistrēts nodokļu reģistrā, darba devēju reģistrā un PVN reģistrā. Tam ir jāpieprasa reģistrācijas apliecība, izziņa par nodokļu nomaksu, izziņa par pensijas apdrošināšanu un informācija par kolektīvajiem līgumiem un darba nosacījumiem. Šī informācija jāpieprasa arī ārvalstu uzņēmumu gadījumā un tā nevar būt vecāka par trīs mēnešiem. Ir pieļaujami daži izņēmumi likumā noteiktajā kārtībā. Sods par šo noteikumu pārkāpšanu paredz soda naudu no 1500 – 15000EUR. Soda naudas apmērs tiek noteikts ņemot vērā pārkāpuma nozīmīgumu. Šī likuma ieviešanas efektivitāte šobrīd ir izvērtēšanas procesā.

Pierādījumi par sodu paaugstināšanas efektivitāti ēnu ekonomikas mazināšanā nav viennozīmīgi. Pētījumi lecina, ka šie pasākumi var nedot cerēto ietekmi uz nodokļu ieņēmumiem, jo pakalpojumi un preces legālajā ekonomikā netiktu piedāvāti, tie var mazināt nodokļu apziņu un tādējādi motivāciju maksāt nodokļus, kā arī to ietekme var būt atkarīga no noteiktas nodokļu maksātāju vai nemaksātāju grupas.

Kopumā metodes, kas paredz uzlabot iespēju tapt piekertiem un paaugstināt sodus ne vienmēr ir pietiekami efektīvas cīņā ar ēnu ekonomiku, tādēļ arvien plašāku pielietojumu rod citas metodes.

3. Veicināšanas metodes

Pēdējās dekādēs arvien plašāku pielietojumu gūs veicinoša pieeja ēnu ekonomikas apkarošanā, kas balstīta uz uzskatu, ka cilvēks ir „sociāla būtne”, kas parasti tendēta uz likumu ievērošanu, gan pateicoties to ticībai likuma spēkam, gan ilgtermiņa interesēm. Tādējādi tiek veicināta sadarbība. Šī pieeja cenšas veicināt „labu uzvedību” – nodokļu maksāšanu, nevis pieņemt to kā pašsaprotamu. Tādējādi nodokļus administrējošās iestādes darbojas nevis kā stingri likumu uzspiedēji, kas soda par nepakļaušanos, bet vairāk kā pakalpojumu sniedzēji, kas nodrošina nodokļu maksāšanu nākotnē. Veicināšanas metodes var iedalīt trīs pamata grupās:

- Preventīvās metodes, lai atturētu no nodokļu nemaksāšanas pirms tas ir noticis. Šīs metodes var ietvert tādas darbības kā likumdošanas un noteikumu vienkāršošana, jaunas legālās nodarbinātības formas, atbalsts uzņēmējdarbībai, pārejas uz pašnodarbinātību veicināšana, tiešās un netiešās nodokļu iniciatīvas;
- Iniciatīvas, kas var palīdzēt tiem, kas šobrīd darbojas ēnu ekonomikā pāriet uz legālo ekonomiku. Šajā klasē ietilpst tādas iniciatīvas kā amnestiju piemērošana, biznesa konsultācijas un atbalsts pāriešanai uz legālo ekonomiku, tiešās vai netiešās nodokļu iniciatīvas, kas patērētājus mudina izmantot legālās ekonomikas pakalpojumus.
- Uzticību veicinošas metodes, kas sekmē nodokļu apziņas attīstību. Šīs metodes ietver ne tikai iepriekš minētās iniciatīvas, kas sekmē cilvēku iesaistīšanos legālās ekonomikas aktivitātēs, bet arī nodokļu izglītību un apziņas veidošanu par legālās ekonomikas nepieciešamību un priekšrocībām, līdztekus iekšējai uzraudzībai un uzskatam par nodokļu godīgumu, nodokļu iekasēšanas procesu un sadalījuma tiesiskumu. (25)

Pozitīvās metodes var iedalīt tiešajās un netiešajās. Vienas no iedarbīgākajām ir netiešās metodes – galvenokārt nodokļu un sociālās apdrošināšanas sistēmu uzlabojumi, padarot tās vienkāršākas un atsevišķos gadījumos lētākas. (27) Atsevišķās valstīs tiek piemērotas tiešās metodes, kā kuponi nodarbinātajiem noteiktās nozarēs vai samazinātas PVN likmes norēķinu karšu lietotājiem. Tiek veicināta arī komunikācijas uzlabošana starp valsti un iedzīvotājiem ar komunikācijas kampaņu palīdzību. (28)

3.1. Novēršana

3.1.1. Atvieglota ievērošana

Atsevišķas iedzīvotāju darbības ar nolūku vai bez tā var neatbilst pastāvošajiem normatīvajiem aktiem. Cilvēki var ignorēt noteikumus gan apzināti, lai samazinātu izmaksas, gan nonākt ēnu ekonomikas pusē neapzinoties noteikumu pārkāpumu. Viens no veidiem, kas derētu abām grupām ir sniegt ieteikumus kā ar savām darbībām iekļauties pastāvošajās normās. Otrs veids būtu vienkāršot pašu normatīvu kopumu.

Noteikumu un likumu prasības, kā arī administratīvie nosacījumi var būt būtisks šķērslis uzņēmējdarbības uzsākšanai, īpaši mazajiem uzņēmumiem. Pieaugot administratīvajām izmaksām, ko izraisa dažādu anketu pildīšana, regulāras pārbaudes, neviennozīmīga likumdošanas piemērošana, atkārtoti sniedzama informācija, palielina varbūtību darboties ēnu ekonomikā.

Risinājums ir administratīvo izmaksu mazināšana un sistēmas vienkāršošana, kā arī uzņēmēju atbalsts un izglītošana, palielinot to kapacitāti darboties legālajā ekonomikā.

Likumdošanas vienkāršošana sevī ietver ne tikai vienkāršas administratīvās izmaiņas, kā vienkāršotas formas, bet var aptvert arī vispārējas izmaiņas nodokļu sistēmā, ieviešot atsevišķu nodokļu vienkāršotu pielietojumu vai reformējot uzņēmējdarbības uzsākšanas sistēmu kopumā, kā tas ir Portugāles piemērā (12.attēls).

12.attēls. Vienas pieturas uzņēmums

GADĪJUMA IZPĒTE

2005.gadā Portugāles Tieslietu Ministrija izsludināja Simplex programmu, kuras mērķis bija administratīvā un likumdošanas vienkāršošana. Viena no programmas iniciatīvām bija „Vienas pieturas uzņēmums” (Empresa na Hora), kas paredzēja atvieglot procedūras, kas

saistītas ar jauna uzņēmuma dibināšanu. Tika radīta iespēja nodibināt uzņēmumu vienā vietā un vienā dienā. Pabeidzot reģistrāciju uzņēmējs saņem uzņēmuma reģistrācijas apliecību, sociālās apdrošināšanas numuru, statūtus un uzņēmums tiek pierēģistrēts komercēģistrā. Visi dati tiek automātiski nosūtīti arī nodokļu dienestiem.

Lai arī nav skaidra šīs metodes tieša ietekme uz ēnu ekonomiku, Pasaules Banka šo iniciatīvu ir atzinusi par veiksmīgu un vairākas citas valstis izskata iespējas tās pārņemšanai.

Lielbritānijā 2010.gadā nodibināts Nodokļu vienkāršošanas birojs, kura pamata mērķis ir sniegt rekomendācijas nodokļu sistēmas vienkāršošanā, samazinot administratīvo slogu un citus nodokļu maksāšanas šķēršļus uzņēmumiem un individuāliem nodokļu maksātājiem. Īpašs pasākumu kopums paredzēts nodokļu sistēmas vienkāršošanai mazajiem uzņēmumiem.(30)

3.1.2. Tehnoloģiju attīstība, lai novērstu nedeklarētas darbības

Lai izvairītos no nodokļu apiešanas, ir attīstījušās arī dažāda veida tehnoloģijas. Kā viens no piemēriem ir sertificēti kases aparāti, īpaši uzņēmējdarbības sektoros, kuros dominē skaidras naudas norēķini.

Tomēr, kā pierāda Zviedrijā veiktie novērojumi, uzņēmēji bieži izvēlas manipulācijas ar kases aparātiem, daļu no tirdzniecības darījumiem dienas beigās izdzēšot vai lietojot mācekļa funkciju, kas ļauj izsist čeku neregistrējot skaidras naudas darījumu. Zviedrijas risinājums ir sertificētu kases aparātu ieviešana (13.attēls).

13.attēls. Kases aparātu lietošanas jauninājumi Zviedrijā

GADĪJUMA IZPĒTE

Kopš 2010.gada 1.janvāra Zviedrijā ir pieņemti normatīvie akti, kas regulē sertificēto kases aparātu lietošanu visos uzņēmumos, kas nodarbojas ar preču un pakalpojumu tirdzniecību skaidrā naudā. Kases aparātos jābūt noteiktām funkcijām, kas ļauj reģistrēt darījumus un tiem ir jābūt aprīkoti ar īpašu kontroles ierīci, kas saglabā informāciju un atļauj piekļuvi kontrolējošajām institūcijām. Jaunie kases aparāti radīs papildus grūtības nedeklarēt ieņēmumus, kā arī atvieglos kontroli pār uzņēmuma ieņēmumiem, kas apliekami ar nodokļiem. Likums tiek piemērots visiem uzņēmumiem, kas pārdod preces un pakalpojumus piemērojot skaidras naudas norēķinus, kā arī papildus zobārstniecības privātpraksēm, podiatrijas speciālistiem, masāžas kabinetiem un citiem. Mazie uzņēmumi, kuru pārdošanas apjomi nepārsniedz noteiktos griestus (2009.gadā tie bija 42 800 SEK (aptuveni 3 300 LVL)) ir atbrīvoti no šiem nosacījumiem. Tāpat var tikt atbrīvoti uzņēmumi, kas ievēro nodokļu inspekcijas prasības kādā citā veidā. (31)

3.1.3. Jaunu legālo nodarbinātības kategoriju ieviešana

Viena no iespējamajām metodēm lai veicinātu iedzīvotāju un uzņēmumu pāriešanu uz legālo ekonomiku ir jaunu legālo nodarbinātības kategoriju ieviešana. Piemēram, lai legalizētu nelielu darbu veikšanu, kas iepriekš netika reģistrēti Vācijā tika ieviesta jauna „mini-darbu” shēma 14.attēls.

14.attēls. „Mini – darbu” shēma Vācijā

GADĪJUMA IZPĒTE

Līdz 1999.gadam neliela apjoma nodarbinātība bija atļauta līdz noteiktam ienākumu līmenim aptuveni 325 EUR un nepārsniedzot 15 darba stundas nedēļā. Šī nodarbinātība netikta aplikta ar sociālo nodokli un darba devējam bija jāmaksā vienota nodokļu likme 23% apmērā. Šo nodarbinātības veidu varēja kombinēt ar parasto nodarbinātību saglabājot nodokļu atlaides. Šie darbi bija īpaši izplatīti apkalpojošajā sfērā ēdināšanā un tīrīšanā. 1999. gadā valdība reformēja šo sistēmu. Lai novērstu tās turpmāku izaugsmi, kā rezultātā palielinājās nelegālās nodarbinātības apjomi. Līdz ar to 2002.g. valdība ieviesa trīs jaunus „mini darbu” veidus:

1. Darbi līdz 400 EUR. Šajā apjomā „mini-darbiem” tiek piemērota pazemināta sociālā nodokļa likme 23% apmērā un vienotā nodokļu likme 2%. Kā arī netiek noteikti darba laika ierobežojumi;
2. Mini darbi mājāsaimniecības sektorā. Darba devējs maksā vienotu 12% nodevu un var saņemt nodokļu atvieglojumus noteiktā apmērā;
3. „Midi-darbi” tika ieviesti ar nolūku veicināt pāreju no mini darbiem uz normālu nodarbinātību nosakot tranzīta zonu ieņēmumiem no 400 – 800 EUR darba ņēmēja sociālā nodokļa maksājumu pakāpenisku pieaugumu no 4-21%. (32)

Līdz 2004.g. shēmā tika iesaistīti vairāk nekā 7 miljoni cilvēku. 1.21 miljons no tiem bija nodarbināti pamatdarbā un vairāk nekā puse no tiem savu papildus darbu pārvērtā no nedeklarēta oficiālā. 2006.gadā tika pacelta darba devēja sociālās apdrošināšanas likme no 25% uz 30%, tādējādi mazinot iniciatīvu pieņemt darbiniekus „mini darba” shēmas ietvaros, atstājot negatīvu ietekmi uz nelegālo nodarbinātību.

Līdzīga iniciatīva ieviesta arī Slovākijā, paredzot nodokļu atlaides un atvieglojumus nelieliem darbiem, kas pamatā tiek veikti mājāsaimniecībā vai lauksaimniecībā. Bez šiem atvieglojumiem nodalīts un atsevišķi tiek vērtēts īstermiņa darbs un neliela apjoma darbs.

Tā kā arī citās valstīs iedzīvotāji bieži vien izvēlas nedeklarēt neliela apjoma darbus, tad šāds „mini-darbu” risinājums varētu būt solis uz priekšu nelegālās nodarbinātības izskaušanā. Lai gan jāatzīmē, ka cilvēki, kas neliela apjoma darbus neveic regulāri joprojām var vēlēties turpināt darboties ēnu ekonomikā.

3.1.4. Tiešo un netiešo nodokļu un sociālās apdrošināšanas maksājumu iniciatīvas

Bieži tiek pieņemts, ka nodokļu samazināšanai samazina arī ēnu ekonomikas apjomus, bet šiem pasākumiem ir savas nianse atkarībā no valsts, kā arī nodokļu samazināšanas aktivitātēm kopumā ir daudz plašāka ekonomiskā ietekme. Līdz ar to bieži tiek izmantoti uz noteiktu mērķi vērsti pasākumi kā tas ir Nīderlandes piemērā (15.attēls).

GADĪJUMA IZPĒTE

Ir labi zināms, ka, uzsākot uzņēmējdarbību, daudzi cilvēki pamatkapitālā iegulda līdzekļus no neformāliem avotiem, tādiem kā ģimene, draugi un paziņas. Problēma ir tajā, ka šie aizdevumi bieži vien tiek veikti neoficiāli, kas jau iesākumā var radīt priekšstatu, ka neformāla prakse ir viena no jaundibinātā uzņēmuma uzņēmējdarbības kultūras sastāvdaļām. Atzīstot šo problēmu, 1996.g. Nīderlandē tika izstrādāta Bagātās Tantes Agatas shēma (Tante Agaath-Regeling), kā iniciatīva tiem, kas sniedz aizdevumus, un tiem, kas uzsāk uzņēmējdarbību, jau iesākumā to veikt uz pareizā ceļa. Šī metode paredz aizdevējiem nodokļu atvieglojumus noteiktā apmērā, un tās rezultātā aizdevumi nonāk nodokļu institūciju redzeslokā. No otras puses tā veicina to, ka uzņēmumi savu darbību uzsāk formāli. (32)

Lielākā daļa ES dalībvalstu ir uzlabojušas oficiālās nodarbinātības finansiālos stimulus, īpaši palielinot ar ienākuma nodokli neapliekamo minimumu un nosakot atbilstīgu minimālo darba algas likmi. Statistika liecina, ka kopumā samazinās nodokļu slogs attiecībā uz zemu darba samaksu. (33)

Vācijā mājāsaimniecības var atgūt daļu no ienākuma nodokļa par izdevumiem mājkalpotājiem, kā arī ieviesti nodokļu atvieglojumi amatnieku izdevumiem, kas paredz nodokļu atlaides 20% apmērā no darbaspēka izdevumiem, nepārsniedzot 1200EUR. (20) Papildus 2006.g. Spānijā samazinot nodokļu likmes un sociālās apdrošināšanas maksājumus pamata mērķis bija mazināt izvairīšanos no nodokļu maksāšanas. Beļģijā, savukārt tiek piemērotas mazākas PVN likmes, maksājot ar norēķinu kartēm. (27)

Atsevišķas iniciatīvas ir nākušas arī no privātā sektora un arodbiedrību puses, piemēram, nodrošinot pabalstus klusajā sezonā celtniecībā strādājošajiem Rumānijā.

Vēl viena nodokļu iniciatīva, kas var tikt lietota, lai iesākumā novērstu iedzīvotāju nodarbinātību nelegālajā ekonomikā, īpaši attiecībā uz tā saucamajām „aplokšņu algām”, ir paaugstināt minimālo algu. Vairākās Austrumu un Centrālās Eiropas valstīs minimālā alga noteikta aptuveni 30% apmērā no vidējās algas, ar mērķi, lai nodarbinātība pilnībā nepārietu uz nelegālo sektoru. Savukārt, palielinot minimālo algu, uzņēmumi spiesti palielināt oficiālo atalgojuma daļu, samazinot „aplokšņu algas”. No otras puses, ja minimālā alga ir noteikta pārāk augstu, tad uzņēmēji var izvēlēties pilnībā pāriet uz nelegālo nodarbinātību. Līdz arto šī metode pirms tās ieviešanas ir rūpīgi jāizvērtē, kā arī jāņem vērā, ka tā tikai samazina atalgojuma daļu, kas tiek maksāta neoficiāli, bet nerisina problēmas būtību.

3.1.5. Mikro – uzņēmumu attīstības programmas

Uzņēmējdarbības sfērā viens no veidiem kā nodrošināt likumīgu uzņēmējdarbības uzsākšanu ir, ieviešot iniciatīvas mikro - uzņēmumu attīstībai, kas nodrošina kredītus, padomus, apmācību un atbalstu jaunajiem uzņēmējiem. Šīs programmas sniedz ieguldījumu uzņēmējdarbības attīstībā, darbavietu radīšanā, ienākumu un pašapziņas palielināšanā, un kopienu attīstībā, tādējādi izpildot priekšnosacījumus ēnu ekonomikas novēršanai. Polijā ieviesta mikro - uzņēmumu atbalsta programma, kas pamatā orientēta uz jauniešiem (16.attēls).

16.attēls. Pirmā Biznesa Programma Polijā

GADĪJUMA IZPĒTE

Kopš gadsimtu mijas jauniešu uzņēmējdarbība ir viena no Polijas politikas prioritātēm. 2005.g. valdība uzsāka „Pirmā Biznesa Programmu”, kā papildinājumu „Pirmā Darba Programmai”, kuras mērķis bija veicināt jauniešu nodarbinātību.

Šīs programmas mērķauditorija ir vidusskolas absolventi vecumā līdz 25.g. un augstskolu absolventi līdz 27.g. vecumam. Tā darbojas, lai palīdzētu uzsākt uzņēmējdarbību vai pašnodarbinātību. Programmas ietvaros tiek piedāvātas teorētiskās un praktiskās nodarbības uzņēmējdarbības uzsākšanā un vadībā, aizdevumi un subsīdijas.

Programmas būtiskākais fokuss ir tieši reāla, nevis tikai finansiāla palīdzība uzņēmējdarbības uzsākšanai. Par programmas ietekmi uz ēnu ekonomiku izvērtējums nav veikts.

Polijas programma biznesa uzsākšanai ir līdzīga daudzām citām programmām, kas tiek īstenotas citās valstīs. Līdz šim nav informācijas vai šādas iniciatīvas ir veiksmīgas sekmējot legālas uzņēmējdarbības uzsākšanu. Ja oficiālus aizdevumus papildina atbalsts un izglītojošas programmas, pastāv liela varbūtība, ka formālā uzņēmējdarbība tiek veicināta.

3.1.6. Iniciatīvas pārejai uz pašnodarbinātību

Bezdarbnieki parasti sastāda ļoti mazu daļu no nelegāli nodarbinātajiem, neskatoties uz to politikas veidotāji ļoti lielu uzmanību pievērš tieši nelegālajai nodarbinātībai bezdarbnieku vidū un kā viena no visizplatītākajām metodēm minama tieši pašnodarbinātības uzsākšanas sekmēšana. Viena no šādām iniciatīvām ir Ich AG shēma Vācijā (17.attēls).

17.attēls. Ich AG shēma Vācijā

GADĪJUMA IZPĒTE

Ich AG shēmas ietvaros Vācijā tika izveidota uzņēmējdarbības forma, lai veicinātu pāreju no bezdarba uz pašnodarbinātību. Shēmas dalībnieki saņem ikmēneša subsīdiju trīs gadu garumā. Pirmajā gadā 50% apmērā no bezdarbnieka pabalsta, kas tiek samazināts uz 30% otrajā gadā un 20% noslēdzošajā gadā. 2003.gadā vairāk nekā 93 000 ilgstošo bezdarbnieku uzsāka mazo biznesu šīs shēmas ietvaros. Vācijas Valdība bija gaidījusi tikai 20 000. Starp 2003 un 2006.g. aptuveni 400 000 jaunu biznesu tika uzsākti. Aptuveni trīs ceturtdaļas no tiem darbojās 28 mēnešus pēc nodibināšanas. Kā parāda veikta aptauja aptuveni 60% no uzņēmējiem pirmie klienti bija jau pirms uzņēmuma dibināšanas, kas liecina par to pāreju no nelegālās nodarbinātības.

Līdz šim brīdim iniciatīvas, kas veicina pāreju uz pašnodarbinātā statusu, ir pārsvarā fokusētas uz bezdarbniekiem, mazāka uzmanība ir veltīta pārejas atvieglošanai no darba ņēmēja uz pašnodarbinātā statusu, lai arī lielākā daļa pašnodarbināto iepriekš ir bijuši darba ņēmēji un tieši bijušajiem darba ņēmējiem ir tendence uzsākt aktivitātes ārpus legālā sektora.

3.2. Nedeklarēto ieņēmumu legitimizācija

3.2.1. Nodokļu amnestijas

Cīņai ar ēnu ekonomiku vispārējas sabiedrības amnestijas pielietotas vairākās valstīs. Piemēram, Itālijā sešu mēnešu amnestija 2001.g. radīja papildus nodokļu ieņēmumus 1,4 miljardu eiro apmērā, kas sastādīja 0,4% no kopējiem nodokļu ieņēmumiem. Vēl viena amnestija, kas tika ieviesta Itālijā 2003.g. legalizēja 703 000 nelegālo imigrantu. Pēdējā nodokļu amnestija, kas Itālijā uzsākta 2009.gada oktobrī līdz 2009. gada 15. decembrim ļāvusi atgriezt valstī vairāk nekā 80 miljonus eiro. Itālijas valdība uzskata amnestiju par veiksmīgu un nolēmusi pagarināt tās termiņu līdz 2010. gada aprīlim. Saskaņā ar plānu, kuru izstrādāja valdība, pilsoņi var legalizēt savus slēptos ienākumus ar nosacījumu, ka nomaksā 6 procentus no savu aktīvu apmēra. Šāda likme darbosies līdz 28. februārim, bet pēc tam tiks palielināta līdz 7 procentiem. Lielā mērā amnestijas panākumus var skaidroti ar izmaiņām galveno ārzonu statusā, kuri apņēmušies atklāt vairāk informācijas par iespējamo izvairīšanos no nodokļiem gadījumiem. (34)

Arī Lielbritānijā valdība 2009.gadā, samazinoties budžetā līdzekļiem ekonomiskās krīzes dēļ, izsludināja nodokļu amnestiju tiem ārzonu banku kontu turētājiem, kas nav maksājuši paredzētos nodokļus. Britu finanšu varas pārstāvji piedāvājuši pilsoņiem paziņot par noslēpto naudu un ienākumiem un tos oficiāli legalizēt, samaksājot nodokli no kapitāla 10 procentu apmērā. Amnestijai bija jāilgst sešus mēnešus. Pēc tam ārzonas bankas konta turētājam, ja viņš nemaksā attiecīgos nodokļus, atklājot slepeno naudu, draudēja sods 30 procentu apmērā no visas summas. Turklāt vēl sankcijās ietilpa iespēja nokļūt uz tiesas sola pēc Lielbritānijas nodokļu dienesta ierosinājuma. Novembrī valdība paziņoja, ka amnestijas termiņu par vairākiem mēnešiem pagarinās, lai iespējami vairāk personām dotu iespēju reģistrēt savus ienākumus Lielbritānijā un samazinātu riskus, ka nāksies sākt tiesvedību par līdzekļu slēpšanu ārzonās. (35)

ASV kopš 1982.gada tikušas ieviestas vairāk nekā 60 amnestijas programmas, kuru rezultāti bija atšķirīgi dažādos ASV štatos.

Viena no opcijām par kuru šobrīd norisinās diskusijas ir par amnestijas piemērošanu Eiropas Savienības līmenī, taču tās rezultāti var būt neviennozīmīgi, jo dalībvalstu situācijas ir atšķirīgas.

3.2.2. Brīvprātīga pieteikšanās

Vēl viena no metodēm, kas vērsta uz nelegāli nodarbināto pāreju legālajā ekonomikā ir individuāla amnestija, piesakoties brīvprātīgi. Itālijā šāda shēma tika ieviesta no 2001.līdz 2003.gadam, kas ļāva nedeklarētajiem darbiniekiem un uzņēmumiem legalizēt savu darbību attiecībā uz nodokļiem, nodarbinātību, drošību, sociālo apdrošināšanu un zemes izmantošanu. Lai arī pašai shēmai gaidīto panākumu nebija, tai bija nozīmīga netieša ietekme. Minētajā laika periodā ārpus shēmas tika reģistrēti 385 000 jaunu nodarbināto. Ņemot vērā iepriekšējās shēmas rezultātus, jauna shēma tika ieviesta 2006.g. kas paredzēja, ka uzņēmēji, kas pieteikušies nodokļu sakārtošanai Nacionālajā Sociālās Apdrošināšanas Institutā gadu pēc iesnieguma saņemšanas tika izslēgti no nodokļu pārbaudēm.

Vēl viens brīvprātīgas pieteikšanās piemērs ir Lielbritānijā īstenotā īstermiņa PVN iniciatīva (18.attēls).

18.attēls. Īstermiņa PVN iniciatīva Lielbritānijā

GADĪJUMA IZPĒTE

No 2003.gada aprīļa līdz septembrim Lielbritānijas valdība un Viņas Majestātes Muitas un Nodokļu pārvalde ieviesa īstermiņa iniciatīvu uzņēmumiem, kam būtu bijis jābūt reģistrētiem kā PVN maksātājiem, bet, kas to nebija izdarījuši. Valdība paredzēja, ka pierēģistrēsies aptuveni 6300 uzņēmumu, nodrošinot kopējos PVN nodokļu ieņēmumus 11 miljonu GBP apmērā. Uzņēmumam pildot savas saistības 12 mēnešus netiktu piemērotas soda naudas. Shēma izmaksāja 500 000GBP reklāmas izdevumos un aptuveni 2,7 miljonus GBP negūtajos ieņēmumos no soda naudām uzņēmumiem, kas būtu reģistrējušies arī ārpus shēmas. Shēmai beidzoties, departaments bija saņēmis aptuveni 3000 pieteikumus, kas radīja 11,4 miljonus GBP PVN ieņēmumus. Aptuveni 55% no uzņēmumiem, kas izmantoja shēmas priekšrocības, pēc tam pārkāpa noteikumus, radot iespēju departamentam iekasēt 2,5 miljonus GBP soda naudās. Tādējādi programmas ieņēmumu izmaksu attiecība bija 23:1, salīdzinot ar 4,5:1 vidēji ēnu ekonomikas apkarošanas pasākumiem Lielbritānijā.

Vēl viena brīvprātīgās pieteikšanās metode paredz iespēju brīvprātīgi deklarēt ieņēmumus, kas atrodas ārzonu kontos. Šādas shēmas izmantotas Lielbritānijā 2006 un 2007.g., Beļģijā 2004 un 2005.g., kā arī Austrālijā.

Brīvprātīgās pieteikšanās shēmas varētu īstenot arī citās jomās, gan dažādu nelielu pakalpojumu sniedzējiem, gan arī zemes īpašniekiem, identificējot noteikto mērķa grupu un īstenojot aktivitātes un izvirzot nosacījumus, lai motivētu šo mērķa grupu pieteikties, izmantojot citu valstu pieredzi.

3.2.3. Konsultatīvie un atbalsta pakalpojumi

Konsultatīvie un atbalsta pasākumi, kas domāti uzņēmējiem, kas vēlas legalizēt savu darbību ir plaši diskutēti Itālijā un Lielbritānijā, kā arī Eiropā kopumā. Uzņēmējiem, kas vēlas legalizēties, nepieciešami atšķirīgi biznesa padomi un atbalsts, nekā jaunajiem uzņēmējiem, bet šobrīd šādi pasākumi nav plaši izplatīti. Sekmīgs projekts šajā jomā ir īstenots Itālijā, Neapolē, orientēts uz mikro un mazajiem uzņēmējiem, kas līdz tam darbojušies pagrīdē. Mazāk veiksmīgs pilotprojekts īstenots Lielbritānijā, Hartlepolā, kur indivīdiem tika piedāvāts izvērtēt to saistības un konsultēt legalizācijā.

Cita veida atbalsta pasākums īstenots Valensijas reģionā Spānijā, orientējoties uz noteiktu sektoru – mājkāpotājiem. Šī projekta ietvaros mājkāpotāji tiek apmācīti un iesaistīti darba tirgū mājsaimniecībās, kas meklē mājkāpotājus, tādējādi nodrošinot legālu nodarbinātību.

Vēl viens sekmīgs atbalsta pasākums ieviests ārpus Eiropas – Austrālijā (19.attēls).

19.attēls. Grāmatvedības Programma Austrālijā

GADĪJUMA IZPĒTE

Daudzas valstis piedāvā apmācības un palīdzību grāmatvedības kārtošānā, taču Austrālija ir spērusi vienu soli tālāk. Austrālijas Nodokļu Birojs, nodrošina bezmaksas grāmatvedības programmu. Tā ir veidota, lai palīdzētu mazajiem uzņēmējiem izprast grāmatvedības ierakstus, kas tiem jāveic un izvērtēt biznesa finanšu rezultātus. Nodokļu Birojs piedāvā arī faktu lapas dažādās nozarēs, kas ietver pamata grāmatvedības prasības. Šāda līmeņa konsultatīvie un atbalsta pasākumi varētu tikt pārņemti daudzās valstīs.

3.2.4. Netiešo nodokļu iniciatīvas patērētājiem

Viens no paņēmieniem, kā veicināt legālā darbaspēka izmantošanu mājāsaimniecībās un uzņēmumos, kā arī mazināt ēnu ekonomiku, ir samazināto PVN likmju izmantošana darbaspēka ietilpīgās nozarēs, kurās izplatīta nelegālā nodarbinātība, piemēram, remontdarbi, skaistumkopšana. Lai arī vairākas Eiropas valstis izmantojušas EK direktīvu, kas pieļauj samazinātās PVN likmes, nav skaidru pierādījumu par samazināto likmju ietekmi uz nodarbinātību un ēnu ekonomiku kopumā.

3.2.5. Tiešo nodokļu iniciatīvas un algu subsīdijas patērētājiem

Lai gan ienākuma nodokļa samazināšana varētu tikt izmantota nelegālās nodarbinātības mazināšanai, tai ir pārāk plaša ietekme uz sabiedrību, tāpēc tiek izmantotas uz noteiktiem mērķiem vērstas metodes. Viena no opcijām ir piedāvāt ienākuma nodokļa atlaides, cilvēkiem, kas izmanto legālos darbiniekus atsevišķu mājāsaimniecības darbu veikšanai, piemēram, jumta labošana, krāsošana vai uzkopšana. Šāda veida metodes tiek pielietotas daudzās Eiropas valstīs Francijā, Itālijā, Luksemburgā, Zviedrijā, Somijā, Vācijā, u.c. un pēc Eiropas Komisijas atzinuma tiek vērtētas kā pozitīvas nelegālās nodarbinātības mazināšanā. Zviedrijā līdzīga shēma tiek ieviesta kopš 2007.gada un sekmīga tās ieviešana ļāvusi atvieglot nodokļu procedūru patērētājiem (20.attēls).

20.attēls. Nodokļu atlaides patērētājiem Zviedrijā

GADĪJUMA IZPĒTE

2007.gada jūlijā Zviedrijā tika ieviestas nodokļu atlaides attiecībā uz mājkalpotāju pakalpojumiem, 2009.gadā mērķa nozares papildinot ar remonta un rekonstrukcijas darbiem. Nodokļu atlaide, pielīdzināma 50% no mājāsaimniecībā izmantotajām iepriekš minēto nozaru darbaspēka izmaksām, ieskaitot sociālās apdrošināšanas iemaksas un PVN un nepārsniedzot 50 000 SEK uz cilvēku gadā. Nodokļu atlaides mērķis ir samazināt nelegālo nodarbinātību, palielināt darbaspēka piedāvājumu, atvieglojot iespēju apvienot darbu un ģimenes dzīvi un palielināt pieprasījumu augšminētajās nozarēs. Līdz 2009.gada jūlijam, lai saņemtu nodokļu atlaidi, kas tika iekļauta personas nodokļu deklarācijā, patērētājiem bija jāvērsās Zviedrijas Nacionālajā Nodokļu Administrācijā. Pēc jaunajiem noteikumiem atlaides piemērošana ir vienkāršota un paātrināta, nosakot, ka patērētājs maksā tikai pusi no darbaspēka izmaksām, kamēr otru pusi, iesniedzot pamatojošo informāciju, darbinieks pieprasa pa tiešo no Nodokļu Administrācijas.

Lai arī šīs iniciatīvas parasti darbojas veiksmīgi ir bijuši arī nesekmīgi ieviešanas gadījumi. Tā, piemēram, Polijā, ņemot vērā sarežģītos nosacījumus un salīdzinoši mazo ieguvumu nodokļu atlaižu shēma mājāsaimniecībām, kas izmanto mājkalpotājus nebija sekmīga.

Līdzīgā veidā Spānijā ieviesta algu subsīdiju shēma, izmantojot mājas aprūpes pakalpojumus. Shēmas ietvaros valdība maksā dotācijas šo pakalpojumu patērētājiem.

3.2.6. Pakalpojumu talonu shēmas

Iniciatīva, kas gūst arvien lielāku popularitāti cīņā ar nelegālo nodarbinātību ir talonu piemērošana. Beļģijā tiek plaši pielietoti taloni, lai apmaksātu ikdienas individuālos pakalpojumus. Katra talona vērtība ir 6,7EUR un ar to var apmaksāt stundu darbu, nodarbinātajam, kuru kā bijušo bezdarbnieku darbā pieņēmis sertificēts uzņēmums

iesākumā uz nepilnu slodzi un pēc sešiem mēnešiem vismaz uz pusslodzi. Mājsaimniecība var atgūt nodokļu atlaidēs 30% no izmantoto talonu vērtības, kā arī valsts sedz pa tiešo kompānijām daļu no atalgojuma. Lai gan divu ar pusi gadu laikā nepilni 200 000 mājsaimniecību bija izmantojuši talonu shēmu, nosakot shēmas īstenošanas izmaksas var secināt, ka tās bijušas augstas. Katra shēmas ietvaros radītā pilna laika ekvivalenta darba vieta ir izmaksājusi 12 500 EUR.

Sekmīga talonu shēma ir īstenota Francijā (21.attēls).

21.attēls. Universālie Apkalpošanā Nodarbināto Taloni Francijā

GADĪJUMA IZPĒTE

Universālo Apkalpošanā Nodarbināto Talonu (Cheque Emploi Service Universel, CESU) shēma Francijā tika ieviesta, lai atvieglotu mājkalpotāju pieņemšanu darbā un atalgojuma sistēmu. Mājkalpotāju pakalpojumi tiek apmaksāti ar taloniem, ko var iegādāties vietējās bankās. Mājsaimniecības var pieprasīt ienākuma nodokļa samazinājumu 50% apmērā no čeku iegādes vērtības. Pakalpojuma sniedzējam, savukārt noteikts, ka atalgojums nevar būt zemāks par valstī noteikto minimālo algu un tiek noteikta kompensācija 10% apmērā par apmaksātu atvaļinājumu. Līdz 2002.gadam aptuveni 765 000 mājsaimniecību legāli nodarbināja mājkalpotājus, kamēr tika radītas tikai 88 000 pilna laika nodarbinātībai ekvivalentu darba vietu. Noteikts, ka aptuveni 20% no legāli nodarbinātajiem iepriekš strādājuši nelegāli.

Arī talonu shēmām, līdzīgi kā nodokļu atlaidēm ir bijuši arī neveiksmīgi ieviešanas piemēri. Piemēram, Somijā ieviestā shēma nebija plaši izplatīta, jo tās izmantošana pakalpojumu nepadarīja lētāku, salīdzinot ar tā cenu nelegālajā tirgū.

Līdz šim talonu shēmas tikušas pielietotas mājsaimniecības sektorā, bet to ieviešanu varētu īstenot arī citos sektoros, kuros pastāv augsts nelegālās nodarbinātības līmenis. Viena no inovācijām šajā aspektā ir Itālijā sekmīgi ieviestā talonu pilotprogramma lauksaimniecībā nodarbinātajiem.

3.3. Attieksmes maiņa

Nodokļu apziņai ne tikai saskaņā ar teorētiskajiem pieņēmumiem, bet arī empīriskajiem datiem ir būtiska ietekme uz ēnu ekonomiku. Savukārt nodokļu apziņa atkarīga no:

- pārvaldes stāvokļa;
- kā nodokļu administrācija izturas pret iedzīvotājiem;
- iedzīvotāju uzticības politiskajai un tieslietu sistēmai;
- iedzīvotāju tiešas pieejas lēmumu pieņemšanai – jo vairāk iedzīvotāji var ietekmēt finanšu lēmumus, jo ticamāk, ka tie vēlēsies sniegt savu ieguldījumu valdības finansēšanā. (36)

Metodes, kas tiek izmantotas, lai mainītu iedzīvotāju attieksmi pret nodokļiem no piespiedu nodokļu maksāšanas uz apziņu par nodokļu nepieciešamību var ietvert informatīvās kampaņas ēnu ekonomikas pakalpojumu sniedzējiem un patērētājiem, informāciju par nodokļu maksāšanas pozitīvajiem aspektiem un dažādus apziņas celšanas pasākumus. Nodokļu maksājumi atkarīgi arī no iedzīvotāju uztveres par nodokļu sistēmas taisnīgumu, zināšanām par nodokļu sistēmu un attieksmes pret nodokļu administrāciju.

3.3.1. Kampanas

Dānijā tika ieviesta kampaņa, kuras ietvaros pamata mērķa grupa – jaunieši tika informēti par to, kur tiek tērēta nodokļu nauda, motivējot izvairīties no ēnu ekonomikas (22.attēls).

22.attēls. Jauniešu informatīvā kampaņa Dānijā

GADĪJUMA IZPĒTE

2005.gada novembrī, Dānijas Nodokļu Ministrija īstenoja sekmīgu informatīvo kampaņu jauniešiem ar saukli „Iedomājies, kas notiktu, ja visi strādātu nelegāli”. Mērķa grupa tika izvēlēta pamatojoties uz pētījumiem, kas noteica, ka tieši jaunieši biežāk iesaistīti nelegālā nodarbinātībā un atbalsta nodokļu nemaksāšanu.

Kampaņā tika izmantotas īsas video reklāmas, kas parādīja kas varētu notikt, ja neviens nemaksātu nodokļus, kā futbola laukums ar salauztām barjerām, bibliotēka bez grāmatām vai slēgta slimnīca. Reklāmu nolūks nebija moralizēt, bet gan likt jauniešiem aizdomāties par to kāpēc viņi maksā nodokļus.

Video reklāmas papildināja plakāti lielākajās pilsētās, reklāmas laukumi laikrakstos un bezmaksas pastkartes kafējnīcās.

Kampaņas norises laikā tika īstenotas pastiprinātas kontroles un sankcijas.

Informatīvās kampaņas tiek ieviestas, gan orientējoties uz sabiedrību kopumā, gan uz noteiktu mērķa grupu, kā iepriekš minētā kampaņa Dānijā, kampaņa tūristu gidiem Lietuvā vai viesnīcu īpašniekiem Portugālē. Bieži vien informatīvās un publicitātes kampaņas īstenojuši sociālie partneri, nevis valdība.

Lielākā daļa publicitātes kampaņu tiek fokusētas uz izmaksām un riskiem, kas draud darbojoties ēnu ekonomikā, taču tās ne vienmēr ir efektīvas, jo cilvēki kampaņās pausto informāciju neuztver personiski, bet attiecina uz citiem. Par efektīvākām tiek uzskatītas informatīvās un apziņas celšanas kampaņas, kas izceļ ieguvumus no nodokļu maksāšanas, kā arī tās, kas orientētas uz noteiktām mērķa grupām, izvēloties piemērotu informācijas pasniegšanas veidu un atbilstošus medijus.

Līdz šim tikušas nepietiekami izmantotas reklāmas un publicitātes kampaņas, kuru izmaksu efektivitāte attiecībā uz sasniegtajiem rezultātiem ir salīdzinoši augsta.

Vērtējot informatīvo kampaņu efektivitāti ir jāņem vērā, ka šādas kampaņas var būt mazāk efektīvas valstīs, kur ēnu ekonomika ir neatņemama uzņēmējdarbības sastāvdaļa.(27)

3.3.2. Uzsaukumi

Jautājums par to vai normatīvie uzsaukumi ir efektīvi, lai veicinātu labprātīgu nodokļu nomaksu vēl joprojām ir atklāts. Daži piemēri liecina, ka uzsaukumi ir efektīvi tikai noteiktām nodokļu maksātāju grupām, citi, ka rezultāti ir atkarīgi no uzsaukuma veida vai mērķauditorijas attieksmes pret sociālajām normām un uzskatiem par nodokļu sistēmas godīgumu. Sekmīga uzsaukumu kampaņa īstenota vairākās valstīs, piemēram, Igaunijā (23.attēls).

23.attēls. Uzsaukumu kampaņa Igaunijā

GADĪJUMA IZPĒTE

Igaunijas Nodokļu un Muitas administrācija 2008.g. īstenoja uzsaukumu kampaņu informatīvo vēstuļu veidā. Uzņēmumiem, kuros atalgojuma līmenis bija zemāks par sektorā un reģionā vidējo, kas izraisīja aizdomas par „aploksņu algām” tika izsūtītas informatīvas

vēstules. Vēstulēs uzņēmumi tika informēti par radušos situāciju. Tā rezultātā 46% no uzņēmumiem, kas vēstules bija saņēmuši pielāgoja savus atalgojuma līmeņus un palielināja nodokļu maksājumus radot papildus nodokļu ieņēmumus 10 miljonu EEK apmērā. Minētās vēstules tika nosūtītas trīs kategorijās, vai nu tikai darbiniekiem, vai darbiniekiem un uzņēmējiem vai tikai uzņēmējiem. Darbinieki tika informēti par riskiem, kas saistīti ar nelegālu nodarbinātību, piemēram, sociālo garantiju zaudēšana. Uzņēmumiem iesākumā tika dota iespēja brīvprātīgi veikt nepieciešamās izmaiņas savās atskaitēs. Uzņēmumiem, kas minētos pielāgojumus neieviesa tika piemērotas stingrākas kontroles metodes. Salīdzinot nosūtīto vēstuļu pieejas var secināt, ka sekmīgākas bija tās, kas tika sūtītas gan darba devējiem, gan darba ņēmējiem.

Labās prakses veidošana ēnu ekonomikas apkarošanas jomā nenožīmē tikai atsevišķu metožu pielietošanu, bet gan efektīvāko veidu, kā savienot dažādas metodes. Bieži vien metodes, kas palielina pārbaudžu efektivitāti tiek kombinētas ar informatīvajām kampaņām, lai paaugstinātu apziņu par nodokļu maksāšanas lietderīgumu, vai brīdinātu par ēnu ekonomikas sekām un gaidāmajām pārbaudēm. Amnestijas un brīvprātīgās pieteikšanās pasākumi bieži tiek kombinēti ar bargākiem sodiem nākotnē. Līdz šim brīdim vēl nav izvērtēts, kuras no kombinācijām ir efektīvākas. Dažādu metožu kopums izmantots arī Šveicē (24.attēls).

24.attēls. Ēnu ekonomikas apkarošanas pasākumi Šveicē

GADĪJUMA IZPĒTE

Lai gan Šveice, pamatā pateicoties augstajai varas decentralizācijas pakāpei un nodokļu maksātāju apziņai ir viena no valstīm ar viszemāko ēnu ekonomikas līmeni, arī Šveices valdība īsteno pasākumu kopumu ēnu ekonomikas apkarošanai.

2008.g. Šveicē tika ieviests pasākumu kopums nelegālās nodarbinātības apkarošanai. Ar pirmo janvāri stājās spēkā jauns likums, kas noteica:

- atvieglojumus nodokļu piemērošanai sīkiem darbiem (daļēja laika nodarbinātībai, nepastāvīgiem darbiem u.c.), ieviešot vienotu pieteikšanās un nodokļu apmaksas sistēmu un tādējādi mazinot administratīvo slogu;
- reģionālajām pārvaldēm pienākumu izveidot atsevišķas pārvaldes institūciju ar lielākām kontroles iespējām;
- pasākumus efektīvākai informācijas apmaiņai, nosakot automātisku datu nodošanu ieinteresētajām institūcijām;
- jaunus sankciju veidus, paredzot ierobežotu pieeju iepirkumiem un finanšu palīdzības samazināšanu.
- pārbaudžu finansēšanas kārtību, nodalot izmaksas, ko sedz valdība un reģionālās pārvaldes.

Vienlaicīgi ar likuma spēkā stāšanos tika īstenota informatīvā kampaņa iedzīvotājiem. Pamatojoties uz iepriekš veiktiem pētījumiem tika noteikts, ka pozitīvs vēstījums labāk iedarbojas uz cilvēkiem, tāpēc kampaņa tika veidota uz pozitīva saukļa bāzes „Nē nelegālajai nodarbinātībai. Mūsu visu interesēs.” („No al lavoro nero. Nell’interesse di tutti.”), kas motivē izvēlēties legālo nodarbinātību. Kampaņas ietvaros tika uzstādīti plakāti, tika īstenota informatīvā kampaņa noteiktos ekonomikas sektoros, tika izveidota mājas lapa, kurā var pieteikties legālās nodarbinātības atbalstītāji.

Pēc pirmajiem rezultātiem pasākumu kopums tiek vērtēts pozitīvi. (37)

Vērtējot ārvalstu piemērus, jāsecina, ka katrā valstī situācija ēnu ekonomikas jomā ir individuāla un arī ēnu ekonomiku izraisītie cēloņi dažādi, līdz ar to arī pielietotajām metodēm jābūt atbilstošām katras valsts situācijai. Ne vienmēr metode, kas sekmīgi ieviesta

vienā valstī, būs vienlīdz efektīva citā, tādējādi tās jāpielāgo, lai tās atbilstu katras valsts nosacījumiem. Praksē nav viena universāla pasākumu kopuma, kura piemērošana ļautu būtiski samazināt ēnu ekonomiku.

Ēnu ekonomikas apkarošanas metožu izvērtēšanu apgrūtina gan pieejamo datu trūkums, gan arī apstākļi, ka bieži vien ir grūti nodalīt ieguvumus no katras konkrētās metodes, bet tās jāvērtē kopsakarībā ar citiem ēnu ekonomikas apkarošanas pasākumiem, kā arī valsts nodokļu un sociālās politikas izmaiņām. Vairumā gadījumu dažādi ēnu ekonomiku ierobežojošie un apkarojošie pasākumi tiek īstenoti kompleksi, sekojot katras valsts individuālajām vajadzībām. Pasākumu efektivitāti nosaka arī gaidāmais izmaksu atdeves rādītājs, kas būtu jāņem vērā, lemjot par noteikta pasākuma īstenošanu, izmaksu ziņā dārgākās un ieviešanā komplicētākās metodes ne vienmēr ir efektīvākās.

Pasaules prakse liecina par to, ka arvien lielāku popularitāti gūst metodes, kas veicina „labprātīgu” nodokļu maksāšanu, veidojot sabiedrības domu un īstenojot pasākumus legālās uzņēmējdarbības sekmēšanai. Neskatoties uz to pietiekami plaši tiek pielietoti arī pasākumi, kas palielina ēnu ekonomikas potenciālās izmaksas ar soda sankciju un kontroles pasākumu palīdzību.

III DAĻA – ĒNU EKONOMIKAS APKAROŠANAS PASĀKUMU NOVĒRTĒJUMS

1. Ievads

Pasākumu plāns ēnu ekonomikas apkarošanai un godīgas konkurences nodrošināšanai 2010.-2013.gadam aptver pasākumu kopumu ar mērķi padarīt darbošanos ēnu ekonomikā pēc iespējas neizdevīgāku un darbošanos legālajā ekonomikā pēc iespējas izdevīgāku, paralēli ieviešot pasākumus, kas atvieglo pāreju uz legālo ekonomiku un nodrošina sabiedrības informētību. Ņemot vērā iepriekšējās nodaļās veikto teorētisko atziņu un ārvalstu pieredzes izpēti, tiks veikts pasākumu plānā ietvertu pasākumu novērtējums.

Turpmākajās nodaļās tiks analizēti izstrādātie priekšlikumi pēc to atbilstības teorētiskajām atziņām un citu valstu pieredzei sadalījumā pa rīcības virzieniem. Tiks vērtēta priekšlikumu ietekme uz ekonomiku, uzņēmējdarbību, administrēšanu un sabiedrības uzvedību, nosakot vai paredzamā ietekme ir pozitīva (+), gan pozitīva, gan negatīva (+/-), negatīva (-), ietekme nav būtiska vai nosakāma (N). Tiks izdarīti secinājumi par katra rīcības virziena pasākumu kopumu.

2. Nodokļu politikas pasākumi

Nr.p.k.	PASĀKUMI IZVIRZĪTĀ MĒRĶA SASNIEGŠANAI	SAGAI DĀMĀS IETEKMES NOVĒRTĒJUMS			
		EKONOMIKA	UZŅĒMĒJDARBĪBA	ADMINISTRĒŠANA	SABIEDRĪBAS UZVEDĪBA
1.	Izvērtēt jau pastāvošos nodokļu režīmus mazajiem uzņēmumiem un izstrādāt priekšlikumus mazo uzņēmumu nodokļa maksāšanas režīmu konsolidācijai un vienkāršošanai.	+	+	+	+
2.	Pakāpeniski, ņemot vērā situāciju valsts budžetā, palielināt ar IIN neapliekamo minimumu.	+/-	+	N	+
3.	Izvērtēt pastāvošos UIN un IIN atvieglojumus no to ekonomiskās efektivitātes un administrēšanas viedokļa.	+	N	+	+

Plānotie nodokļu politikas pasākumi atbilst teorētiskajām atziņām, kas atbalsta nodokļu sistēmas un nodokļu iekasēšanas mehānismu vienkāršošanu, nodokļu sloga pārvešanu no darbaspēka uz kapitālu, kā arī pamatotu un caurspīdīgu nodokļu atvieglojumu piemērošanu.

Praksē bieži tiek lietotas dažādas nodokļu iniciatīvas ēnu ekonomikas apkarošanai. Nodokļu un sociālās apdrošināšanas sistēmu uzlabojumi tiek uzskatīti par vienu no efektīvākajām metodēm kas gūst arvien plašāku pielietojumu. Ārvalstu praksē nodokļu sistēmas vienkāršošana bieži tiek kombinēta ar nodokļu samazinājumiem, piemēram, „Mini darbu” shēmas gadījumā Vācijā, kur tiek piemēroti vienkāršoti un samazināti nodokļi par zemu atalgotiem darbiem. Attiecībā uz IIN pakāpenisku samazinājumu šī prakse tiek plaši pielietota ES valstīs, tādējādi samazinot nodokļu slogu darbaspēkam, īpaši ar zemām

atalgojuma likmēm. Kopumā no vērtējot ārvalstu pieredzi, nodokļu sistēmu vienkāršošana, administratīvā sloga mazināšana, kā arī ar IIN neapliekamā minimuma paaugstināšana vērtējama kā sekmīga un Latvijā plānotie pasākumi vērtējami pozitīvi.

Nodokļu politikas pasākumu kopums atstās pozitīvu ietekmi uz ekonomiku un uzņēmējdarbību, stimulējot legālo uzņēmējdarbību un tādējādi mazinot ēnu ekonomikas sektora potenciālos izmērus un palielinot nodokļu ieņēmumus. Tiks atvieglota nodokļu administrēšana. Paredzams, ka vienkāršota nodokļu sistēma un palielinot ar IIN neapliekamo minimumu iedzīvotāji un uzņēmēji tiks motivēti darboties legālajā darbaspēka tirgū. Jāņem vērā iespēja, ka nodokļu ieņēmumi ekonomikā, pie IIN neapliekamā minimuma palielināšanas var samazināties, bet to iespējams kompensēs papildus nodokļu ieņēmumi no legālās ekonomikas darbībām.

Attiecībā uz nodokļu politikas pasākumu kopumu ilgtermiņā apsverama iespēja nodokļu sistēmas reorganizācijai un sloga pārnesei no darbaspēka uz kapitālu, ņemot vērā, ka saskaņā ar teorētiskajām atziņām pastāv tieša korelācija starp ēnu ekonomiku un nodokļu un sociālās apdrošināšanas maksājumu slogu, bet nepastāv korelācija starp ēnu ekonomiku un kopējo nodokļu slogu.

3. Samazināt administratīvo slogu

Nr.p.k.	PASĀKUMI IZVIRZĪTĀ MĒRĶA SASNIEGŠANAI	SAGAI DĀMĀS IETEKMES NOVĒRTĒJUMS			
		EKONOMIKA	UZŅĒMĒJDARBĪBA	ADMINISTRĒŠANA	SABIEDRĪBAS UZVEDĪBA
4.	Izstrādāt priekšlikumus elektroniskās deklarēšanas sistēmas pilnveidošanai, nodrošinot automātisku deklarācijas aizpildīšanu ar VID rīcībā esošo informāciju.	+	+	+	+
5.	Izvērtēt iespējas pilnveidot nodokļu samaksas un uzskaites sistēmu. Tai skaitā iespēju izveidot sistēmu, kurā katram nodokļu maksātājam tiktu izveidots vienotais nodokļu kots, no kura tiek maksāti visi nodokļi un citi valsts obligātie maksājumi, kā arī uz kuru tiek pārskaitītas visas nodokļu pārmaksas.	+	+	+	+
6.	Sagatavot politikas plānošanas dokumentu par valsts pārvaldei iesniedzamās informācijas dublēšanās novēršanu, izvērtēt informācijas iesniegšanas biežumu, kā arī izvērtēt un atcelt prasības, kas ir formālas un nerada būtisku ietekmi uz sabiedrību.	+	+	+	+
7.	Izvērtēt iespējas izveidot sadarbības mehānismu starp kontrolējošām iestādēm, ņemot par pamatu labākās prakses piemērus (piemēram, VID un VDI sadarbība).	+	+	+	N

Viens no teorētiskajiem valsts uzdevumiem ir „reģistrācijas un atskaišu veidlapu vienkāršums” un šai sakarā minētie pasākumi atbilst teorijai un uzlabo gan uzņēmējdarbību, gan tās administrēšanu. Teorijas atziņas liecina par to, ka pastāv tieša korelācija starp

administratīvo slogu un ēnu ekonomiku un administratīvā sloga samazināšana veicina ēnu ekonomikas samazināšanos.

Citu valstu pieredze liecina par administratīvo slogu mazinošu pasākumu pozitīvo ietekmi, kā to apliecina Portugāles piemērs, lai gan to nozīme ēnu ekonomikas mazināšanā pilnībā nav novērtēta. Tiek piemēroti pasākumi gan vienkāršojot administratīvās procedūras, gan reformējot sistēmu kopumā, kā arī tiek veicināta sadarbība starp iesaistītajām institūcijām gan valsts līmenī, gan starptautiskā līmenī.

Šo pasākumu īstenošana Latvijā vērtējama kā pozitīva, administratīvā sloga mazināšana atvieglos uzņēmējdarbību un mazinās uzņēmējdarbības izmaksas, tādējādi veicinot un atvieglojot legālo uzņēmējdarbību un netieši ietekmējot ēnu ekonomikas apmērus un līdz ar to nodokļu ieņēmumus. Paredzams, ka pasākumi gūs arī pozitīvu vērtējumu sabiedrībā. Salīdzinot ar uzņēmējdarbībai nepieciešamo dokumentu skaitu un laiku, kas pavadāms dažādu saskaņojumu saņemšanai Latvijā un citās ES valstīs, Latvijā vēl joprojām ir augsts administratīvais slogs un iespējams, ka iepriekš minēto pasākumu kopums nebūs pietiekams lai atstātu būtisku ietekmi uz ēnu ekonomiku. Ieviešot administratīvo slogu mazinošus pasākumus, būtiski izvērtēt arī tieši kuras administratīvās darbības veido vislielāko slogu un koncentrēties uz šo konkrēto darbību ietekmes mazināšanu.

Tāpat jāizvērtē iespēja papildus atvieglojumu piemērošanai atsevišķām kategorijām, piemēram, mazajiem uzņēmumiem un pašnodarbinātajām personām, uzņēmējdarbības uzsākšanas periodā, kam administratīvais slogs rada visbūtiskākās izmaksas un, kas tādējādi ir spiesti meklēt alternatīvas ēnu ekonomikas virzienā.

4. Atbalsts uzticamajiem uzņēmējiem un pārejas uz legālo ekonomiku veicināšana

Nr.p.k.	PASĀKUMI IZVIRZĪTĀ MĒRĶA SASNIEGŠANAI	SAGAI DĀMĀS IETEKMES NOVĒRTĒJUMS			
		EKONOMIKA	UZŅĒMĒJDARBĪBA	ADMINISTRĒŠANA	SABIEDRĪBAS UZVEDĪBA
8.	Izstrādāt koncepciju, izvērtējot iespējas izveidot uzticamo uzņēmēju sarakstu, paredzot iespējamās tā veidošanas principus un sadarbības mehānismu, kas nodrošinātu vienlīdzīgu attieksmi arī pret ārvalstu uzņēmējiem. Izstrādājot koncepciju, izvērtēt iespēju izmantot LDDK un LBAS izstrādāto uzņēmumu „Ilgspējas indeksu”.	+	+/-	N	+
9.	Latvijas „atzītā komersanta” shēmas izveidošana muitas jomā.	+	-/+	+	N
10.	Izstrādāt koncepciju vienreizējam pasākumam par soda naudas un nokavējuma naudas dzēšanu tiem uzņēmējiem, kas līdz noteiktam brīdim samaksā nodokļu pamatparādu.	+/-	+	-	+
11.	Uz noteiktu laiku atcelt nokavējuma naudu gadījumos, kad tiek pagarināts nodokļa samaksas termiņš vai nodokļa samaksa tiek sadalīta daļās.	+/-	+	N	+
12.	Izstrādāt koncepciju un iesniegt MK, dodot iespēju personām, kuras izvairījušās no nodokļu nomaksas, segt valstij radītos zaudējumus, kas saistīti ar nodokļu	+	+	-	+

	nemaksāšanu (KL 218.p., APK 159.p.), vienlaicīgi risinot jautājumu par šo personu atbrīvošanas no atbildības iespējām, kā arī legalizēt neregistrētā darbībā iegūtos līdzekļus, tādējādi atvieglojot pāreju uz legālo ekonomiku. Ieviešams vienlaicīgi ar sākumdeklarēšanu līdz 01.07.2011.				
13.	Izstrādāt vidēja termiņa koncepciju par minimālās mēneša darba algas noteikšanu turpmākajiem gadiem, paredzot arī tās diferenciāciju atkarībā no profesiju kataloga.	+	+	N	+
14.	Paredzēt līdzīgu kritēriju kā publiskajos iepirkumos, ka pretendenta uzņēmumā ir jānodrošina vismaz 70% no vidējās algas nozarē, kā arī nepieciešamību vērtēt to, kā šīs personas ievēro nodokļu normatīvo aktu prasības, arī attiecībā uz publisko tiesību līgumu slēgšanu ar valsti (piemēram, a/s „Latvijas valsts meži” cirsma izsoles).	+	+/-	+	N
15.	Noteikt labprātīgas un savlaicīgas nodokļu samaksas faktoru kā horizontālo kritēriju pie ES fondu naudas piešķiršanas.	+	-	+	+

No teorētiskā viedokļa pasākumu kopums ietver darbības uzņēmējdarbības vides uzlabošanai, un pasākumus, kas veicina pāreju uz legālo ekonomiku, veidojot sistēmu, kurā visiem godīgajiem uzņēmējiem tiek piemērotas vienlīdzīgas iespējas. Zināms ieguldījums tiek sniegts sociālās sfēras sakārtošanai (minimālās algas gadījumā), kam ir pozitīva ietekme uz ēnu ekonomikas mazināšanu. Citās valstīs ieviestie pasākumi paredz atsevišķas normas ierobežojot negodīgo uzņēmēju dalību iepirkumos un samazinot valsts atbalstu, bet nav izskatīti pozitīvo uzņēmumu saraksta veidošanas pasākumi.

Īstenojot šīs aktivitātes, jāņem vērā sagaidāmais administratīvais slogs un papildus izdevumi to īstenošanai, kā arī sagaidāmā uzņēmēju attieksme, vērtējot potenciālos ieguvumus. Praksē plaši tiek pielietotas dažāda veida nodokļu amnestijas un nodokļu iniciatīvas piesakoties brīvprātīgi, kuru rezultāti uzrāda gan papildus nodokļu ieņēmumus valstij, gan iespējamo ēnu sektora samazināšanos. Piemērojot nodokļu amnestijas, pamatā tiek īslaicīgi piemērota samazināta nodokļu likme, kombinācijā ar bargākiem sodiem vai pastiprinātām kontrolēm nākotnē, kas veicina nelegālo ieņēmumu deklarēšanu. Jāņem vērā risks, ka, zinot par šādas iniciatīvas esamību, godīgie uzņēmēji var izvēlēties uz laiku nodokļus nemaksāt, jo tas tiem neradīs papildus zaudējumus nākotnē. Atsevišķās valstīs tiek diferencēta arī minimālā mēnešalga. Lai panāktu atalgojuma izlīdzināšanu atbilstoši vidējam līmenim sekmīgi īstenotas uzsaukuma kampaņas, aicinot uzņēmumus izvērtēt savas atalgojuma sistēmas.

Šī pasākumu kopuma vērtējums attiecībā uz ietekmi uz ēnu ekonomiku nav viennozīmīgs, palielinoties administratīvajam slogam atsevišķu pasākumu rezultātā ēnu ekonomikas apjomi var palielināties savukārt, īstenojot amnestijas pasākumus ēnu ekonomikai būtu jāsarūk. Labo uzņēmumu saraksta un veicinošo pasākumu dalībai iepirkumos un ES struktūrfondu pasākumos veiksmē ir atkarīga no uzņēmumu motivācijas un potenciālajiem ekonomiskajiem ieguvumiem iesaistoties minētajās aktivitātēs. Jāizvērtē arī atsevišķu pasākumu (labo uzņēmumu saraksta, atalgojuma līmeņa prasības) iespējamā negatīvā ietekme uz godīgo uzņēmumu konkurētspēju, kas no ēnu ekonomikas neatkarīgu iemeslu dēļ neatbilst noteiktajām prasībām, vai papildus administratīvā sloga iespaidā nebūs spējīgi izpildīt noteiktos parametrus. Papildus jāvērtē, lai šie pasākumi neapgrūtinātu jaunu uzņēmumu ienākšanu tirgū.

5. Kontrolējošo iestāžu kapacitātes nodrošināšana

Nr.p.k.	PASĀKUMI IZVIRZĪTĀ MĒRĶA SASNIEGŠANAI	SAGAI DĀMĀS IETEKMES NOVĒRTĒJUMS			
		EKONOMIKA	UZŅĒMĒJDARBĪBA	ADMINISTRĒŠANA	SABIEDRĪBAS UZVEDĪBA
16.	Izstrādāt normatīvo aktu projektus, uzliekot personām par pienākumu veikt mantiskā stāvokļa sākumdeklarēšanu un nosakot, ka par nelegāli iegūtiem ir uzskatāmi visi tie mantiskie līdzekļi, kas iegūti pēc sākumdeklarēšanas un kuru izcelsmi nav iespējams pierādīt. Sākumdeklarēšana ieviešama ne vēlāk kā 01.07.2011.	+	N	+	+/-
17.	Pilnveidot sabiedrības informēšanu par ziņošanas iespējām, ziņotāja tiesībām un garantijām.	+	N	N	+
18.	Sagatavot politikas plānošanas dokumentu par kontrolējošo iestāžu kapacitātes izvērtējumu, lai novērstu korupcijas iespējas un nodrošinātu pilnvērtīgu kontroles funkciju veikšanu.	+	+	+	+
19.	Organizēt diskusiju par iespējām atvieglot un paātrināt piekļuvi Elektronisko sakaru likumā noteiktajiem atrašanās vietas datiem operatīvās darbības subjektiem un izmeklēšanas iestādēm.	+	N	+	N
20.	Organizēt diskusiju par nepieciešamību veikt grozījumus Kredītiestāžu likumā, nosakot, ka tāda paša apjoma informācija kā Kontroles dienestam tiek sniegta arī VID.	+	+	+	N
21.	Ieviest normu, kura noteiktu, ka pēc likumā „Par nodokļiem un nodevām” noteiktā sliekšņa sasniegšanas juridiskajām personām jādeklarē visus iepriekšējā mēneša laikā skaidrā naudā veiktos darījumus – arī ar fiziskajām personām, kurām atbilstoši nodokļu jomu reglamentējošajiem normatīvajiem aktiem nav jāreģistrējas VID kā saimnieciskās darbības veicējām.	+	+/-	+	+/-
22.	Līdzīgi kā tas ir šobrīd personām, kas reģistrējas Uzņēmumu reģistrā, noteikt, ka arī fiziskajām personām, kurām jāreģistrējas VID kā saimnieciskās darbības veicējām, tas jādara pirms saimnieciskās darbības uzsākšanas, kā arī reģistrējoties jānorāda darbības jomas, kurās tās darbosies.	+	+/-	+	N
23.	Noteikt, ka, ja nodokļu maksātājs kārtu grāmatvedības reģistrus ar datoru, pēc nodokļu administrācijas pieprasījuma nodokļu revīzijas (audita) veikšanai tam jānodrošina iespēju piekļūt visai uzņēmumā esošajos datoros glabātajai informācijai, kura saistīta ar uzņēmuma grāmatvedību un tās ierakstu attaisnojuma dokumentiem un jānodrošina iespēju šo informāciju pārskatīt nodokļu administrācijas datu nesējā.	+	+/-	+/-	+/-

24.	Veikt izmaiņas normatīvajos aktos, nosakot, ka personai, kas pārdod preces vai piedāvā pakalpojumus internetā, par šo darbību ir jāinformē VID, līdzīgi kā jau šobrīd tiek reģistrētas nodokļu maksātāja struktūrvienības.	+	+/-	+	N
25.	Sakārtot likumdošanu atbilstoši OECD vadlīnijām par transferencesu piemērošanu, to pamatojumu ar dokumentiem, un, atbilstoši labākajai praksei – pagarināt iespējamo auditējamo periodu uz pieciem gadiem. Normatīvajos aktos iestrādāt iespēju komersantiem griezties VID pirms darījuma veikšanas pārbaudīt transferencesu noteikšanas atbilstību normatīvajiem aktiem (atkārtoti nodokļu auditā minētais jautājums nav pārbaudāms).	+	+	+	N
26.	Noteikt Uzņēmumu reģistram pienākumu pirms veikt reģistrāciju vai pārreģistrāciju, pārbaudīt tiesisko pamatojumu pieteikumā norādītajai komersanta juridiskajai adresei, pieprasot iesniegt dokumentus, kas to pamato, kā arī pārbaudīt, vai amatpersonai saskaņā ar ledzīvotāju reģistra datu bāzē esošajām ziņām ir deklarēta dzīves vieta.	+	+	+	N
27.	Izvērtēt iespējas koriģēt valsts nodevas apmēru, kas novērstu manipulācijas ar nekustamā īpašuma pārdošanas vērtību un izvairīšanos no valsts nodevas samaksas.	+	N	N	+

Kontrolējošo iestāžu kapacitātes nodrošināšana no teorētiskā aspekta atstāj pozitīvu ietekmi uz kontroles un sodīšanas funkciju pildīšanu no valsts puses, kas savukārt veicina ēnu ekonomikas apkarošanu. Šīs darbības vienlaicīgi ar korupciju mazinošajiem pasākumiem sniedz pozitīvu ietekmi arī uz sabiedrības domu, uzlabojot iedzīvotāju uzticību valstij.

Praksē gandrīz visu valstu nodokļus administrējošās institūcijas īsteno regulārus pasākumus pārbaūžu efektivitātes paaugstināšanai, informācijas apmaiņas un sadarbības veicināšanai korupcijas mazināšanai. Tiek izmantotas jaunas elektroniskās sistēmas iespējamo ēnu ekonomikas darbību identificēšanai, kā arī ieviestas efektīvākas metodes to apkarošanai. Tiek pielietota arī darbinieku reģistrēšana pirms nodarbinātības uzsākšanas. Minētie pasākumi palielinās iespēju pieķert nelegālajā ekonomikā strādājošos uzņēmumus un privātpersonas, bet šo pasākumu kopuma ietekme uz ēnu ekonomiku ir atkarīga no to sekmīgas ieviešanas un praktiskas pielietošanas, atbilstošajām iestādēm veicot savas uzraudzības un kontroles funkcijas.

Ieviešot pasākumus jāņem vērā papildus administratīvie izdevumi valstij, kā arī administratīvais slogs uzņēmējiem, kas var izraisīt neviennozīmīgu reakciju sabiedrībā.

6. Normatīvo aktu izstrāde

Nr.p.k.	PASĀKUMI IZVIRZĪTĀ MĒRĶA SASNIEGŠANAI	SAGAI DĀMĀS IETEKMES NOVĒRTĒJUMS			
		EKONOMIKA	UZŅĒMĒJDARBĪBA	ADMINISTRĒŠANA	SABIEDRĪBAS UZVEDĪBA
28.	Sagatavot vadlīnijas, kas noteiktu pamatprincipus normatīvo aktu izstrādāšanā, nodrošinot to pakāpenisku vienkāršošanu.	+	+	+	+
29.	Sabiedrībai saprotamu normatīvo aktu būtības un piemērošanas skaidrojumu izstrāde un publicēšana pirms jaunu normatīvo aktu spēkā stāšanās. Uzlabot sabiedrības informēšanu par Eiropas Savienības normatīvajiem aktiem un to ietekmi uz Latvijas likumdošanu.	+	+	+	+

Normatīvo aktu vienkāršošana un izpratnes veicināšana par normatīvo akti būtību atbilst gan teorētiskajām atziņām, gan citu valstu pieredzei, kur kalpo kā viens no faktoriem ēnu ekonomikas mazināšanai. Minētie pasākumi atstās pozitīvu ietekmi uz uzņēmējdarbību un sabiedrību, palīdzot uzņēmējiem un iedzīvotājiem orientēties valsts likumdošanā, novēršot netīšus ēnu ekonomikas gadījumus un atvieglojot darbību legālajā ekonomikā. Vienkāršota un vienota nodokļu sistēma atvieglos arī administrēšanas procedūras. Ņemot vērā, ka normatīvo aktu izpratnei ir būtiska loma ēnu ekonomikas novēršanā, būtu jāapsver iespēja vienkāršot un konsolidēt arī esošos normatīvo aktus.

7. Sodu politika

Nr.p.k.	PASĀKUMI IZVIRZĪTĀ MĒRĶA SASNIEGŠANAI	SAGAI DĀMĀS IETEKMES NOVĒRTĒJUMS			
		EKONOMIKA	UZŅĒMĒJDARBĪBA	ADMINISTRĒŠANA	SABIEDRĪBAS UZVEDĪBA
30.	Ziņojums par visu kontrolējošo iestāžu piemēroto administratīvo sodu struktūru, biežumu un piemēroto sodu lielumu par laiku no 01.01.2008. līdz 01.01.2010.: - kādi sodi; - cik bieži tiek piemēroti; - cik liels sods tiek piemērots (maksimālais, minimālais); - konkrētā pārkāpuma attīstība.	+	N	N	N
31.	Kontrolējošām iestādēm izstrādāt publiski pieejamas iekšējās vadlīnijas par administratīvā soda sankciju	+	+	+	+

	piemērošanas principiem, kur sods tiek piemērots balstoties uz tā samērīgumu pret konkrēto pārkāpumu.				
32.	Izstrādāt informatīvo ziņojumu attiecībā uz normatīvajiem aktiem, kas nosaka dažādu atļauju (licenču) izsniegšanu – vai tajos ir noteikts, ka minētās atļaujas (licences) tiek atņemtas, ja personai tiek atklāti nopietni pārkāpumi	+	+	+	N
33.	Pagarināt un konsolidēt periodu, par kuru darba devējam paredzama atbildība par nesamaksātajiem obligātajiem nodokļu maksājumiem par darbinieka/-u nodarbināšanu neregistrēti (šobrīd likumā „Par valsts sociālo apdrošināšanu” ir viens mēnesis, bet Darba likumā 3 mēneši).	+	-	N	N
34.	Organizēt diskusiju, lai izvērtētu iespējas paātrināt un vienkāršot kriminālprocesu nodokļu pārkāpumu lietās.	+	+	+/-	+/-
35.	Publisko iepirkumu un ES fondu naudu piešķiršanas jomā noteikt ģenerāluzņēmējam civiltiesisko atbildību par apakšuzņēmējam konstatētajiem pārkāpumiem nodokļu nomaksas un nodarbinātības jomā.	+	+/-	+	N

Sodu politikas pasākumi atbilst teorētiskajām atziņām. Valsts iedarbībai jābūt diferencētai. Uz piespiedu nelegālo ekonomiku jāiedarbojas netieši veidojot labvēlīgu tirgus vidi. Bet uz kriminālo – ar tiešo, administratīvo iedarbību kopā ar tiesībsargājošām organizācijām. Arī praktiski valstīs tiek sekmēti pasākumi sodu sistēmas atbilstības nodrošināšanai, kas palielina iedzīvotāju uzticību tiesu sistēmai. Atsevišķās valstīs ar likumu noteikta ģenerāluzņēmēju atbildība par apakšuzņēmēju saistību izpildi attiecībā pret valsti un tā sekmīgi darbojas.

Sodu politikas iniciatīvas kopumā uzskatāmas par pozitīvām un varētu netieši ietekmēt ēnu ekonomikas sektoru, mazinot sabiedrības vēlmi darboties ēnu ekonomikā un sekmēt likumpaklausīgu sabiedrības uzvedību. Atsevišķas iniciatīvas, piemēram, vadlīnijas administratīvā soda sankcijas piemērošanas principiem, nosakot vienotu sistēmu sankciju piemērošanai, vairo ar iedzīvotāju uzticību valstij un ticību sodu sistēmas pamatotībai, kā arī mazinās korupcijas risku. Savukārt pasākums, kas paredz paātrināta un vienkāršota kriminālprocesa ieviešanu, lai arī no vienas puses sodu piemērošanas rezultātā palielinās nodokļu ieņēmumus valstij, no otras puses pastāv risks, ka paātrinātās procedūras gadījumā zūd tieslietu sistēmas kvalitāte un līdz ar to arī iedzīvotāju uzticība.

Vērtējot sodu politikas pasākumus mijiedarbībā ar citiem plānotajiem pasākumiem (piemēram, amnestiju) būtu jāparedz iespēja, mainīt sodu politiku kopumā, paaugstinot soda naudas par atsevišķiem pārkāpumiem, kas pirmkārt sekmētu sabiedrības ieinteresētību citu pasākumu īstenošanā, otrkārt palielinātu ēnu sektora iespējamās izmaksas, tādējādi motivējot darboties legālajā ekonomikā.

8. Darbs ar sabiedrību

Nr.p.k.	PASĀKUMI IZVIRZĪTĀ MĒRĶA SASNIEGŠANAI	SAGAI DĀMĀS IETEKMES NOVĒRTĒJUMS			
		EKONOMIKA	UZŅĒMĒJDARBĪBA	ADMINISTRĒŠANA	SABIEDRĪBAS UZVEDĪBA
36.	Pozitīvo piemēru publiskošana – uzņēmēju un darba ņēmēju informācija par to, kāpēc tie maksā nodokļus.	+	+	N	+
37.	Negatīvo piemēru publiskošana ne tikai par atklātajiem lielajiem pārkāpumiem, bet arī ikdienā sastopamiem pārkāpumiem.	+	+	N	+
38.	Īstenot un koordinēt komunikācijas aktivitātes sabiedrības izglītošanā par nodokļu maksāšanu un ēnu ekonomikas izskaušanu	+	+	N	+
39.	Skaidri parādīt nodokļu maksātāju doto ieguldījumu pašvaldību infrastruktūras attīstībā, pakalpojumu nodrošināšanā.	+	+	N	+

Sabiedrības informēšanas un apziņas celšanas pasākumi atbilsts teorētiskajām atziņām par ēnu ekonomikas apkarošanu un attiecas uz audzināšanas funkciju, veidojot sabiedrību kas nodokļu maksāšanu uztver kā normu, nevis uzspiestu pasākumu.

Arī praksē daudzās valstīs tiek īstenotas dažādas informatīvās kampaņas bieži vien kopā ar citiem ēnu ekonomikas apkarošanas pasākumiem. Informatīvās kampaņas tiek vērstas gan uz sabiedrību kopumā gan noteiktām mērķa grupām izvēloties piemērotāko ziņu un kanālus. Informācijas pasākumi citās valstīs ir pierādījuši savu izmaksu efektivitāti, bet jāņem vērā risks, ka kampaņu efektivitāti var ietekmēt sabiedrības uztvere par ēnu ekonomiku kā normu, kas var būtiski mazināt potenciālos ieguvumus no sabiedrības informēšanas pasākumu īstenošanas. Būtisks faktors, kas apskatīts gan teorijā, gan piemērots praksē ir decentralizācija, iedzīvotāji ir labvēlīgāk noskaņoti pret nodokļu maksājumiem, ja paši var ietekmēt lēmumus par nodokļu izlietojumu, kā arī iedzīvotāju apziņu vieglāk ietekmē konkrēti apkārtnē esoši piemēri nodokļu izlietojumam. Vairākas valstis arī atzinušas, pozitīvo saukļu labāku iedarbību.

9. Ēnu ekonomikas apjoma samazināšana būvniecībā

Nr.p.k.	PASĀKUMI IZVIRZĪTĀ MĒRĶA SASNIEGŠANAI	SAGAI DĀMĀS IETEKMES NOVĒRTĒJUMS			
		EKONOMIKA	UZŅĒMĒJDARBĪBA	ADMINISTRĒŠANA	SABIEDRĪBAS UZVEDĪBA
40.	Ciešāka sadarbība un informācijas apmaiņa starp VID un EM, lai no būvkomersantu reģistra tiktu izslēgti negodīgie komersanti	+	+/-	+/-	N

Būvniecības nozarē izstrādātie priekšlikumi nepietiekami ievēro teoriju un citu valstu pieredzi, kas būvniecību izvirza ēnu ekonomikas sektoru priekšplānā, pievēršot šai nozarei īpašu vērību, ēnu ekonomikas apkarošanas īstenošanā. Vērtējot no teorētiskā viedokļa, pētījumi liecina, ka būvniecība, līdzās citām darbaspēka ietilpīgajām nozarēm ir ar visaugstāko ēnu ekonomikas īpatsvaru, ko apstiprina arī daudzu valstu empīriskie dati. Līdz ar to lielākajā daļā valstu tiek īstenoti īpaši pasākumi ēnu ekonomikas ierobežošanai šajā sektorā, gan pastiprinot kontroles mehānismus, gan īstenojot veicināšanas pasākumus, piemērojot nodokļu atlaides pasūtītājiem, kā daļu no darba samaksas, kas tiek legāli maksāta strādniekiem. Pasākumu īstenošanā iesaistās ne tikai valsts, bet arī sociālie partneri.

Izstrādātais priekšlikums vērtējams neviennozīmīgi un pastāv risks, ka tā īstenošanas rezultātā ēnu ekonomikas apjomi šajā nozarē var pat pieaugt, uzņēmumiem pilnībā pārejot uz ēnu ekonomiku, tādējādi atstājot negatīvu iespaidu uz ekonomiku un sabiedrību. Ņemot vērā augsto ēnu ekonomikas risku būvniecībā būtu jāapsver iespēja plašāka pasākumu klāsta īstenošanai.

10. Ēnu ekonomikas apjoma samazināšana izložu un azartspēļu jomā

Nr.p.k.	PASĀKUMI IZVIRZĪTĀ MĒRĶA SASNIEGŠANAI	SAGAI DĀMĀS IETEKMES NOVĒRTĒJUMS			
		EKONOMIKA	UZŅĒMĒJDARBĪBA	ADMINISTRĒŠANA	SABIEDRĪBAS UZVEDĪBA
41.	Noteikt, ka IAUI ir tiesības dot rīkojumu interneta pakalpojumu sniedzējiem veikt nelicencētu azartspēļu rīkotāju interneta protokolu un domēnu vārdu bloķēšanu.	+	N	+	N
42.	Noteikt, ka IAUI sniedz informāciju FKTK par nelegāliem interneta azartspēļu organizētājiem, kura aizliedz veikt maksājumus uz nelicencētu azartspēļu organizētāju kontiem.	+	N	+	N
43.	Konstatēta pārkāpuma gadījumā ļaut IAUI izņemt azartspēles organizēšanas rīkus.	+	N	+	N

44.	Precizēt azartspēļu reklāmas un sponsorēšanas definīcijas, noteikt, ka atbildība par azartspēļu reklāmas pārkāpumiem attiecināma gan uz visiem azartspēļu organizētājiem, gan reklāmas publicētājiem, noteikt IAUI kompetenci izskatīt aizliegtas azartspēļu reklāmas izplatīšanas pārkāpumu lietas un palielināt sodu par minētā aizlieguma pārkāpšanu.	+	N	+	N
45.	Precizēt prasības TV spēļu, SMS spēļu organizēšanai un ierobežojumus azartspēļu rādīšanai un reklāmai televīzijā.	+/-	+/-	N	+
46.	Izstrādāt koncepciju azartspēļu iekārtu saslēgšanai vienotā tīklā, paredzot tajā, ka process veicams divos etapos. Pirmais posms – pāreja uz elektronisko skaitītāju lietošanu (atceļot mehānisko skaitītāju lietošanu) līdz 2012.gada 1.janvārim, otrais posms – iekārtu saslēgšana vienotā tīklā līdz 2015.gadam pie nosacījuma, ka IAUI un komersantiem ir pietiekoši finanšu līdzekļi sistēmas izveidošanai un ieviešanai.	+	N	+	N
47.	Samazināt nodokļa likmi interaktīvajām spēlēm no 10% uz 5% no ieņēmumiem, to pielīdzinot citu valstu likmju līmenim, tādējādi radot interesi pašlaik nelegāli darbojošiem organizatoriem no zemo nodokļu valstīm un citām valstīm pieprasīt un saņemt interneta azartspēļu organizēšanas licenci Latvijā.	+	+	N	N
48.	Jāparedz regulējums pokera turnīru organizēšanai un jānosaka atsevišķu nodokļa likmi pokera turnīru organizētājiem.	+	N	N	N
49.	Pārskatīt totalizatora nodokļa aprēķināšanas metodi, nosakot, ka ir jāveic nodokļa pārrēķins par gadu.	N	N	N	N
50.	Noteikt, ka arī par izložu un azartspēļu nodokļa samaksas kavējumu tiek aprēķināta nokavējuma nauda 0,05% apmērā kā attiecībā uz citiem nodokļiem.	N	N	N	N
51.	Atteikties no valsts nodevas par marķējuma zīmju izsniegšanu attiecīgi palielinot nodokļa likmi azartspēļu iekārtām.	N	N	N	N
52.	Izvērtēt IIN maksāšanas kārtību par izmaksātajiem/saņemtajiem laimestiem.	N	N	N	N

Nelegālās azartspēles veido vienu no melnās ēnu ekonomikas sastāvdaļām, bet kriminālajā ekonomikā šiem noziegumiem nav būtiska loma. No teorijas viedokļa šī ēnu ekonomikas daļa ir izskaužama, piemērojot atbilstošus sodus un kontroles mehānismus. Ārvalstīs šī nozare netiek izvirzīta prioritāšu sarakstā. Atsevišķos pasākumos ir pieminēta sodīšanas funkcija un pārējie pasākumi ir vērsti uz kontroles kvalitātes uzlabošanu un uzlabotas kontroles un sodīšanas funkcijas, kā arī samērīga nodokļu likme varētu ietekmēt nelegālo azartspēļu apjomu, tādējādi mazinot ēnu ekonomiku, bet kopumā pasākumu kopuma ietekme uz ēnu ekonomiku varētu būt ierobežota.

11. Ēnu ekonomikas apjoma samazināšana transporta nozarē

Nr.p.k.	PASĀKUMI IZVIRZĪTĀ MĒRĶA SASNIEGŠANAI	SAGAI DĀMĀS IETEKMES NOVĒRTĒJUMS			
		EKONOMIKA	UZŅĒMĒJDARBĪBA	ADMINISTRĒŠANA	SABIEDRĪBAS UZVEDĪBA
53.	Sagatavot un publiskot skaidrojumu VID muitas iestādēm un uzņēmējiem par tiešās pārstāvības izmantošanu muitas jomā, kurā ir ietverts arī skaidrojums par pārstāvja un pārstāvētās personas tiesībām un atbildību.	+	+	N	N
54.	Lai apkarotu nelegālus pasažieru pārvadājumus, papildināt Ministru kabineta 2008.gada 18.augusta noteikumus Nr. 665 „Autopārvadājumu kontroles kārtība”, tajos nosakot lekšzemes pasažieru pārvadājumu kontroli, t.i., nosakot detalizētu kārtību pasažieru pārvadājumu kontroles procesā, piemēram, nosakot kā Autotransporta inspekcijas kontrolieris, kontrolējot transportlīdzekļus, kas pārvadā pasažierus, pārbauda arī biļešu izsniegšanu, veicot biļetes kontrolpirkumu, kā arī tiesības veikt amata pienākumus bez attiecīga formas tērpa.	+	+	+	N

Pasākumu kopums atbilsts teorijai. Transporta nozare pētījumos ietver samērā būtisku ēnu ekonomikas sektoru. Ārvalstu prakse ēnu ekonomikas ierobežošanai šajā nozarē nav aplūkota, bet minētie pasākumi var tikt uzskatīti par kontroles un soda funkciju uzlabojumiem kas citās valstīs tiek īstenoti ar vai bez nozares fokusa. Pasākumu ietekme uz ekonomiku un uzņēmējdarbību varētu būt neliela, galvenokārt skarot nozarē strādājošos uzņēmumus un sekmējot visu līdzekļu uzrādīšanu. Paredzami papildus izdevumi administrēšanai.

12. Ēnu ekonomikas apjoma samazināšana lauksaimniecībā, zivsaimniecībā un mežniecībā

Nr.p.k.	PASĀKUMI IZVIRZĪTĀ MĒRĶA SASNIEGŠANAI	SAGAI DĀMĀS IETEKMES NOVĒRTĒJUMS			
		EKONOMIKA	UZŅĒMĒJDARBĪBA	ADMINISTRĒŠANA	SABIEDRĪBAS UZVEDĪBA
55.	Pilnveidot ziņošanas kārtību par sezonas darbinieku pieņemšanu darbā.	+	+/-	+	+

56.	Izvērtēt nepieciešamību papildināt likuma „Par pievienotās vērtības nodokli” 13. ⁴ pantu ar komersantiem, kas darbojas zivsaimniecības nozarē, nosakot produktus, kam būtu piemērojama īpašā PVN maksāšanas un priekšnodokļa atskaitīšanas kārtība.	+	+	N	N
-----	--	---	---	---	---

Izvēlētā nozare un pasākumi atbilst teorētiskajām nostādnēm, lai gan pasākumu kopums ir nepilnīgs un neaptver visus sektorus (lauksaimniecību, zivsaimniecību un mežsaimniecību). Attiecībā uz sezonas darbinieku pieņemšanu darbā citās valstīs tiek īstenotas iniciatīvas, nosakot nodokļu atvieglojumus un vai atvieglotu darbinieku reģistrācijas kārtību. Pasākumu īstenošanas ietekme uz ēnu ekonomiku šajā nozarē varētu būt nebūtiska, pietiekami nemazinot ēnu ekonomikas apjomu. Būtu jāapsver iespēja papildus fokusētu pasākumu ieviešanai, kas orientēti uz nelegālās nodarbinātības un ieņēmumu nedeklarēšanas apkarošanu šajā nozarē.

13. Ēnu ekonomikas apjoma samazināšana mazumtirdzniecībā

Nr.p.k.	PASĀKUMI IZVIRZĪTĀ MĒRĶA SASNIEGŠANAI	SAGAI DĀMĀS IETEKMES NOVĒRTĒJUMS			
		EKONOMIKA	UZŅĒMĒJDARBĪBA	ADMINISTRĒŠANA	SABIEDRĪBAS UZVEDĪBA
57.	Izstrādāt priekšlikumus kases aparātu un kases sistēmu programmatūras uzraudzības nodrošināšanai tajos gadījumos, kad ir notikusi pretlikumīga iejaukšanās kases aparātu un kases sistēmu programmatūrā.	+	N	+	N
58.	Nepieciešams pastiprināt atbildību par kases aparātu un kases sistēmu kontroli nesaglabāšanu. Īpaši nepieciešams līdz brīdim, kad tiks sakārtota iepriekšējā uzdevumā minētā problēma.	+	-	+	N
59.	Organizēt diskusiju par risinājumiem kā samazināt krāpšanās iespējas biļešu tirdzniecībā.	+	N	N	N

Pasākumu kopums atbilst teorijai un pētījumu secinājumiem, bet to piemērošana ir nepilnīga. Tirdzniecība visā pasaulē ir ēnu ekonomikas darbības sektors t.sk. arī Latvijā, bet teorija un pētījumi iesaka izvērtēt arī vairumtirdzniecību. Attiecībā uz kases aparātu lietošanu citās valstīs īstenotas dažādas iniciatīvas gan nosakot limitus līdz kuriem kases aparāti nav nepieciešami, gan izmantojot jaunākās tehnoloģijas pārbaužu efektivitātes nodrošināšanai.

Pasākumu kopums vērtējams pozitīvi, lai gan tas nav pilnīgs, un efektīva tā ieviešana varētu mazināt ēnu ekonomikas apjomus nozarē, atstājot pozitīvu iespaidu uz ekonomiku. Jāņem vērā arī negatīvais efekts, ko varētu atstāt papildus apgrūtinājumi uzņēmējiem. Papildus šiem pasākumiem būtu nepieciešams izstrādāt aktivitātes tieši šai nozarei, kas būtu orientētas uz nelegālās nodarbinātības apkarošanu, kā arī papildus kontroles mehānismus, kas ierobežotu ieņēmumu neuzrādīšanas gadījumus.

14. Ēnu ekonomikas apjoma samazināšana metālapstrādē

Nr.p.k.	PASĀKUMI IZVIRZĪTĀ MĒRĶA SASNIEGŠANAI	SAGAI DĀMĀS IETEKMES NOVĒRTĒJUMS			
		EKONOMIKA	UZŅĒMĒJDARBĪBA	ADMINISTRĒŠANA	SABIEDRĪBAS UZVEDĪBA
60.	Ieviest reverso PVN piemērošanas kārtību metāllūžņu savākšanai un pārstrādei.	+	+	N	N
61.	Pārskatīt IIN piemērošanu metāllūžņu pirmreizējai savākšanai no iedzīvotājiem.	+	+	N	+

Teorija neparedz šīs nozares darbības ierobežošanu attiecībā uz ēnu ekonomikas apkarošanas pasākumiem, tieši tāpat kā pētījumi. To daļēji var saistīt ar Latvijas īpatnībām, kā arī ar teorijā ieteikto nozari „ražošana un apstrādes rūpniecība”. Arī ārvalstu pieredze šajā nozarē nav aplūkota. Minētie pasākumi var tikt traktēti kā nodokļu iniciatīvas, kas savukārt var pozitīvi ietekmēt ēnu ekonomikas mazināšanos. Metožu ieviešanā jāizvairās no šķēršļu radīšanas uzņēmējiem.

Lai gan pasākumu plāns ēnu ekonomikas apkarošanai un godīgas konkurences nodrošināšanai kopumā vērtējams kā pozitīvs un sekmīga pasākumu īstenošana ierobežos ēnu ekonomikas darbības, plāna darbības lauku iespējams papildināt, gan ar vispārīgām aktivitātēm, gan nozaru pasākumiem. Jāizvērtē plānā ietvertos pasākumu savstarpējā mijiedarbība gan starp dažādiem rīcības virzieniem, gan ekonomikas sektoriem, veidojot vienotus uz mērķi orientētus pasākumu kopumus no savstarpēji papildinošām aktivitātēm, kā tas varētu būt, piemēram, sasaistot informēšanas pasākumus ar nodokļu amnestijām vai tieši pretēji ar bargākajiem kontroles mehānismiem.

Plānā nav paredzēti vai paredzēti nebūtiski pasākumi tādos virzienos, kā valsts sociāli-ekonomiskās attīstības valstiska stratēģija, sociālā politika, sadarbība ar pilsoņu sabiedrības institūtiem un sadarbība ar starptautiskām organizācijām (skatīt 5.sadaļu). Īpaši nozīmīgi varētu būt pasākumi, kas novērš nepilnības sociālajā jomā, mazinot plaisu starp valsti un iedzīvotājiem un mazinot ēnu ekonomikas īpatsvaru ilgtermiņā. Iespējami papildus pasākumi arī nodokļu likumdošanā, mazinot nodokļu slogu uz darbaspēku, īpaši zemu atalgotajām grupām.

No teorijas viedokļa jāapsver pasākumi, kas ietekmē iedzīvotāju izvēli par labu ēnu sektoram pamatojoties uz uzticības trūkumu valsts pārvaldes iestādēm, neapmierinātību ar nodokļu un sabiedrisko pakalpojumu un infrastruktūras piedāvājumu, zemu iespēju tapt piekļertiem nelegālajā nodarbinātībā un izvairoties no nodokļiem. Šo faktoru ietekmes mazināšanai atsevišķos gadījumos nepieciešamas radikālas pastāvošās sistēmas reformas, kas no citu valstu pieredzes var tikt aizstātas ar mērķtiecīgiem pasākumiem.

Būtiski papildinājumi iespējami plānā paredzētajos pasākumos nozaru griezumā, gan nodrošinot papildus pasākumus jau identificētajās nozarēs, gan pievienojot pasākumu plānā jaunas nozares, kas pamatojoties uz pētījumu rezultātiem un Latvijas situāciju darbojas ar augstu ēnu ekonomikas īpatsvaru: vairumtirdzniecība, viesnīcas un restorāni, noliktavas un komunikācijas, finanses un finanšu starpniecība, nekustamais īpašums, noma un biznesa aktivitātes, medicīna, ražošanas un apstrādes rūpniecība u.c. Nepieciešams papildus izvērtēt ēnu ekonomikas apjomus katrā no nozarēm un paredzēt mērķtiecīgu pasākumu kopumus ēnu ekonomikas apkarošanai tieši nozaru griezumā.

IV DAĻA PRIEKŠLIKUMI RISINĀJUMU PILNVEIDOŠANAI

1. Nodokļu politikas pasākumi

1. Izvērtēt iespēju ieviest papildus izmaiņas nodokļu sistēmā, veicinot nodokļu sloga pārvešanu no darbaspēka uz kapitālu. Šo izmaiņu ietekmē tiks samazināta starpība starp ieguvumiem no darbības ēnu ekonomikā un legālajā ekonomikā īpaši sabiedrības slāņiem ar zemu ienākumu līmeni, kas visbiežāk izvēlas ēnu sektoru.
2. Izvērtēt iespēju piemērot nodokļu vienkāršošanu, vienlaikus ar nodokļu samazinājumu zemu atalgo tiem darbiem. Šīs izmaiņas veicinātu darba devēju un darbinieku motivāciju pāriet uz legālo ekonomiku.
3. Īstenojot pasākumus, izvērtēt ēnu ekonomikas apkarošanas pasākumu efektivitāti nodokļu politikas kontekstā saistībā ar vispārējām nodokļu izmaiņām.

2. Administratīvā sloga samazināšana

1. Ieviešot pasākumus, fokusēt tos uz administratīvajām darbībām, kas rada vislielāko administratīvo slogu kā uzņēmējiem, tā privātpersonām.
2. Apsvērt iespēju administratīvo procesu vienkāršošanai noteiktām kategorijām (mazajiem uzņēmumiem, pašnodarbinātajiem, uzņēmējdarbības uzsākšanai), kurām administratīvā sloga izmaksas relatīvi ir vislielākās, tādējādi stimulējot pāreju uz legālo ekonomiku un darbību tajā.

3. Atbalsts uzticamajiem uzņēmējiem, pārejas uz legālo ekonomiku veicināšana

1. Īstenojot pasākumus uzticamo uzņēmēju atbalstam, nodrošināt administratīvā sloga nepalielināšanos, vai būtiskus ieguvumus, kas atsvērtu administratīvā sloga pieaugumu. Tādējādi tiks veicināta uzņēmumu motivācija izmantot minēto pasākumu radītās priekšrocības.
2. Nodokļu amnestiju piemērošanā paredzēt papildus darbības to efektivitātes veicināšanai, piemēram, nodokļu atlaides uz amnestijas laiku un pastiprinātas kontroles un vai paaugstinātas sankcijas pēc amnestijas termiņa beigām;
3. Līdzās ierobežojumiem attiecībā uz pieeju ES fondiem un publisko tiesību līgumiem, apsvērt iespēju par uzsaukuma kampaņu īstenošanu dažādos līmeņos, aicinot labprātīgi izstāties no ēnu ekonomikas darbībām. Tā rezultātā papildus tiktu veicināta pāreja uz legālo ekonomiku.

4. Kontrolējošo iestāžu kapacitātes nodrošināšana

1. Ieviešot aktivitātes, izvērtēt papildus administratīvo slogu un izmaksas attiecībā pret sagaidāmajiem uzlabojumiem un papildus nodokļu ieņēmumiem.
2. Veicināt elektronisko sistēmu izmantošanu kontrolējošo iestāžu darbībā, to sinhronizāciju un jaunus pielietojuma veidus, piemēram, ēnu ekonomikas darbību identificēšanai vai risku analīzei. Tā rezultātā ilgtermiņā tiktu samazinātas administrēšanas izmaksas un palielināta kontrolējošo iestāžu darbības efektivitāte.

5. Tiesību aktu izstrāde

1. Apsvērt iespēju par esošo normatīvo aktu vienkāršošanu un konsolidāciju. Vienkāršojot tiesību aktu sistēmu tiktu novērsts viens no ēnu ekonomikas cēloņiem, kā arī veicināta iedzīvotāju izpratne un uzticība tieslietu sistēmai, kas veicinātu ēnu ekonomikas mazināšanos.

6. Soda politika

1. Apsvērt iespēju par vispārējām sodu politikas izmaiņām, palielinot soda sankcijas par atsevišķiem nodarījumiem, kas veido lielāko ēnu ekonomikas īpatsvaru (piemēram, nelegālā nodarbinātība, ieņēmumu neuzrādīšana u.c.), tādējādi palielinot risku un potenciālās izmaksas darbojoties ēnu ekonomikā.
2. Izvērtēt soda sankciju piemērošanu saistībā ar citiem ēnu ekonomikas apkarošanas pasākumiem (piemēram, amnestiju), tādējādi palielinot šo pasākumu sagaidāmo efektivitāti.

7. Darbs ar sabiedrību

1. Izvērtēt iespēju sabiedrības informēšanas pasākumus īstenot mijiedarbībā ar citiem ēnu ekonomikas apkarošanas pasākumiem. Tādējādi tiktu palielināta pasākumu efektivitāte, kā arī veicināta sabiedrības izpratne, ne tikai par ēnu ekonomiku, bet arī plānotajiem pasākumiem tās novēršanai.

8. Ēnu ekonomikas apjoma samazināšana nozaru griezumā

1. Apsvērt papildus pasākumu īstenošanu nozarēs ar būtisku ēnu ekonomikas īpatsvaru, kas pasākumu plānā nav iekļautas:
 - a. korrūpciecība,
 - b. medicīna,
 - c. apsardzes pakalpojumi,
 - d. viesnīcas un restorāni,
 - e. sabiedriskie pakalpojumi, piemēram, telpu uzkopšana un sabiedriskā ēdināšana,
 - f. ražošanas un apstrādes rūpniecība,
 - g. vairumtirdzniecība,
 - h. komunikācijas.

-
2. Papildināt piedāvāto ēnu ekonomikas apkarošanas pasākumu klāstu nozīmīgākajās no iekļautajām nozarēm:
 - a. būvniecībā,
 - b. lauksaimniecībā, zivsaimniecībā, mežniecībā.

9. Citi

1. Izvērtēt Pasākumu kopumu ēnu ekonomikas apkarošanai un godīgas konkurences nodrošināšanai valsts ekonomiskās attīstības stratēģiju līmenī.
2. Ēnu ekonomikas apkarošanas pasākumos pievērst uzmanību sociālajai un nodarbinātības politikai, kas ir viens no primārajiem ēnu ekonomiku izraisošajiem faktoriem Latvijā.
3. Apsvērt pasākumus, kas paredz sadarbības veidošanu ēnu ekonomikas apkarošanā ar sociālajiem partneriem, kā arī sabiedrību Latvijas mērogā, kā arī sekmēt starptautisku sadarbību.
4. Pievērst pastiprinātu uzmanību ēnu ekonomiku izraisošajiem faktoriem Latvijā un izskatīt iespēju īstenot plašāku pasākumu klāstu, lai novērstu ēnu ekonomiku izraisītos cēloņus.
5. Pārskatīt plānā iekļautos pasākumus kam nav būtiskas ietekmes uz ēnu ekonomiku.
6. Paredzēt iespēju izstrādāt secīgus konkrētu pasākumu kopumus noteiktu problēmu risināšanai (piemēram, nodokļu amnestijas papildinot ar informatīvajām kampaņām un bargākiem sodiem vai intensīvākām kontrolēm).

Izmantotās literatūras saraksts

1. E. Brēķis Latvijas ēnu ekonomikas modelēšana nodokļu politikas aspektā Promocijas darba kopsavilkums. Rīga, 2007
2. Eiropas nodokļi Latvijā. Latvijas Ekonomists, 2005.
3. Де Сото Э. Иной путь. Невидимая революция в третьем мире. М., Catallaxy, 1995.
4. Латов М.И. Экономика вне закона, М. 2001
5. Попов Ю.Н., Тарасов М.Е. Теневая экономика в системе рыночного хозяйства, изд. Экономика, Москва, 2005
6. Портес А. Неформальная экономика и ее парадоксы. Журнал: Экономическая социология. 2003. Т. 4. № 5
7. Сергеев Е. Теневики: борьба с дельцами теневой экономики. М., 2000.
8. Andreas Buehn, Friedrich Schneider Corruption and the Shadow Economy: A Structural Equation Model Approach, May 2009 int. Institute for the Study of Labor, IZA DP No. 4182
9. D. Enste, Fr. Schneider Increasing shadow economies all over the world-fiction or reality? IZA Discussion paper No 26, December 1998
10. John Cullis, Philip Jones Public Finance and public choice: analytical perspectives. Oxford, 2008
11. Klara Sabirianova Peter Income Tax Flattening: Does It Help to Reduce the Shadow Economy? June 2009, Institute for the Study of Labor, IZA DP No. 4223
12. Friedrich Schneider, Andreas Buehn, Claudio E. Montenegro (The World Bank) Shadow Economies All over the World New Estimates for 162 Countries from 1999 to 2007 Development Research Group; Poverty and Inequality Team & Europe and Central Asia Region, Human Development Economics Unit July 2010
13. Schneider, Klinglmaier Transparency International Releases, The Year 2000 Corruption Perceptions Index (2004)
14. Ekaterina Vostroknutova Shadow Economy, Rent-Seeking Activities and the Perils of Reinforcement of the Rule of Law. William Davidson Institute Working Paper Number 578; June 2003
15. Andrei Yakoviev Black cash tax evasion in Russia: Its forms, incentives and consequences at firm level. Bank of Finland, Institute for Economies in Transition, 1999. No. 3
16. Ekonomika ēnā starp skaitļiem un emocijām 4. janvāris (2010) lv.lv/?menu=doc&id=203101
17. Dominik H. Enste Regulation and Shadow Economy: Empirical Evidence for 25 OECD-countries
<http://lsfiwi.wiso.uni-potsdam.de/projekte/schattenwirtschaft/index-schattenwirtschaft.html>)
18. Dominik H. Enste The Shadow Economy and Institutional Change in EU Accession Countries <http://www.csd.bg/fileSrc.php?id=10415>
19. Feld, L.P. and C. Larsen (2008), "Black" Activities Low in Germany in 2006, News from the Rockwool Foundation Research Unit, March 2008, 1-12.
www.econ.jku.at/.../LatestResearch2010/SurveyShadEconTaxEvasion.pdf
20. Lars P. Feld and Friedrich Schneider Survey on the shadow economy and undeclared earnings in OECD countries
<http://www.econ.jku.at/Schneider>
21. Helmut Herwartz, Friedrich Schneider, Egle Tafenau One share fits all? Regional variations in the extent of shadow economy in Europe; February 8, 2010 lsfiwi.wiso.uni-potsdam.de/.../02%20Herwartz_Schneider_Tafenau_One_share_fits_all_potsdam2010.pdf

22. Marcus Ruge Determinants and size of the shadow economy. An empirical Structural Equation Model with latent variables April 2010
<http://lsfiwi.wiso.uni-potsdam.de/projekte/schattenwirtschaft/index-schattenwirtschaft.html>
23. Friedrich Schneider Reducing the Shadow Economy in Germany: A Blessing or a Curse
<http://www.econ.jku.at/members/Schneider/files/publications/ShadEconTISCR.pdf>
24. Claudio Quintano and Paolo Mazzocchi Some alternative estimates of underground economies
<http://lsfiwi.wiso.uni-potsdam.de/projekte/schattenwirtschaft/index-schattenwirtschaft.html>
25. Colin C. Williams, Piet Renooy „Measures to tackle undeclared work in the European Union”, 2009
26. Eurofund datu bāze:
<http://www.eurofound.europa.eu/areas/labourmarket/tackling/search.php>
27. Friedrich Schneider, A.T.Kearney „The Shadow Economy in Europe”, 2005
28. Bruno S. Frey, Friedrich Schneider „Informal and Underground Economy”, 2000
29. Bundesministerium für Finance „Combating fraud in the interest of taxpayers”, 2007
30. Lielbritānijas Valsts Kases mājas lapa <http://www.hm-treasury.gov.uk/ots.htm>
31. <http://www.skatteverket.se/fordigsomar/foretagare/kassaregister/newcashregisterlegislationbecomeseffective1january2010.4.69ef368911e1304a6258000272.html>
32. Colin C. Williams, Edwin Herlings, Piet Renooy „Tackling undeclared work in the European Union”, 2008
33. Eiropas Komisija, „Komisijas paziņojums Padomei, Eiropas Parlamentam, Eiropas Ekonomikas un Sociālo lietu Komitejai un Reģionu Komitejai „Pastiprināta cīņa ar nelikumīgu nodarbinātību”, 2007
34. http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:YtHdI_TBVdcJ:www.business.lv/finanses-apdrosinasana/comment/id/7605/nodoklu-amnestija-italija-lavusi-atgriezt-valstivairak-neka-80-miljonuseiro+nodok%C4%BCu+amnestija+it%C4%81lija&cd=3&hl=lv&ct=clnk&gl=lv
35. http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:Vi_3-ywas3AJ:lv.lv/%3Fmenu%3Ddoc%26id%3D214830+nodok%C4%BCu+amnestija+lielbrit%C4%81nija&cd=4&hl=lv&ct=clnk&gl=lv
36. Gebhard Kirchgassner „Tax Morale, Tax Evasion, and the Shadow Economy”, 2010
37. www.no-al-lavoro-nero.ch

Pielikumi

- Pielikums Nr.1 – Dzimuma, vecuma un nodarbošanās loma ēnu ekonomikas veidošanā
- Pielikums Nr.2 – Ēnu ekonomikas apjomi un faktori Empīrisks strukturālo vienādojumu modelis ar slēpto mainīgo
- Pielikums Nr.3 – Ēnu ekonomika OECD valstīs, % no IKP
- Pielikums Nr.4 – Ēnu ekonomika jaunajās valstīs gadu laikā
- Pielikums Nr.5 – Ēnu ekonomika centrālajā un Austrumeiropā
- Pielikums Nr.6 – Ēnu ekonomika bijušajās PSRS valstīs
- Pielikums Nr.7 – Ēnu ekonomika attīstības valstīs
- Pielikums Nr.8 – Korupcijas uztveres indekss
- Pielikums Nr.9 – Ēnu ekonomikas novērtētie indikatori
- Pielikums Nr.10 – Ēnu ekonomikas apjomi un faktori

Pielikums Nr.1 – Dzimuma, vecuma un nodarbošanās loma ēnu ekonomikas veidošanā

Dzimuma, vecuma un nodarbošanās loma ēnu ekonomikas veidošanā (19)

<i>Dzimuma, vecuma un nodarbošanās loma ēnu ekonomikas veidošanā</i>				
Melno aktivitāšu realizācija				
	2001	2004	2005	2006
		%		
Vīrieši	14.5	13.4	13.9	9.0
Sievietes	6.5	4.5	8.5	5.3
18-19-gadi	16.6	24.3	13.9	8.8
20-29-gadi	19.1	13.4	21.0	11.1
30-39-gadi	13.2	12.2	13.3	11.2
40-49-gadi	10.0	10.3	9.4	4.8
50-59-gadi	7.4	5.1	8.5	7.6
60-69-gadi	5.6	2.6	8.2	4.3
70-74-gadi	1.0	3.0	2.9	1.3
Pašnodarbinātie/ līdztirdzniecības				
ģimenes loceklis	12.1	1.7	9.9	16.2
Algotie darbinieki	7.1	8.9	10.2	5.0
Kvalificēts darbinieks	19.2	16.6	13.8	13.7
Nekvalificēts darbinieks, bezdarbnieks	8.2	8.9	14.0	6.9
Pensionārs	20.7	17.1	19.1	7.0
Students	4.2	3.6	6.3	3.2
Citi	27.3	14.6	15.3	8.2
Kopā	8.7	6.1	10.8	6.3
Personu skaits	10.4	8.8	11.1	7.2
	5,686	2,143	2,144	1,083

Pielikums Nr.2 - Ēnu ekonomikas apjomi un faktori Empīrisks strukturālo vienādojumu modelis ar slēpto mainīgo

Ēnu ekonomikas apjomi un faktori (22)

	Valsts	Indekss	Ēnu ekonomika%
Indekss 1-2	Jaunzēlande	1.0	6.1%
	Somija	1.3	6.8%
	Vācija	1.5	7.5%
	Austrālija	1.8	8.2%
	Apvienotā Karaliste	2.0	8.8%
	Kanāda	2.0	8.8%
Indekss 2-4	Šveice	2.1	9.0%
	Norvēģija	2.1	9.1%
	Nīderlande	2.1	9.0%
	Zviedrija	2.7	10.7%
	Japāna	2.8	11.0%
	ASV	2.9	11.4%
	Īrija	2.9	11.5%
	Francija	3.3	12.4 %
	Austrija	3.3	12.5%
	Vācija	3.5	13.0%
Indekss 4-6	Beļģija	4.5	15.8%
	Slovēnija	4.6	16.0%
	Spānija	4.8	16.5%
	Portugāle	5.0	17.1%
	Kipra	5.1	17.5%
	Koreja	5.2	17.5%
	Igaunija	5.5	18.6%
	Slovākija	5.9	19.5%
	Čehija	5.9	19.7%
	Itālija	6.6	21.4%
Indekss 6-10	Ungārija	6.7	21.8%
	Grieķija	6.7	21.8%
	Polija	7.3	23.4%
	Lietuva	7.7	24.5%
	Turcija	8.9	24.5%
	Meksika	9.2	28.6%
	Bulgārija	9.3	28.8%
	Latvija	9.6	29.6%
	Rumānija	9.6	29.7%

Pielikums Nr.3 - Ēnu ekonomika OECD valstīs, % no IKP

Ēnu ekonomika OECD valstīs (5)

Valsts	Vidējie dati par 1989-1990	Vidējie dati par 1994-1995	Vidējie dati par 1999-2000
Grieķija	22,6	28,6	28,7
Itālija	22,8	26,0	27,1
Portugāle	15,9	22,1	22,7
Spānija	16,1	22,4	22,7
Beļģija	19,3	21,5	22,2
Zviedrija	15,8	19,5	19,2
Norvēģija	14,8	18,2	19,1
Somija	13,4	18,2	18,1
Dānija	10,8	17,8	18,0
Kanāda	12,8	14,8	16,0
Vācija	11,8	13,5	16,0
Īrija	11,0	15,4	15,9
Francija	9,0	14,5	15,2
Austrālija	10,1	13,5	14,5
Nīderlande	11,9	13,7	13,1
Jaunzēlande	9,2	11,3	12,8
Lielbritānija	9,6	12,5	12,7
Japāna	8,8	10,6	11,2
Austrija	6,9	8,6	9,8
ASV	6,7	8,8	8,7
Šveice	6,7	7,8	8,6
Vidēji	13,2	15,7	16,7

Pielikums Nr.4 - Ēnu ekonomika jaunajās valstīs gadu laikā

Valsts	1999	2000	2001	2001	2003	2004	2005	2006
Bulgārija	35,0	34,8	34,9	35,0	35,4	35,4	36,3	36,4
Čehija	17,7	18,1	17,7	17,9	17,9	17,8	18,3	18,3
Igaunija	36,8	37,1	37,1	37,5	37,8	37,5	38,2	38,1
Ungārija	23,0	22,8	23,2	23,3	23,2	23,3	24,3	24,3
Latvija	37,6	37,3	37,6	37,7	36,2	38,7	39,4	39,2
Lietuva	28,3	28,2	28,4	28,9	29,2	29,2	30,2	30,5
Polija	25,9	26,0	26,1	26,1	26,1	26,0	27,3	26,7
Rumānija	35,6	35,6	35,8	35,9	36,0	36,2	36,9	37,5
Slovākija	16,7	16,5	16,9	17,1	17,1	17,1	18,2	18,3
Slovēnija	25,8	26,5	26,6	26,7	26,8	26,9	27,3	27,2

Pielikums Nr.5 - Ēnu ekonomika centrālajā un Austrumeiropā

Ēnu ekonomika centrālajā un Austrumeiropā (5)

Valsts	% no visas ekonomikas
Gruzija	32,7
Horvātija	28,5
Ungārija	28,4
Rumānija	18,3
Čehija	14,5
Polija	13,9
Slovākija	10,2
Vidēji	20,9

Pielikums Nr.6 - Ēnu ekonomika bijušajās PSRS valstīs

Ēnu ekonomika bijušajās PSRS valstīs (5)

Valsts	% no visas ekonomikas
Gruzija	63,0
Azerbaidžāna	59,3
Ukraina	47,3
Krievija	41,0
Moldāvija	37,7
Latvija	34,8
Kazahstāna	34,2
Lietuva	25,2
Baltkrievija	19,1
Igaunija	18,5
Uzbekistāna	8,0
Vidēji	35,3

Pielikums Nr.7 - Ēnu ekonomika attīstības valstīs

Ēnu ekonomika attīstības valstīs (5)

Valsts	% no visas ekonomikas
Bolīvija	57
Čīle	30
Kolumbija	53
Ziloņkaula Krasts	53
Ekvadora	40
Etiopija	33
Gambija	72
Madagaskara	43
Meksika	35
Peru	51
Filipīnas	17
Dienvīdāfrika	17
Tanzānijas Apvienotā Republika	67
Uganda	84

Pielikums Nr.8 Korupcijas uztveres indekss

Korupcijas uztveres indekss (KUI) 2003 g. (5)

Nr.	Valsts	KUI	Nr.	Valsts	KUI	Nr.	Valsts	KUI
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	Somija	9,5	46	Beliza	4,5	91	Jemena	2,6
2	Īslande	9,6	47	Saaidu Arābija	4,5	92	Albānija	2,5
3	Dānija	9,5	48	Maurīcija	4,4	93	Argentīna	2,5
4	Jaunzēlande	9,5	49	Dienvīdāfrika	4,4	94	Etiopija	2,5
5	Singapūra	9,4	50	Kosta Rika	4,3	95	Gambija	2,5
6	Zviedrija	9,3	51	Grieķija	4,3	96	Pakistāna	2,5
7	Nīderlande	8,9	52	Koreja	4,3	97	Filipīnas	2,5
8	Austrālija	8,8	53	Baltkrievija	4,2	98	Tanzānija	2,5
9	Norvēģija	8,8	54	Brazīlija	3,9	99	Zambija	2,5
10	Šveice	8,8	55	Bulgārija	3,9	100	Gvatemala	2,4
11	Kanāda	8,7	56	Čehija	3,9	101	Kazahstāna	2,4
12	Luksemburga	8,7	57	Jamaika	3,8	102	Moldova	2,4
13	Lielbritānija	8,7	58	Latvija	3,8	103	Uzbekistāna	2,4
14	Austrija	8,0	59	Kolumbija	3,7	104	Venecuēla	2,4
15	Honkonga	8,0	60	Horvātija	3,7	105	Vjetnama	2,4
16	Vācija	7,7	61	Salvadora	3,7	106	Bolīvija	2,3
17	Beļģija	7,6	62	Peru	3,7	107	Hondurasa	2,3
18	Īrija	7,5	63	Slovākija	3,7	108	Maķedonija	2,3
19	ASV	7,5	64	Meksika	3,6	109	Serbija	2,3
20	Čīle	7,4	65	Polija	3,6	110	Sudāna	2,3
21	Izraēla	7,0	66	Ķīna	3,4	111	Ukraina	2,3
22	Japāna	7,0	67	Panama	3,4	112	Zambija	2,3
23	Francija	6,9	68	Šrilanka	3,4	113	Kongo	2,2
24	Spānija	6,9	69	Sīrija	3,4	114	Ekvadora	2,2
25	Portugāle	6,6	70	Bosnijas Hercogiste	3,3	115	Irāka	2,2
26	Omāna	6,3	71	Dominikānas Republika	3,3	116	Sjera Leone	2,2
27	Bahreina	6,1	72	Ēģipte	3,3	117	Uganda	2,2
28	Kipra	6,1	73	Gana	3,3	118	Ziloņkaula krasts	2,1
29	Slovēnija	5,9	74	Maroka	3,3	119	Kirgizstāna	2,1
30	Botsvānija	5,7	75	Taizeme	3,3	120	Lībija	2,1
31	Taivāna	5,7	76	Senegāla	3,2	121	Gvineja	2,1
32	Katara	5,6	77	Turcija	3,1	122	Indonēzija	1,9
33	Igaunija	5,5	78	Armēnija	3,0	123	Kenija	1,9
34	Urugvaja	5,5	79	Irāna	3,0	124	Angola	1,8
35	Itālija	5,3	80	Līvija	3,0	125	Azerbaidžāna	1,8
36	Kuveita	5,3	81	Mali	3,0	126	Kamerūna	1,8
37	Malaizija	5,2	82	Palestīna	3,0	127	Gruzija	1,8
38	AAE	5,2	83	Indija	2,8	128	Tadžikistāna	1,8
39	Tunisija	4,9	84	Malāvija	2,8	129	Mijama	1,6
40	Ungārija	4,8	85	Rumānija	2,8	130	Paragvaja	1,6

41	Latvija	4,7	86	Mozambika	2,7	131	Haiti	1,5
42	Namībija	4,7	87	Krievija	2,7	132	Nigērija	1,4
43	Kuba	4,6	88	Alžīrija	2,6	133	Bangladeša	1,3
44	Jordānija	4,6	89	Madagaskara	2,6			
45	Trinidāda un Tobago	4,6	90	Nikaragva	2,6			

Pielikums Nr.9 – Ēnu ekonomikas novērtētie indikatori

Ēnu ekonomikas novērtētie indikatori x_i apslēptiem mainīgiem η_1 (1)

Ēnu ekonomikas novērtētie indikatori x_i apslēptiem mainīgiem η_1				
Indikatori x_i	x_1 Ēnu ekonomikas pārskats	x_2 Korupcijas uztveras indekss	x_3 Skaidrās naudas apjoma kvota M0/M2	x_4 Nodokļu krāpniecības pārskats
Avots	Pasaules ekonomistu Forums	Starptautiskā atklātība	Pasaules banka	Pasaules vērtību pārskats
Labākās valstis	1. Somija 2. Austrālija 3. Japāna 18. Vācija	1. Dānija 2. Somija 3. Jaunzēlande 13. Vācija	1. Jaunzēlande 2. Lielbritānija 3. Kanāda 25. Vācija	1. Turcija 2. Japāna 3. Koreja 23. Vācija
Sliktākās valstis	33. Meksika 34. Rumānija 35. Turcija	33. Turcija 34. Meksika 35. Rumānija	33. Igaunija 34. Lietuva 35. Latvija	33. Portugāle 34. Beļģija 35. Slovēnija
Ticamība	jā	jā	jā	ierobežota

Pielikums Nr.10 - Ēnu ekonomikas apjomi un faktori

Ēnu ekonomikas apjomi un faktori Empīrisks strukturālo vienādojumu modelis ar slēpto mainīgo (22)

	Valsts	Indekss	ĒE%
Indekss 1-2	Jaunzēlande	1.0	6.1%
	Somija	1.3	6.8%
	Vācija	1.5	7.5%
	Austrālija	1.8	8.2%
	Apvienotā Karaliste	2.0	8.8%
	Kanāda	2.0	8.8%
	Šveice	2.1	9.0%
Indekss 2-4	Norvēģija	2.1	9.1%
	Nīderlande	2.1	9.0%
	Zviedrija	2.7	10.7%
	Japāna	2.8	11.0%
	ASV	2.9	11.4%
	Īrija	2.9	11.5%
	Francija	3.3	12.4 %
	Austrija	3.3	12.5%
	Vācija	3.5	13.0%
	Beļģija	4.5	15.8%
Indekss 4-6	Slovēnija	4.6	16.0%
	Spānija	4.8	16.5%
	Portugāle	5.0	17.1%
	Kipra	5.1	17.5%
	Koreja	5.2	17.5%
	Igaunija	5.5	18.6%
	Slovākija	5.9	19.5%
	Čehija	5.9	19.7%
	Itālija	6.6	21.4%
	Ungārija	6.7	21.8%
Indekss 6-10	Grieķija	6.7	21.8%
	Polija	7.3	23.4%
	Lietuva	7.7	24.5%
	Turcija	8.9	24.5%
	Meksika	9.2	28.6%
	Bulgārija	9.3	28.8%
	Latvija	9.6	29.6%
	Rumānija	9.6	29.7%

